

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

**KAZAKİSTAN UYGURLARININ DİL DURUMU VE KÜLTÜREL
ÖZELLİKLERİ**

Zulfer İMASHEVA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KAZAKİSTAN UYGURLARININ DİL DURUMU VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Zulfer İMASHEVA

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

TEŞEKKÜR

Tez çalışması toplam 41 kişi ile görüşme yapıp mülakat yöntemi uygulanarak başlatılmıştır. Dolayısıyla çalışmamda önemli bulunan bulguların ve verilerin toplanması için alan araştırması sırasında değerli vakitlerini benim ile paylaşarak bu çalışmanın gerçekleşmesine katkıda bulunan katılımcılara teşekkürlerimi sunarım. Bu tezi yürütmekte yardımda bulunan, akademik açıdan bilgiler, yöntemler ve tavsiyeler sunan ve bu çalışmanın ortaya çıkması için kıymetli vaktini ayırarak çalışmamın nitelikli bir hâle gelmesi için çaba sarf eden tez danışmanım sayın Doç. Dr. Bülent Gül'e katkılarından dolayı teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Araştırma sürecimde bana yol gösteren ve uzaktan yardımlarını esirgemeyen hocam Dr. Mikail Cengiz'e de teşekkür ederim. Tezimdeki imla ve yazım hatalarını düzeltebilmem ve tezimdiki bazı eksiklikleri tamamlayabilmem noktasında bana yardımcı olan Arş. Gör. Nilay Altunay hocama da çok müteşekkirim. Tez savunmamdaki katkıları, verdikleri tavsiyeleri ve ayırdıkları değerli zamanlarından dolayı saygıdeğer Prof. Dr. Nezir Temur ve Doç. Dr. Hakan Akça'ya teşekkürlerimi sunarım. Tüm bu iki yıl içerisinde akademik açıdan gelişmemde yardımda bulunan Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürü sayın Prof. Dr. Yunus Koç başta olmak üzere bölümdeki hocalarıma ve Hacettepe Üniversitesi'nde derslerine katılma ayrıcalığına sahip olduğum tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bana bu iki yıl içerisinde destek olan ve benimle tecrübelerini paylaşan tüm arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Çalışmamın gerçekleşmesi için benden desteklerini esirgemeyen annem Nurbuvi, babam Abduvait, kardeşim Zulyar'a ve sonrasında akrabalarıma, hem ilkokul hem de ortaokul öğretmenlerime de teşekkür ederim.

ÖZET

IMASHEVA Zulfer. *Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi.* Ankara, 2019.

“Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri” konulu bu çalışmada Kazakistan’da yaşamakta olan Uygurların göç tarihi esas alınarak günümüzdeki dil durumları ve kültürel özellikleri incelenmiştir. Mülâkat araştırma yöntemi kullanılarak veriler toplanan bu tezde Kazakistan Uygurlarının dil durumları dışında sosyo-kültürel özellik içeren gündelik yaşamları; din, eğitim ve ekonomik durumları açısından incelenmeye çalışılmıştır. Kazakistan Uygurlarının geçmiş dönemlerde ve günümüzde yaşamakta olan bölgeleri, sosyo-demografik özellikleri gibi konulara dair bilgilere de başvurulmaya çalışılmıştır. Kazakistan’ın çokkültürlü bir ülke olmasının Uygurları hangi açılardan etkilediği ve Kazakistan Uygurlarının hangi açılardan etkileşim yaşadıkları öğrenilmeye çalışılmıştır. Sovyetler döneminde yaşanan etkileşim özelliklerinin günümüzde yaşanıp yaşanmaması gibi unsurlar da önemli bulunmuştur. Çalışmamızın göç tarihi ve dil durumu bölümleri bu unsurlar esasında elde ettiğimiz bulgular ve verilerden yararlanılarak değerlendirilmiştir. Kazakistan Uygurlarının dil durumlarına değinecek olursak eğitim alanlarında problemlerin olduğu ve Rus dilinin rolünün önemli olduğu görülmektedir. Şehir yaşamında günlük konuşma dilinin Rusça olması Uygurların gündelik hayatlarındaki konuşmalarını da etkilemiştir. Kazakistan Uygurları kültürel miraslarına sahip çıkmışlardır. Gelenek ve göreneklerinin korunduğu ve gündelik yaşamlarına bu geleneklerin uygulandığı gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan Uygurları, Dil Durumu, Kültürel Özellikleri, Çokkültürlülük, Kültürlerarası Etkileşim, Göç, Sovyetler.

ABSTRACT

IMASHEVA Zulfer. *Language Situation and Cultural Characteristics of the Uighurs of Kazakhstan*. The Master Thesis. Ankara, 2019.

In this study, we research the language situation and cultural characteristics of the Uighur ethnic group living in Kazakhstan. In this thesis, in which the data is collected by using an interviewing method, it is analyzed daily life, religion, education and economic conditions of Kazakhstan. Uighurs who have socio-cultural characteristics besides language. Information has also been sought on issues such as the regions and socio-demographic characteristics of the Uyghurs of Kazakhstan in the past and present. There is a section where we try to figure out how Kazakhstan is a multicultural country and affection or interaction of Uighurs. There are factors whether the interaction characteristics experienced during the Soviet period were or not were found to be important. The history of immigration and language status sections of our study were evaluated by using the findings and data obtained during these elements. If we talk about the language situation of the Uighurs in Kazakhstan, it is seen that there are problems in the fields of education and the role of Russian language is important at this point. The language of use in the city life is Russian and it has affected the conversations in daily life. The Uighurs of Kazakhstan have protected their cultural heritage. It has been observed that tradition traditions are preserved and these traditions are applied in their daily lives.

Key words: Uighurs of Kazakhstan, Language Situation, Cultural Characteristics, Multiculturalism, Cross-cultural Intercation, Migration, Soviets.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN	İİİ
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
GRAFİKLER VE TABLOLAR DİZİNİ	XI
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ	1
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	1
Araştırmanın Konusu ve Sınırları	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3
Katılımcılar	5
Veri Toplama ve Analiz Teknikleri	6
Araştırmanın Problemleri	7
Araştırma Sırasında Karşılaşılan Güçlükler	8
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	10
1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	10
1.1.1. Dil.....	10
1.1.2. Dil Durumu	12
1.1.3. Çok Dillilik	14
1.1.3.1. İki dillilik.....	17
1.1.3.2. Yarı Dillilik	18
1.1.4. Dil Planlaması	19
1.1.5. Dil Yasaları	21
1.1.6. Kültür	23
1.1.7. Kültürlenme.....	26
1.1.8. Çokkültürlülük	27
1.1.9. Etnisite	31
1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	33
1.2.1. Dillerin Tehlike Durumu.....	33
1.2.2. Kimlik ve Etnik Kimlik.....	36

1.2.3. Kültürlerarası Etkileşim	41
2. BÖLÜM: KAZAKİSTAN UYGURLARI.....	43
2.1. UYGURLARIN BUGÜNKÜ KAZAKİSTAN TOPRAKLARINA YERLEŞMESİ	43
2.1.1. İli Uygurları ve Gulca/Tarañçı Sultanlığı	45
2.1.2. İli Uygurlarının Yedisu Bölgesine Göç Etmesi	53
2.1.2.1. Göçün Sebepleri ve Göçü Etkileyen Unsurlar.....	55
2.1.2.2. Yedisu Bölgesine Göç Eden Uygurların Yerleşim Durumu	59
2.1.2.3. Uygurların 1884 Yılından Sonra Gerçekleştirdikleri Göçleri	63
2.1.3. Göç ile İlgili Tarih Dışı Kaynaklar	64
2.1.4. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Döneminde Uygurlar	68
2.1.4.2. Ekim Devrimi'nden Önceki ve Ekim Devrimi'nden Sonraki Dönemlerde Uygurların Durumu	68
2.1.5. Günümüzde Kazakistan Uygurları.....	74
3. BÖLÜM: KAZAKİSTAN UYGURLARININ DİL DURUMU	79
3.1.1. Ana Dile Karşı Tutum ve Dil Tercihi	86
3.1.2. Kazakistan Uygurlarındaki Çok Dillilik	89
3.1.2.1. Rusçanın Toplum İçerisindeki Rolü.....	91
3.1.2.2. Kazakçanın Toplum İçerisindeki Rolü.....	94
3.1.3. Uygurcadaki Dilsel Etkileşim	95
3.1.3.1. Uygurcadaki Rusça ve Kazakçadan Alıntılanarak Özleşen Kelimeler ve Onların Kullanımı.....	96
3.1.3.2. Uygurcadaki Çince'den Geçerek Özleşen Kelimeler ve Onların Kullanımı	100
3.1.4. Uygur Dilinin Kullanım Alanları	102
3.1.4.1. Eğitim Alanları	102
3.1.4.3. Basın Yayın ve Gazetecilik Alanları	108
3.1.5. Uygur Dilinin Tehlikede Olup Olmama Durumu	109
4. BÖLÜM: KAZAKİSTAN UYGURLARININ SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI	113
4.1. AİLE YAPISI	114
4.2. DİN	118
4.3. EĞİTİM	119
4.4. EKONOMİ	121
4.5. GELENEKSEL MERASİMLER	123
4.5.1. Düğün Merasimleri	124
4.5.2. Defin Merasimleri.....	127
4.5.3. Millî Bayramlar.....	129
4.6. YEMEK VE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ	130
4.6.1. Yemek Kültürü	130

4.6.2. Giyim Kültürü.....	132
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	141
EK 1. KATILIMCI LİSTESİ (MÜLÂKAT)	147
EK 2. FOTOĞRAFLAR	149
EK 3. SORULAR LİSTESİ	157
EK 4. ETİK KURUL İZİNİ	160
EK 5. ORJİNALLİK RAPORU	161

GRAFİKLER VE TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Katilimcilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı %.....	5
Tablo 2. Toplumdaki Dil Düzenleme Modeli	23
Tablo 3. A. Kuroptyanik Tasnifi	30
Tablo 4. A. Petrikovskaya Tasnifi	30
Tablo 5. İli Bölgesinde Yaşayanların Milliyetlere Göre Dağılımı.....	49
Tablo 6. 1881 Yilinin 19 Aralık Tarihine Kadar Gelen Göçmenlerin Bölgelere Göre Yerleşimi.....	59
Tablo 7. 1884 Yilindeki Son Araştırmaya Göre Göç Eden Ailelerdeki Kadın Ve Erkek Oranı.....	60
Tablo 8. 1884 Yilinde Yapılan Kayıt İşlemlerindeki Uyguların Bölgelere Yerleşimi	61
Tablo 9. Yedisu Bölgesindeki Nüfusun Milliyetlere Göre Dağılımı	61
Tablo 10. Ekim Devrimi'nden Önce Yedisu Bölgesinde Tarımcılığa Yönelik Verilen Yerler	62
Tablo 11. Kazakistan'daki Nüfusun Milliyetlere Göre Dağılımı (%)	75
Tablo 12. Kazakistan'daki Milliyetlerin Nüfus Oranına Göre Dağılımı	76
Tablo 13. 2010 - 2019 Yılları Arasındaki Nüfus Sayımlarına Göre Uygurlar.....	76
Tablo 14. Kazakistan'daki Nüfus Oranı Yüksek Olan Ulusların Hâkim Oldukları Dilleri (%).....	85
Tablo 15. Katilimcilerin Uygurca Bilip Bilmediklerine Göre Dağılımı %.....	86
Tablo 16. Uygurların Hâkim Oldukları Diller (1999).....	90
Tablo 17. Kazakistan'da Rus Dilinin Önem Derecesi	92
Tablo 18. Katilimcilerin Rusça Bilip Bilmediklerine Göre Dağılımı %.....	93
Tablo 19. Kazakistan'daki Ruslar Ve Kazaklar Dışındaki Ulusların Kazakça Konuşma Oranı (%).....	94
Tablo 20. Katilimcilerin Kazakça Bilip Bilmemelerine Göre Dağılımı %.....	95
Tablo 21. Kazakistan'daki Kazakça Ve Farklı Dillerde Eğitim Veren Okulların Sayısı.....	103
Tablo 22. Uygurların Yoğun Olarak Yaşadıkları Rayonlara Göre Dağılımı	113
Tablo 23. Evli Olan Katilimcilerin Karma Evlilik Yapıp Yapmadıklarına Göre Dağılımı	117
Tablo 24. Evli Olmayanların Karma Evlilik Yapıp Yapmayacağına Göre Dağılımı	117
Tablo 25. Katilimcilerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı	120
Tablo 26. Katilimcilerin Yaptığı Mesleklere Göre Dağılımı %.....	123

Grafik 1. Dünyadaki Dillerin Durumu	34
Grafik 2. Kazakistan Uygurlarının Göç Tarihine İlişkin Bakış Açıları	41
Grafik 3. Katilimcilerin Uygurca Bilip Bilmediklerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	87
Grafik 4. Katilimcilerin Günlük Yaşamlarında Akraba Ve Çevre İletişimlerindeki Dil Tercihleri.....	88
Grafik 5. Katilimcilerin Rusça Ve Kazakça Bilip Bilmediklerine Göre Dağılımı ...	90
Grafik 6. Katilimcilerin Karma Evliliklere Bakış Açısı.....	116

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmanın Konusu ve Sınırları

Bu araştırmanın konusunu, Kazakistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisindeki Almatı şehrinde yer alan Dostluk mahallesinde ve Almatı *oblast'ına*¹ bağlı olan Uygur *rayonunun*² Çonca, Büyük Dehan ve Küçük Dehan köylerinde yaşamakta olan Uygurlardan mülakat yöntemi ile toplanan veriler esas alınarak Uygurların dil durumu ve kültürel özelliklerinin araştırılması oluşturmaktadır (Bk. 3.1.1- 4.1).

Yapmış olduğumuz araştırmada Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Uygurların dilleri ile kültürlerinin durumu ve bu unsurların kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya bulunup bulunmadığı sorgulanmıştır. Uygurların hem Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki diğer uluslarla birlikte yaşaması hem de Rusçanın günümüze kadarki dönemde burada ikinci resmî dil olarak kullanılması Kazakistan'da yaşayan diğer topluluklar gibi Uygurları da etkilemiştir. Dolayısıyla Kazakistan'daki Uygurlar arasında dil değiştirme veyahut ana dilinin ikincil seviyeye düşmesi gibi bir durum söz konusudur. Dil konuşurları kendi ana dilini neden önemsememektedir? Bunu etkileyen sebepler nelerdir ve bu duruma halkın bakış açısı nedir? Bu gibi sorulara verilen cevaplar doğrultusunda Kazakistan'daki Uygurların dilinin tehlike durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

¹ Oblast – Türkçede kullanılan “il” kelimesinin karşılığıdır. Kazakistan'daki idari yapıya göre oblast kelimesinin kullanım alanı daha da geniştir. Örneğin oblast'ın merkezi büyük bir şehirdir. Fakat oblast kendi içine “*rayon*”ları kendi içine alır. Örneğin Almatı oblast'ına bağlı 17 rayon mevcuttur. Bu rayonlar köy ve kasabalardan oluşmaktadır. Köy ve kasabaların içindeki en büyük köy rayon merkezi olarak görülmektedir. Uygurların yoğun olarak yaşadıkları bölge şehir olarak Almatı şehrinin kendisi ve Almatı oblast'ına bağlı rayonlardır.

² Rayon - Türkçedeki “ilçe” kelimesine anlam olarak yakındır. Kazakistan'ın idari yapısına göre rayonlar oblast'lara bağlıdır . Rayon ise köy ve kasabalardan oluşmaktadır. Yukarıda geçen Uygur rayonu Almatı oblast'ına bağlıdır.

Bir dilin tehlike durumunu araştırmak belirli bir düzeyde o dil konuşurlarının, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamdaki yerlerini incelemekle ilişkilidir. Bu araştırmada Kazakistan'daki Uygurların dil durumu, kültürel özellikleri, sosyal ve ekonomik yaşamdaki durumları incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Uygurcaı koruma ve canlandırmaya yönelik faaliyetler ile Uygurların kültürel yaşamlarını canlandırmaya yönelik yapılan çalışmaların durumu da katılımcıların bakış açısı ile ele alınmıştır. Bu bağlamda Uygurların dillerinin ve kültürlerinin durumu ve bu alanla ilgili olan kavramsal ereve konu ile ilgili literatür kapsamında tartışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve önemi

Çalışmamızda Kazakistan Uygurlarının bugünkü sosyokültürel durumu ve dil durumu sosyal, demografik, ekonomik ve kültürel yaşam gibi farklı faktörler ile değerlendirilerek konu ile ilgili bazı analizler yapılmaya çalışılmış ve araştırma konusu bu bağlamda incelenmiştir.

Konu, günümüz Trkolojisi için çok daha önemlidir. Çünkü tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye Trkolojisi literatüründe Kazakistan Uygurları zerine yapılan kapsamlı bir araştırma henüz bulunmamaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmaların çoğu sadece dil karşılaştırması, dilsel özellikler ve genel tarih üzerine yazıldığı için bu toplumla yüz yüze gelerek verilerin toplanmasıyla yapılan çalışmaların sayısı ise yok denecek kadar azdır. Alan araştırması bizim çalışmamızın daha derin ve kapsamlı olmasına büyük bir imkân sağlamıştır.

Uygurların Kazakistan topraklarına göç ettiği dönem, çoğu kaynaklarda 19. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Elde ettiğimiz bu kaynaklardan biz bu glerin Doğu Türkistan'da başlayan siyasi çatışmalar sonrası gerçekleştiğini görebilmekteyiz. Fakat bu glerin hepsi sadece çatışma ile bağlantılı değildir. 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu gler hakkında bugün Kazakistan'da yaşayan Uygurların da bilgisi vardır. Onlar, yazılı kaynaklarda bulunmayan bilgilere sahiplerdir. Ayrıca Çin'in sınır bölgelerinde yaşayan köy halkları da kendilerini bölgenin yerlisi olarak tanıtmaktadır. Böyle bir fikre sahip olmalarının nedeninin onların o topraklara daha erken dönemde yerleşmesi ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür. 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden büyük gler tarih sayfalarında yer almıştır. Fakat bu

göçlerin daha erken başladığına dair net bir bilgi mevcut değildir. Bu bilgilere köy ahalisinin geçmişini ve yaşamını inceleme sürecinde erişilmiştir. Dolayısıyla bazı tarihî bilgiler, daha derin ve kapsamlı araştırma gerektirmiştir. (Bk. 2.1.2). Alan araştırmasını gerçekleştirirken bu sorular üzerinde de durulmuştur. Yaptığımız görüşmeler konuyla ilgili bazı bilgileri elde etmemiz için büyük bir katkı sağlamıştır.

Bu çalışma Kazakistan Uygurlarının genel durumlarının, özellikle de dil ve kültür durumlarının, aile yapılarının, gelenek ve göreneklerinin, din ve eğitim durumlarının bütünüyle ortaya konulmasında önemli bir adımdır. Çünkü günümüzde Çin ve Rusya Federasyonu başta olmak üzere diğer ülkelerde yaşayan Türk topluluklarının tarihleri, yaşamları, dilleri ve kültürleri ile ilgili çalışmaların yetersiz bir sayıda olması oldukça dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın ve tespit edilmeye çalışılan bazı önemli bilgilerin Türkoloji sahasına katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

Araştırma için mülakat ve katılımcı gözlem metotlarının seçilmesi de toplumun gerçekteki durumunu, yaşamını, dil kullanım alanını belirlemekte ve analiz yapmakta kolaylık sağlamıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri adlı bu çalışmada mülakat (nitel araştırma) yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, kuramsal ve uygulamalı olarak iki aşamadan oluşmaktadır. Araştırmanın kuramsal kısmında dil durumu, dil ve kültür, dil planlaması gibi yaklaşımlara yer verilmiştir. Bu yaklaşımlardan örnek verirken hem Türkiye'deki hem de dünyadaki dil durumu, dil ve kültür kavramlarına yönelik çalışmalara da değinilmiştir. Kavramsal ve kuramsal çerçeve bu alandaki literatürden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Çalışmanın saha araştırması kısmı, 9 Mart 2019 - 9 Nisan 2019 tarihleri arasında Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Almatı oblast'ına bağlı Uygur rayonundaki Çin'in sınır bölgesinde bulunan köylerde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Almatı şehri içinde yer alan Uygurların yoğun olarak yaşadıkları bazı mahallelere de gidilerek veri toplanmıştır. Bunların dışında kültür merkezleri gibi önemli kurumlara

da başvurulmuştur ve yine Uygur halk müziklerini icra eden gruplar ve dans grupları ile de görüşülmüştür. Ayrıca 2019 yaz dönemi boyunca saha araştırmasına ek veriler sağlamak amacıyla yine adı geçen bölgelerde daha önce iletişime geçilemeyen kaynak kişilerle görüşülmüş ve bu kişilerden yeni veriler sözlü derlemelerin toplanması aracılığıyla elde edilmiştir.

Araştırmanın uygulama bölümünde ise Mechkovskaya (2000) tarafından sosyolojik dil bilimi alanı kapsamında geliştirilen dil durumu, dil ve kültür kavramlarının tanımlanmasında izlenen yöntemlere değinilmiştir. Bu yöntemler çalışmanın kuramsal bölümünde yer almıştır. Çalışmada dil ve kültür kavramları dışında etnik kimlik, azınlık, sosyo-demografik durum, ekonomik durum, kültürel yaşam gibi unsurlardan bahsedilirken daha önce yapılan çalışmalara değinilmesi dışında alan araştırması sonuçları da kullanılmıştır. Katılımcıların çalışmaya aktif olarak dâhil edildiği bir yaklaşımla ve betimleyici bir yöntemle Uygurların dil değiştirmesine yol açan sebepler de açıklanmaya çalışılmıştır. Kazakistan'ın eğitim sistemindeki yeni modellere ve Uygur dilindeki okulların modellerinden yararlanılması gibi konulara Kazakistan'ın eğitim durumuna yönelik gerçekleştirilen çalışmalardan yola çıkılarak yer verilmiştir.

Uygurların Kazakistan topraklarında dillerini ve kültürlerini günümüze kadar yaşatabilmelerinin en önemli etkenleri de çalışmamızda yer almıştır. Öncelikle SSCB'deki politikalar ve ardından bağımsız Kazakistan'ın yürüttüğü politikalar karşılaştırılarak bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca katılımcıların bu konuya yönelik bakış açıları da araştırmanın doğru sonuçlar vermesinde önemli katkılar sağlamıştır. Tüm bu süreci ve bilgileri açıklamada katılımlı gözlem ve odak grup görüşmeleriyle elde edilen verilere başvurulmuştur ve çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde değerlendirilmiştir.

Araştırmacının iyi bir düzeyde Uygurca, Kazakça ve Rusça bilmesi araştırmayı gerçekleştirmesinde ve araştırmada bahsettiğimiz yöntemleri kullanmasında kolaylık sağlamıştır.

Çoğu araştırmaya göre alan araştırmasında katılımlı gözlem ve odak grup görüşmesi gibi yöntemlerin kullanılması, araştırmacının araştırdığı kişilerin hayatına katılması

ve onları doğrudan gözlemlemesi yoluyla elde edilebilecek en doğru verilerin bulunmasında katkı sağlamaktadır. Bu görüşü Karasar şu şekilde açıklamaktadır:

Katılarak gözlem, bazı çevrelerde “nitel araştırma yöntemi” ya da “etnografik araştırma tekniği” olarak da adlandırılmaktadır. Katılan gözlemci kişinin veya grubun içindedir. Katılmada, beraber yaşama ve paylaşma vardır. Dışarıdan yapılan gözleme göre daha çok bilgi verir. Davranışın nedenleri daha derinlemesine, daha geçerli, daha güvenilir bir şekilde öğrenilebilir (Wilson, 1982, akt. Karasar, 2013, ss. 160-162).

Alan araştırması yapılırken yöntemin bu özellikleri dikkate alınmış ve veriler buna göre değerlendirilmiştir.

Katılımcılar

Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içindeki Almatı oblastında yer alan Dostluk Mahallesi ve yine Almatı oblastına bağlı olan Uygur rayonundaki Çonca, Büyük Dehan ve Küçük Dehan köylerinde yapılan alan araştırması, toplam 41 kişi ile görüşme yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmamıza dâhil olan katılımcıların % 68,2’lik kısmını kadın katılımcılar ve % 31,8’lik kısmını erkek katılımcılar oluşturmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı %

Katılımcıların yaş grubu	% 100
14-19 yaş grubu	2,43
20-29 yaş grubu	14,6
30-39 yaş grubu	4,8
40-49 yaş grubu	9,7
50-59 yaş grubu	36,5
60-69 yaş grubu	19,5
70 ve üzeri yaş grubu	12,1

Katılımcıların hepsi Kazakistan vatandaşıdır. Katılımcılardan üç kişi Doğu Türkistan’ın Gulca şehrinde doğmuştur. Kendilerinin söylediklerine göre onlar daha küçükken ailesi ile beraber Kazakistan’a taşınmış ve burada büyümüşlerdir.

Geriye kalan kısmının doğduğu ve büyüdüğü yer, coğrafi açıdan şu anki Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde. Tabii ki bu katılımcıların arasında daha erken dönemlerde Kazakistan'a göç edenler de mevcuttur (Bk. 2.1.1, 2.1.3).

Uygurlar yoğun olarak Kazakistan'ın güney bölgesinde yaşamaktadırlar. Büyük bir kısmı Kazakistan'ın güneydeki eski başkenti Almatı şehrinde ikamet etmekteyse de kalan kısmı da Almatı oblastına bağlı çeşitli rayon ve köylerde yaşamaktadır.

Yukarıda saydığımız coğrafi bölgeler dışında Kazakistan sınırları içerisinde Uygurların yaşadığı başka bölgeler de vardır. Fakat o bölgeler araştırmamıza dâhil edilmemiştir. Kazakistan Uygurlarının toplam nüfusu ve göç ettikleri tarih, çalışmamızın üçüncü kısmını oluşturan *Kazakistan Uygurları* başlıklı bölümde kapsamlı olarak aktarılmıştır. Ayrıca toplumun dil durumu, gündelik yaşamı, sosyo-demorafik özellikleri gibi bilgiler de çalışmamızın dördüncü kısmında yer almaktadır.

Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Veri toplama çalışması, 9 Mart 2019 ile 9 Nisan 2019 tarihi arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yöntemi bölümünde bahsettiğimiz gibi yapmış olduğumuz alan araştırması katılımlı gözlem, mülakat ve odak grup görüşmesi teknikleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma başlatılmadan önce görüşme için birtakım sorular hazırlanmıştır. Sorular Uygurca hazırlanıp, ek olarak Kazakça ve Rusçaya da çevrilmiştir. Hazırladığımız sorular doğrultusunda toplumun dil durumu, kültürel yaşamı, sosyo-demografik özellikleri incelenmeye çalışılmıştır. Yaptığımız görüşmelerin %90'ı Uygur dilinde gerçekleştirilmiştir. Onun dışında sadece bir görüşme Rus dilinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca katılımlı gözlem yaptığımız bazı durumlarda da araştırmacının Rusça bilmesi çalışma esnasında kolaylık sağlamıştır.

Yaptığımız görüşmeler görüntülü kayıt ve sesli kayıt olarak iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Fakat görüntülü kayıtlarının alınması çoğu zaman katılımcılar tarafından reddedildiği için bu katılımcılarla sadece sesli kayıt yapılmıştır. Ayrıca köylerde yapılan merasimler de araştırmaya dâhil olmuştur. Araştırmacının

katılımıyla bu merasimler izlenmiş ve katılımcılarla merasimler sonrası görüşmeler de yapılmıştır.

Görüşme sırasında toplanılan veriler araştırmacı tarafından incelenmiştir. Verilerin hepsi orijinal şeklinden Türkçeye çevirilmiştir. Verilerin orijinal şekilleri de italik yazıyla çalışmamızın gerekli kısımlarında yer almıştır. Çevirilerin birebir değil serbest çeviri yöntemi kullanılarak ve orijinal versiyonundaki anlam bütünlüğünün korunmasına dikkat edilerek yapılmasına özen gösterilmiştir.

Elde ettiğimiz kaynaklar ve veriler karşılaştırılarak tablo ve grafikler hazırlanmıştır. Tabloları hazırlamada nitel verilere başvurulmuştur.

Araştırmanın Problemleri

Kazakistan Uygurlarının Kazakistan topraklarına göçlerinin başlangıcı, tarihî kaynaklardaki bilgilere göre 1800’li yıllardır. Fakat kayıtlardaki bilgi ile halkın hafızasındaki bilgilere bakıldığında birtakım çelişkilere rastlanmıştır. Özellikle Çin’in sınır bölgesindeki eski köylerin halkı kendilerini bölgenin yerlisi olarak tanıtmışlardır. Böyle bir bakış açısına sahip olmaları daha erken tarihlerde sınırların belirlenmediği bir dönemde bu topraklara gelip yerleşmiş olabilecekleri hipotezini akla getirmektedir.

Çarlık Rusya döneminde ve SSCB döneminde izlenen politikalar sebebiyle orada yaşayan bütün topluluklar gibi Uygurların da bu politikaların etkisine maruz kaldığı kesindir. SSCB’den ayrılarak özgürlüğüne kavuşan bazı devletlerde Rusçanın etkisinin günümüze kadar devam ettiğini görmekteyiz. Resmiyeti ortadan kalksa bile o dönemde yaşamış olan kuşağın günümüzde hâlâ *elit dil* olarak gördüğü Rusçaya daha çok ilgi göstermesi, onlardan türemiş olan kuşağın da o dilin etkisi altında kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla büyük metropoliten şehirlerde yaşayan ailelerin çoğunda *ana dili* kavramı ortadan kalkmış bir durumdadır. Bu bağlamda katılımcılara kendi dilleri ile diğer diller arasındaki etkileşime ve Rus dilinin toplum içerisindeki rolünün üstün olmasına bakış açılarının nasıl olduğu soruları da yöneltilmiştir.

Araştırma Sırasında Karşılaşılan Güçlükler

Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri adlı bu araştırma, 9 Mart ve 9 Nisan 2019 tarihleri arasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin Almatı oblast'ının Uygur rayonundaki belli köylerde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada karşılaşılan zorluklardan biri gittiğimiz bölgede daha önce böyle bir alan araştırmasının yapılmamış olmasıdır. Dolayısıyla gittiğimiz yerlerdeki kişilerden bilgi almaya çalıştığımız zaman talebimize olumsuz karşılık vermişlerdir. Yaptığımız araştırma o sahada uygulanan ilk araştırma özelliğini taşımaktadır. Veri toplama aşamasında güçlüklerle karşılaşılsa da bu konu hakkında daha önce Türkoloji literatüründe çalışma yapılmamış olması, tezimizin önemini artırmaktadır. Saha araştırmamızın o bölgede ilk kez uygulanması ve ilk başlarda kişilerin araştırmaya katılmayı reddetmeleri nedeniyle araştırmacının topluma kendisini kabul ettirebilmesi kolay olmamıştır. Bu gibi sorunların çözümlenmesinde araştırmacının da o bölgeden ve katılımcılarla aynı uyruktan olması da yine kolaylık sağlamıştır. Araştırma sırasında araştırmacıya ailesi, akrabaları ve hocaları tarafından da destek verilmiştir.

Araştırmamızda karşılaşılan güçlüklerin bir tanesi de dil problemidir. Köy halkı ile yaptığımız görüşmelerin büyük bir bölümü verimli geçmiştir. Fakat bölgedeki bazı kişiler güzel konuşamadıklarını öne sürerek cevap vermekten kaçınmışlardır. Şehirlerde geçen görüşmelerimiz ve özellikle de gençler ile yaptığımız görüşmeler çok kısa sürmüştür. Bu gençlerin hepsi bize öğretim dili Uygurca olan okullardan mezun olduklarını söyledikleri hâlde görüşmeler esnasında sorulan sorulara Uygurca-Rusça karışık bir dilde cevaplar vermişlerdir.

Araştırma sırasında köy merkezinde ve şehirde yer alan büyük Uygur okullarına da gidilmiştir. Fakat araştırmamıza köy merkezindeki okullar ilgi göstermemiştir. Bu okulların müdürleri Rus dilli oldukları ve Uygurca bilgilerinin yetersiz olduğunu öne sürerek sorulara cevap vermekten kaçınmıştır. Hatta bize okulları ile ilgili hazırlanmış dosyalardan bilgi alabileceğimiz yönünde tavsiyelerde bulunmuşlardır. Fakat bunun bir araştırma olduğu röportaj olmadığı söylendiği zaman müdürler, sadece tanıtım amacıyla okulun fotoğraflarını çekmeye ve Uygur Dili ve Edebiyatı dersini veren birkaç hoca ile görüşmeye izin vermiştir. Almatı şehrinin Dostluk

Mahallesi'nde yer alan Uygur okulunu ziyaret ettiğimiz zaman okul müdürünün izni ile derslere katılma fırsatı bulunmuştur. Gittiğimiz gün cumartesi gününe denk geldiği için okuldaki Uygur Dili ve Edebiyatı dersleri izlenebilmiştir. Ders sırasında öğrencilerin derse karşı ilgisiz oldukları fark edilmiştir. İlgisizlik gösterdikleri için dersin görüntülü olarak kaydedilmesinde ve hoca ile birebir görüşmede birtakım zorluklar yaşanmıştır. Ders sonrası hocalar ile yapılan sohbet sırasında hocalar öğrencilerin ana dillerine olan ilgisizliklerini dile getirmişlerdir. Bunda öğrencilerin şehirde yaşıyor olmalarının ve ailelerinin de ana dillerine karşı ilgisiz tutumlarının bulunmasının etkili olduğunu söylemektedirler. Bahsetmiş olduğumuz tüm bu zorluklara rağmen araştırmamız başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. Dil

İnsanoğlu, yaratılışından bu yana kadar tek bir aracın yardımıyla çevre ile iletişim kurabilmiştir. Bu iletişim aracı da dildir. Dilin varoluşu ve tanımı ile ilgili günümüze kadar pek çok araştırma yapılmıştır.

Rus dilbilimcisi Nina Mechkovskaya insan dilinin ortaya çıkışını ve dil teorisini şu şekilde açıklamaktadır:

Biyolojide bir tür olarak *Homo sapiens* terimi ile tanımlanan insanoğlu bundan 100 ile 75 bin yıl önce günümüzdeki Afrika bölgesinde yaşamaya başlamıştır. Yaklaşık 50 ile 40 bin yıl önce insanlar gelişerek *Homo sapiens sapiens* aşamasına gelmiştir. Bu aşamaya gelmeleri ile beraber onların sesi yani dili oluşmaya başlamıştır. Dil (dil yeteneği) insanoğlunun belli bir gelişim aşamasına geldiğinin bir göstergesidir (Mechkovskaya, 2001, s. 2).

Araştırmacı Kerimoğlu, dilin sadece bir iletişim aracı olarak tanımlanmasını yetersiz bulmuştur. Dil çok daha fazlasıdır. Dil olmadan herhangi bir bilgiyi üretmek ve paylaşmak mümkün değildir. Kerimoğlu, kendi fikrini şu şekilde yansıtmıştır:

İnsanlığın milyonlarca yıllık gelişimine bakıldığında, “Dilden daha büyük bir buluş var mıdır?” sorusuna “evet” cevabını vermek kolay değildir. İnsanlığın bugünkü ilerlemelerinin temelinde dil vardır. İlerleme bilgiyle mümkündür. Bilgiyi üretmek ve paylaşmak dil olmadan olanaksızdır (Kerimoğlu, 2014, s.1).

Dil, canlı bir varlıktır. Dilin insanoğlu için ne kadar önemli bir öge olduğunu insanoğlunun varoluş tarihinden itibaren bugüne kadar olan yaşamından anlamak mümkündür. Yine Kerimoğlu’na göre dil, insanın yapay bir kurgusudur. Kerimoğlu, insanların dünyaya dair gerçekleri bu yapay kurgusal araç vasıtasıyla öğrendiğini söylemiştir (Kerimoğlu, 2014, s. 2).

Yılmaz'a (2010, s.1) göre dil, sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda konuşurların dünyayı nasıl kavradıklarını en açık bir biçimde gösteren toplumsal ve kültürel bir yansıtıcıdır.

Dillerin yaşamı ve de genel olarak dillerin tehlikedeki durumu ile ilişkin çalışmalar günümüzde çok büyük bir önem kazanmıştır. Dolayısıyla *dil durumu* kavramına yönelik araştırmalar dilbilimsel çalışmalar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çağımızda *dil durumunu* belirleyen farklı koşullar da mevcuttur. Yılmaz, bununla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Dil hayatiyetinin seviyesini belirleyen ölçütlerle dil durumunu belirleyen koşullar çoğunlukla örtüşür ve dilin genel yaşam alanını tanımlar. Dilin içinde bulunduğu koşullar, toplumun ve dilin içinde bulunduğu koşulların tanımlanmasına; dilin ve onu konuşan toplumun bu koşullarda gelecekte nasıl biçimleneceğine dair de ipuçları verir (Killi Yılmaz, 2010 s. 1).

Araştırmacılar dünyada yaklaşık 6-7 bin dilin var olduğunu söylemektedir. Bu sayılar dünyanın her yerinde yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin, Afrika ve Sahra çölünün güneyine kadar olan bir bölgede yaklaşık 2000 dil bulunmaktadır. Güney Amerika'da yaklaşık 3000 yerli dil olduğu tespit edildiyse de Okyanus'un üç büyük devleti Papua-Yeni Gine, Solomon Adaları ve Vanuatu Cumhuriyeti'nde 900'den fazla ve sadece Endonezya'da 660 tane dilin var olduğu söylenmektedir. Dünyanın en çok etnik grubuna sahip ve çok dilli bir ülke olan Hindistan'da 1652 çeşit dil varken, Afrika'nın en çok etnik grubuna sahip Nijerya'da yaklaşık 300 dil bulunmaktadır. Günümüzde Rusya Federasyonu'nda yaklaşık 150 dilin bulunduğu tespit edilmiştir (Mechkovskaya, 2001, s. 11).

Aktardığımız bu verilere göre araştırmalar, genellikle dünyadaki dil çeşitliliği ve sayısına yönelik olarak yapılmıştır. Fakat bu dillerin durumlarına yönelik veriler yok denecek kadar azdır. Araştırmacılara göre bazı diller çok az sayıda konuşur ve yazar grubuna sahiptir. Dolayısıyla günümüzde konuşulan bazı diller, her geçen gün konuşur ve yazar sayılarını biraz daha kaybetmelerinden dolayı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır.

1.1.2. Dil Durumu

Dil durumu, toplumdilbilimin önemli bir kolundan olup farklı geniş ve kapsamlı bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde dil durumu sadece dilbilimi dalından ziyade kültür, sosyoloji ve siyaset gibi alanlarda da önemli yer tutmaktadır.

Romashkiyevich'e göre dilbilim; dillerin farklı sosyo-ekonomik, etno-dilbilimsel, sosyopolitik ve kültürel koşullarında işlev görmüştür, gelişmiştir ve etkileşime girmiştir (Romashkiyevich, 2015, s. 108).

Dilbilimsel gerçekleri incelemek ve bununla beraber kendi metodolojik tekniklerimizi geliştirmek için dil öğrenimi ile ilgili sosyologların uygulamış olduğu yöntemleri kullanmak, diller hakkında kapsamlı bir analize erişmek için çok önemlidir (Romashkiyevich, 2015, s.108).

Dil uzmanı V.K. Zhuravlev'e göre *toplum dilbiliminin* oluşumu, dilbilimin 19. yüzyılın sonlarında başlayan filoloji, biyoloji, psikoloji ve sosyolojiden kurtulma eğiliminin bir tezahürüdür.

Dil çok kapsamlı ve karmaşık bir alan olduğu için dili araştırmanın içeriği onun çok boyutluluğunu ve karmaşıklığı açısından oluşması gerekir (Zhuravlev, 1981, s. 266).

Dilbilimin bir parçası olan toplum dilbilimi bugünlerde çok gelişmiştir. Dilbilim dalının bu kolu kamu gelişimini farklı bir açıdan incelemede, farklı yöntemler ile değerlendirmede ve iyi veriler elde etmede çok önemlidir.

Shveyster'e göre sadece toplum dilbiliminin kendisi ile bizim birçok analize erişmemiz mümkündür ama aynı zamanda toplum dilbilimin diğer bilim dalları ile farklı yöntemler doğrultusunda birleşmesi daha kaliteli ve verimli bilgiler elde edilmesinde araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Toplum dilbiliminin kendine göre bir terminolojik sistemi vardır. Toplum dilbiliminin temel kavramlarından biri de *dil durumu* kavramıdır (Shveyster, 2012, s. 59).

Yılmaz, toplum dilbiliminin önde gelen konularından birini oluşturan ve 1930'lu yıllardan itibaren çeşitli dilbilim çalışmalarında görülmeye başlanan dil durumu (*language situation*), teriminin toplum dilbilimsel bir kavram olarak ancak 1960'lı yıllarda ortaya çıktığını dile getirmektedir (Killi Yılmaz, 2010, s. 2).

Dil durumu ya da *dilbilim durumu* terimi, 19. yüzyılın 30'lu yıllarında Afrika ve Asya'yı araştıran bilim adamları tarafından ortaya konulmuştur. 60'lı yıllarda Sovyet ve Amerikan toplum dilbilimcileri, *dil durumu* kavramını açıklayarak ona toplum dilbilimsel bir tanım vermekte fayda olduğu fikrini savunmuşlardı (Belikov ve Krysin, 2016, ss. 20 -21).

Ch. Fergyson, *dil durumu* (language situation) teriminin dil kullanımının genel görünümünü ifade etmekten ziyade belirli bir alanda hangi dillerin konuşulduğunu ve kullanıldığını, o dilde kaç kişinin konuştuğunu, toplumun dile karşı tutumunu incelemeye yönelik bir kavram olduğu yönünde bir açıklamada bulunmuştur (Fergyson, 1989, s.123).

Vermiş olduğumuz örneğe yakın olan açıklamanın bir benzerini L. B. Nikol'skiy de dile getirmiştir. Nikol'skiy'e göre dillerin birbirleriyle olan bağı, zamanla toplumda gerçekleşen farklı olaylar veyahut devletler tarafından uygulanan çeşitli politikalar sebebiyle değişir. Dolayısıyla toplumun burada dile karşı tutumu çok büyük bir önem taşımaktadır. "Bütün bu sebepler neticesinde bir *dil durumu* kavramı ortaya çıkmıştır." (Nicol'skiy, Shveyster, 1978, s. 86)

Dil durumu sadece farklı alanda konuşulan dillerin durumunu tespit etmekle sınırlanmamalıdır. Bu konuda yapılan araştırmalara baktığımız zaman dil durumu kavramının ne kadar geniş bir kavram olduğunu anlamak mümkündür. Dil durumu, dilin meydana gelmesi, dilin farklı diyalektleri, dillerin etkileşim süreci, dilin kullanım alanları, dile yönelik yapılan çeşitli politikalar gibi konuları da kapsamaktadır. Saydığımız bu etkenlerin hepsine genel anlamda *dil durumu* diyebiliriz (1978, s. 86).

Yılmaz'a göre bu görüşü destekleyen bir açıklamayı Baskakov ve Nasırov'un çalışmalarında da görmek mümkündür. Onlara göre dil durumunun toplum dilbilimsel ögeleri; dillerin toplumsal temelini sosyo-demografik parametreleri, nüfusu oluşturan ulusal, demografik ve sosyal grupların dil yetisi, dillerin toplumsal konumları, işlevleri, işlevsel dağılımı, dil ilişkilerinin tipleri, dil politikasının ve dil inşasının ilkeleri, dil çatışmaları ve dil yasalarıdır. Dil durumunun doğrudan dilsel unsurları ise kendi içyapılarının gelişme derecesine ve yerine getirdikleri toplumsal işlevlerin hacmine göre farklılaşan dillerin kendisidir (Killi Yılmaz 2010, s. 37).

Gördüğümüz üzere toplum dilbiliminin bir kolu olarak tanımlanan *dil durumu* kavramı, bazı araştırmacılar tarafından benzer bir şekilde açıklanmıştır. Dilbilimi alanı için *dil durumu* kavramının ne kadar önemli olduğunu ve bunların

birbirlerinden ayrı tutularak incelenemeyecek alanlar olduklarını yukarıda verdiğimiz örneklerden ve açıklamalardan görebilmek mümkündür. Her araştırmanın kendine ait bir yöntemi veyahut belli bir kuralı mevcuttur. Dil durumunu araştırmak sadece dilin tehlike durumunu tespit etmekte yeterli olmayacaktır. Bu konu hakkında Yılmaz, şunları söylemektedir:

Çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan tanımlamalarda vurgu yapılan temel unsurlar incelendiğinde dil durumu ile ilgili dikkat çektikleri temel nokta, dil durumunun belirli bir bölgeyi, belirli bir bölgede yaşayan toplulukları, bu toplulukların kullandığı bütün dil türlerini kapsadığıdır. Sadece belirli bir bölgedeki dillerin hangi iletişim alanında kullanıldıkları, hukuki olarak birbirleriyle nasıl bir ilişki içerisinde oldukları, işlevleri, işlev alanları gibi çeşitli dil oluşumlarının toplumsal ve işlevsel olarak sınırlarının çizilmesi değil, dil oluşumlarının nasıl bir hiyerarşi içinde buldukları, işlevlerini yerine getirdikleri ve toplumun bireylerinin dile karşı tutumu da bu kavram içinde ele alınan konulardır (Killi Yılmaz, 2010, s. 3).

Dil durumunu belirleyen süreçlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere bu bölümde çok dillilik, dil planlaması, dillerin hukuki konumu ile ilgili çeşitli tanımlara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1.1.3. Çok Dillilik

Dünyadaki dilsel ve kültürel çeşitlilik, ilk bakışta tamamen farklı dilde konuşan insanlarda bulunan ortak bir anlayışın eksikliği gibi görülebilmektedir.

Smoktin'e göre farklı dilleri konuşan insanlar arasındaki dil engellerini aşmanın başlıca yollarından biri, insan topluluklarının bireysel üyelerinin veya tüm toplulukların ve devletlerin çok dilli olmasıdır. Bu konu Smoktin tarafından şöyle açıklanmıştır:

Çok dillilik yeni bir kavram değildir. Çok dillilik kültürlerarası ilişkiler, tarihsel kronikler nerede, ne zaman ortaya çıktıysa o yerlerde her zaman mevcuttu, yaşanmıştı ve yaşanmaktadır. Fakat çok dillilik kavramı, Avrupa dillerinde özel bir terim halinde XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Çok dillilik terimi ile ilgili olan *iki dillilik* ya da *üç dillilik* gibi terimlerin tanımı zaman içinde değişmiştir ve genişlemiştir. Bu da çok dillilik kavramına yeni anlamların dâhil edilmesine yol açmıştır. Aynı zamanda çok dillilik kavramı tek dilli insanların ana dillerini mükemmel bildiği gibi diğer insanların da başka dili en az ana dili kadar mükemmel bilmesi anlamını taşımaktadır. Buna göre iki dillilik ve üç dillilik terimleri çok dillilik kavramının çeşitli terimleri olarak kimilerinin yüksel bir seviyede iki ya da üç dile hâkim olması demektir (Smoktin 2010, s. 25).

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, çok dilli ÷lkelerdeki kişilerin kendi ana dillerini herkesle aynı seviyede ya da yeterli bir seviyede bilmediği gibi bir sonucu göstermektedir. Çok dilli insanları dil bilme durumlarına göre incelerken “*alıcı yeterlilik*” terimi karşımıza çıkar. Bazı insanlar bir dilde konuşma haricinde sadece okuyabilme yeteneğine sahiptir. “*Alıcı yeterlilik*” terimi, bu unsurları tanımlamaktadır. Çok dillilik kavramını ve onun iki dillilik veyahut üç dillilik gibi çeşitlerini araştırmalarında bazı kategoriler belirlenmiştir. Çeşitli koşulların dilin üzerindeki etkisi dikkate alınarak bir dilin yeterlilik seviyesini tespit etmekte etkili oldukları sonucu ortaya çıkmıştır (Smoktin 2010, s. 26).

Çoğu araştırmacıya göre ana dili dışındaki diller ortama göre kendiliğinden de öğrenilir ya da onun öğrenilmesine sebep olan farklı koşullar da bulunmaktadır. Çok dilliliğin ve onun çeşitlerinin (iki dilliliği, üç dilliliği) araştırılması sürecinde araştırmaya etkileyecek belli kategoriler de karşımıza çıkacaktır.

Dilbilimci Smoktin’e göre bu araştırmada yaş meselesi de çok önemlidir. Çok dilliliği ya da iki dilliliği araştırmada yaşın rolü mühimdir. Çünkü bireylerin yaşına göre ondaki iki dilliliğin çok erken mi ya da geç mi kazanılan bir iki dillilik durumu olduğunu ortaya çıkarmak mümkündür. Çok dilli olmanın belli başlı sebepleri vardır. Bir insanın çok dilli olması normal bir durumdur. Ama dünyada iki dilli ya da üç dilli olan toplumlar da vardır. Toplumların çok dilli olmasına sebep olan bazı etkenler bulunmaktadır (Smoktin 2010, s. 26).

Araştırmacılar, toplumun çok dilli olma nedenini toplum içerisinde yer alan hoş ya da nahoş diye adlandırdığımız bazı durumlar ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. Toplum içerisinde nahoş olarak niteleyebileceğimiz durumlardan bir tanesi de kişilerin kendi ana dilini kaybetmesidir. Kişiler en çok tercih edilen dili iyi öğrenmeye ve ona değer vermeye devam ettikçe ana dilin veyahut öz dili bildikleri bir dilin unutulması söz konusudur.

Çok dillilik kavramı üzerine araştırmalar geliştikçe dilbilimciler tarafından farklı yöntemlerin kullanılmasıyla beraber yeni terimler de ortaya çıkmıştır. Bu araştırmacılarından biri olan dilbilimci Smoktin de çok dillilik konusunu farklı terimler ile açıklamaya çalışmıştır:

Çok dilliliğin veyahut onun çeşitlerinin olumlu ve olumsuz olduğuna dair sonuçları tanımlamak için ekleyici (*additive*) ya da çıkarıcı (*subtractive*) çok dillilik gibi belirli terimler kullanılır. Ekleyici olarak adlandırdığımız (*additive*) çok dillilik farklı dilsel ortamlarda hedeflenen eğitimin sonucudur. Özelliği de bu çok dillilik durumunda genelde öğrenilen herhangi bir dilin ve o dilin kültürünün özleşmesi gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Ekleyici grubunda yer alanların çoğu genelde kendi ana dillerine ve kültürlerine pozitif bir bakışta olan insanlardır. Çıkarıcı (*subtractive*) çok dillilik dediğimiz terim ise öbür terimin tam tersi olarak tanımlanmıştır. Bu grupta yer alan kişilerin çoğu ise birinci gruptakilerin tam aksine kendi dillerinin ve kültürlerinin zayıflamasına karşı sert bir tepki göstererek yeni dili kendi dilleri ve kültürleriyle özdeşleştirmemektedirler (2010, s. 27).

Çok dillilik kavramı yıllar evvel ortaya çıkmıştır ve günümüze kadar da dilbilim içerisinde önemli bir araştırma alanı olarak yer bulmuştur. Çok dilliliği herkes farklı anlar. Batı'da çok dilli insanlara *polyglot* (*çok dilli*) denmektedir. Bu sözcük çağımızda birçok ülkede yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Araştırmacılar da çok dilli bir insanla çok dilli bir toplumun durumunun farklı olduğunu açıklayarak *polyglot* adlandırmasının sadece kişiler adına söylemek gerektiği görüşündedirler. Ayrıca çok dillilik kavramının manası ilk başlarda "*bir insanın farklı dil ortamında bulunması ve kendini o ortamda fonksiyonleştirmesi*" olarak açıklanmıştır. Fakat daha sonra yapılan çalışmalar doğrultusunda çok dillilik kavramının daha derin ve geniş bir anlama sahip olduğu tespit edilmiştir. Artık günümüzde bu kavram, eskisinden farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Çok dillilik, bir toplumun kendi kültüründen farklı bir kültür ortamında yaşaması ve kültürleri ile beraber farklı dilsel ortamlarının da oluşmasıdır. Bu etkenlerden dolayı toplumun çok dilli bir topluma dönüşmesi ya da farklı dilsel ve kültürel etkileşimlerde bulunması gibi bir durum söz konusudur.

1.1.3.1. İki dillilik

İki dillilik kavramı, genellikle belli bir ülkeye yönelik yapılan çalışmalarda ya da belli bir kişiye yönelik olarak kullanılmaktadır. Fakat bu kullanımın durumu açıklamakta yetersiz kaldığı birçok araştırmacı tarafından söylenmektedir.

Alman araştırmacı H. Kloss, “*toplumsal tek dillilik*”, “*iki dillilik ve çok dillilik*” ile “*bireysel tek dillilik*”, “*iki dillilik ve çok dillilik*” arasındaki farkın ayırt edilmesini önermektedir (Kloss, 1967, s. 33).

Rus dilbilimci Mechkovskaya’ya göre etniksel iki dillilik ile kültürel iki dilliğin arasında temel bir fark vardır:

Etniksel iki dillilik iki etnik grubun ortak yaşamı yani aynı ülkede, bir şehirde ya da iki komşu ülkenin sınır bölgelerinde yaşaması ile ilişkilidir. Kültürel iki dillilik ise toplumdaki sosyo-kültürel düzenden kaynaklanarak ortaya çıkmaktadır. Etniksel iki dillilik ile kişiler öncelikle kendi ana dillerinde iletişim kurarlar ve yalnızca diğer etnik gruplarla iletişimleri sırasında konuşmacılardan biri bu toplum içerisinde kendi özgün dili olmayan ikinci bir dilde iletişime geçer. Kültürel iki dillilik bağlamında, aynı halkın iki temsilcisi kendi ana dillerinde iletişim kurarlar ve aynı zamanda toplumda konuşulan ikinci dilde yani iki konuşur için de özgün olmayan bir dilde iletişim kurabilmektedirler (2010, s. 168).

Kültürel iki dillilik, bir dilin toplum arasında avantaj olarak tanımlanmasıdır. Toplumdaki herkes bu dili bilmeyebilir ama aralarındaki birkaç kişi bu toplum adına konuşmak için ya da başka işleri halletmek amacıyla bu dili öğrenir. Örneğin SSCB’den ayrılan Cumhuriyetlerin çoğunda günümüze kadar Rus dili bir *avantaj dili* olarak görülmektedir. Eski kuşak, SSCB dönemini tecrübe ettikleri için hâlâ daha Rusçayı avantaj dili olarak görmektedirler. Kazakistan’da Rusça, ülkenin ikinci resmî dili ve uluslararası iletişim dili olarak hâlâ daha varlığını sürdürmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. 3.1.3.)

Ulusal tek dillilik, bireysel iki dillilik veya çok dillilik ile birleştirilebilir. Örneğin, Malta adasının nüfusu bir bütün olarak kendilerini tek dilli diye tanımlar ve ana

dilleri de Maltaca³ *Maltese* 'dir. Fakat toplumun çoğu, ikinci bir dile yani İngilizceye ve/veya İtalyancaya hâkimdir.

Nikol'skiy ve Shveyster ulusal iki dilliliğin ve çok dilliliğin bazen bireysel tek dillilik ile birleştirilebileceği fikrindedirler. Bu düşüncelerini şöyle dile getirmişlerdir:

İki dillilik ya da çok dillilik günümüzde artık normal bir faktör olarak görülmektedir. Fakat, bazen insanlar istediğinden değil zorunlu olduğu için ikinci ya da üçüncü bir yabancı dili öğrenmektedirler. Böyle bir durum çoğu zaman ülke içindeki azınlık gruplarda, göçmenlerde veya işgâl altında olan toplumlarda görülmektedir. Toplum, yaşamını sürdürmek için ikinci bir yabancı dili öğrenmek zorunda kalır. Dolayısıyla bir müddet sonra toplum bu dile hâkim olur ve tabii ki kendi evlatlarını da toplumsal rolü üstün olan dilde yetiştirmek ister. Bu hareketler devam ettiği sürece toplumun ana dili ortadan kalkacaktır. Bir toplumun iki dilliliği bireylerin iki dilli olmasından kaynaklanmaktadır (Nikol'skiy ve Shveyster 1978, s. 111).

1.1.3.2. Yarı Dillilik

Yarıdillilik veya *semilingualism* terimi, toplumdilbiliminde ve dil öğretiminde kullanılan, iki ya da daha fazla dil edinmiş ancak hiçbirinde iyi bir düzeyde konuşamayan kişilere atıfta bulunan bir terimdir.

Crystal, yarıdilliliğin çoğu zaman mülteci olarak adlandırdığımız topluluklarda daha sık görüldüğünü söylemiştir. “Bu durum belki de ilk yıllarda ülkeler arasında çok seyahat eden veyahut sürekli ülke değiştiren insanlarda görülmüştür. Yarı dillilik kavramı çok az araştırılmıştır. Yapılan araştırmalardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki günümüzde birçok kişi kendilerinin yarı dilli olduğunu kabul etmiş durumdadır. Bu terim toplumdilbiliminde ve dil öğretimi alanında iki veya daha fazla dili edinmiş ama hiçbirinde ana dil düzeyinde kullanıma erişememiş kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır.”(Crystal 2003, ss. 430-431)

Crystal'ın söylediği gibi yarı dillilik çok az araştırılan bir konudur. Bu konu ile ilgili çalışmalar henüz düzenli bir aşamada değildir. Örneğin Rusyadaki bazı azınlık gruplar üzerine araştırma yapan Mihailchenko, yarı dillilik kavramını şu şekilde açıklamıştır:

³ Araçanın bir diyalekti olarak bilinmektedir (Nikol'skiy ve Shveyster, 1978, ss. 111-115).

Yarıdillilik, ana dilin kısmen kaybı veya ikinci bir dilin yeterli seviyede olmamasını tanımlayan bir terimdir. Yarıdillilik, genelde sosyal bağları sınırlı olan ve kendi etnik dilleri toplumda düşük bir statüye sahip olmasıyla beraber avantajlı bir konumda bulunmayan azınlık grupların dillerinde gözlemlenmektedir (Mihail'chenko, 2006, s. 169).

1.1.4. Dil Planlaması

Dil politikası (dil planlaması), toplumda dil kullanımını düzenlemeyi amaçlayan her türlü bilinçli faaliyeti tanımlar. *Dil politikası* terimi, dilbilimde aynı zamanda dil yapısı ve dil planlaması olarak da yer almaktadır.

Dil planlaması terimi (*language planning*), 1960'lı yıllarda çok yaygınlaşmıştır. Özellikle çok dilli ülkelerdeki millî dil problemi ile ilgili çalışmalarda bu konu daha çok dikkat çekmiştir. Ancak, ilk kez bu terim Einar Haugen'in (1959) Norveç'teki dil çatışmalarıyla ilgili çalışmalarında ortaya çıkmıştır (Mechkovskaya, 2001, s. 198).

Dil politikası, toplumdilbiliminde çok tartışılan bir konudur. Çünkü *dil politikası* terimi aynı zamanda *dil planlaması* terimini karşılayacak şekilde de kullanılmaktadır. Bu terimlerin aynı anlama mı yoksa farklı anlama mı sahip oldukları noktasında toplumdilbilimciler farklı yorumlar yapmaktadırlar. Rus toplumdilbilimci M. İsayev, dil politikası hakkında şöyle demiştir:

Dil politikası teorisinde hâlâ çözülmemiş ve tartışılabilir birçok sorun vardır. Herşeyden önce belirtmek lazım ki *dil politikası* kavramı yeterince tanımlanmamıştır. Toplumdilbilim literatüründe bu kavramın yanında “dil planlaması”, *dil inşaası* gibi terimler farklılaşmadan eşanlamlı olarak kullanılmıştır (İsayev 1973, ss. 21-22).

Bu terimler dilbilimde “dil üzerine bilinçli ve amaçlı” yapılan hareket veyahut plan anlamını taşımıştır. Dolayısıyla her araştırmacı bu konuyu farklı yönleriyle değerlendirmiştir.

Nikol'skiy ve Shveyster'e göre dil politikası kavramını sınırlamak gerekir. Çünkü onlara göre işlevsel anlamda *dil politikası*, “devlet, parti, sınıf ve toplum gruplarının faaliyetlerini ifade eden bir politika çeşidi”dir. Bu konuda şunları söylemişlerdir:

Dil politikası ile biz “devlet, parti, sınıf veya toplumsal gruplar tarafından dil veya dillerin alt sistemlerinin işlevsel dağılımının değişmesine, korunmasına ya da yenilenmesine yönelik yapılan çalışmaları anlarız (Nikol'skiy, Shveyster, 1978, ss. 116, 117).

Nikol'skiy ile Shveyster'in bu fikrini başka çalışmalarda da görebilmekteyiz. Rus toplumdilbilimcisi Mechkovskaya da *dil planlaması ve dil inşaaı* terimlerinin dil politikasından biraz daha farklılaştırılması gerektiği fikrindedir. Mechkovskaya' ya göre *dil planlaması* şöyledir:

Dil inşaaı ve dil planlaması dillerin toplumdaki yerini, iletişimsel düzeyini belirlemeye yönelik bir terimdir. Dolayısıyla, dil politikasının iyi bir politika olduğunu savunan fikirleri de görmek pek mümkündür. Fakat, dil politikasının, dilin kullanımını yasaklayan, sınırlayan bir dil üzerindeki politika olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle dil politikası kavramı dil durumunu bilinçli bir şekilde etkileyen kavramdır ki buna yönelik uygulamalar her ne kadar olumlu olsa da bir o kadar da olumsuz tarafları da bulunabilmektedir (Mechkovskaya, 2001, s. 199).

Yukarıda bahsedilen araştırmalar sonrası ortaya konulan tanımlardan anladığımız kadarıyla *dil politikası*, ükedeki dillerin işlevselleşmesini ve gelişimini etkileyen sosyal bir faktördür.

Dil politikası *öncelikli dilin* seçimi ve bir dilin toplum içerisindeki çeşitli kullanımlarının seçimi ile ilgilidir. Dil politikası programları, toplumdaki herhangi bir dil sorununu çözmeye yöneliktir.

Nikol'skiy ve Shveyster'e göre bu dil sorunları ikiye ayrılır: a) Makro sorunlar; b) Mikro sorunlar. Makro sorunlar farklı alanlara göre (resmî, kitle iletişim aracı, günlük, edebiyat, din, şiir vb.) sınırlandırılmasıyla ilgili genel sorunlar; mikrosorunlar ise belli bir alanı hedefleyen dil kullanımı ile ilgili sorunları ele alan daha özel sorunlardır (Nikol'skiy, Shveyster, 1978, s. 120).

Dil politikası (planlaması) kavramı teoriksel açıdan yaklaşık 18.-19. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır ve bu dönemlerde işlevselliği daha da yükselmiştir. Fakat bazı araştırmacılar bu kavramın daha erken dönemlerden itibaren kullanılmaya başlandığına dair bir görüş ileri sürmüşlerdir.

Toplumdilbilimci Mechkovskaya dil politikasının M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığını söylemektedir:

✓ M.Ö. sekizinci yüzyılda, Çin'de ilk harf reformu gerçekleştirilmiştir. Bireysel hiyeroglif yazma şekilleri ortadan kalkmıştır. İşaretlerin grafikleri standartlaştırıldı. Ayrıca bronz ve taş üzerine yazılabilecek bir şekilde uygunlaştırıldı.

- ✓ 1539 yılında Fransa Krallığı yönetimi resmî belgelerin sadece Fransız dilinde yazılmasına dair bir kararname ilan etmiştir. Bu kararname, Fransa'nın güneyindeki Provençal (Oksitanca) dilinin rolünü adaletsiz bir biçimde zayıflatmıştır.
- ✓ Büyük Litvanya knezliğinin yazı dili eski Belarus dili idi. 1566 yılında bu dil, Rusça olarak adlandırılmıştır. Knez yönetimi bütün eski Belarusçadaki dosyaların Rus Kiril alfabesine aktarılması ile ilgili kararname yayımlamıştır (Mechkovskaya, 2001, s. 200).

Dolayısıyla tarihten bugüne gerçekleştirilen dil politikası uygulamalarının kabul edilmesinde okulların önemli bir rol oynadıkları görülüyor. Ayrıca, dil politikalarının yayılmasında ve yerleşmesinde gazete, radyo, tiyatro, sinema gibi sosyal kurumların da etkisi güçlüdür.

Dil politikasının başarısı; ortaya konulan belli hedeflerin, uygulamaların ve alınan tedbirlerin sadece dilbilimsel açıdan değerlendirilmesi ile ilgili değildir. Toplumsal ve dilsel eğilimlerin, etkenlerin doğru analiz edilmesinin de dil politikalarının başarılı olmasında önemi büyüktür (Nikol'skiy, Shveyster, 1978, s. 120).

1.1.5. Dil Yasaları

Dil yasaları her ülkenin anayasası içerisinde bulunmaktadır. Bu yasalar ülkelere göre farklılık gösterir. Bu konuyu Mechkovskaya şöyle değerlendirmektedir:

Dillerin yasal düzeni ya da hukuki konumu genellikle iki ya da çok dilli devletlerde bir gereklilik hâlinde ortaya çıkmıştır. Devlet bu yasalar doğrultusunda dillerin hukuki konumunu, sınırlarını ve dilin kullanım alanlarını belirlemektedir. Dillerin hukuki olarak sınırlarının belirlenmesi daha çok azınlıklar ile özerk bölgesi olmayan milletlerin dili ve toplum içerisindeki konumu zayıf olan diller açısından önem taşımaktadır. Çok dilli ülkelerde tüm ulusların ve onların dilleriyle ilişkisi ile ilgili konular devletin temel yasası doğrultusunda belirlenmektedir. Dil yasalarının bulunmayışı çoğunluk dilinin konumunun güçlenmesini sağlar ve azınlık dili yasal anlamda göz ardı edilen bir konumda kalır (Mechkovskaya, 2001, s. 216).

Çok dilli ülkelerde bu tür yasaların bulunmasının ülkedeki uluslararası tartışmaları ve birtakım isyanları önlemesi açısından çok önemli olduğu düşünülmüştür. Azınlık

dillerine hak tanınması ülkedeki çoğunluk dilinin üstün olmasını ve baskın gelmesini engeller.

Yine Mechkovskaya'ya göre çok dilli ülkelerdeki dil yasaları işlevselliklerine göre farklılık göstermektedir. “Bu tür yasalar doğrultusunda çoğu zaman yasaların kullanım alanları belirlenir. Eğer yasada o dilin resmî alanlarda kullanılma izni yoksa yasaya göre gerekli işlemler yapılabilir. Dil seçimi, resmî olmayan alanlarda, örneğin ailelerde dilin kullanımı gibi konular yasaların dışında kaldığı için devlet açısından fazla bir önem taşımamaktadır.” (Mechkovskaya, 2001, ss. 218-219)

Birçok ülkede dillerin yasal konumu, devletin anayasasında belirlenmiştir. Ayrıca, dil ile alakalı özel durumlar olursa onlar da anayasaya dayanarak değerlendirilmektedir. Dillerin hukuki konumları *devlet*, *resmî* ve bazen de *ulusal* terimleriyle adlandırılır. Birçok ülkenin *resmî* olarak adlandıran dili iki ya da nadiren daha fazla olabilmektedir. Örneğin, Hindistan'ın iki resmî dili (Hintçe ve İngilizce) vardır. Fakat bunlardan biri (İngilizce) devletin anayasasında *geçici* statüde yer almaktadır. Bunun dışında Hindistan'da konuşulmakta olan 15 dil devletin anayasasında *yasal dil* olarak gösterilmiştir. Bu da dilin devlet tarafından tanınması anlamına gelmektedir.

İki dilli toplumlarda dil yasaları genelde o iki dilin kullanılacağı alanları da belirler. Bunlar iletişim ve haberleşme alanlarını kapsamaktadır. Bu alanlar Killi Yılmaz tarafından şöyle ayrıntılandırılmıştır:

- 1) Eğitim
- 2) Devlet organları, savcılık ve mahkemeler
- 3) Kitle iletişim
- 4) Kişisel bilgilere dair belgeler (kimlik, pasaport, doğum ve ölüm belgesi, evlilik cüzdanı, ehliyet v.b)
- 5) Hizmet sektörleri (ticaret ve maaliyet, sağlık sektörü, toplum taşımacılık, iletişim v.b)
- 6) Halka açık bilgiler (coğrafik adlandırmalar, sokak ve cadde adları, yol tarifi tabelaları, reklam tabelaları, afişler ve diğer yazılar (Killi Yılmaz, 2010, s.44)

Toplumdilbilimci Mechkovskaya toplumlardaki dillerin yasal düzenlerine göre model oluşturmuştur. Model temel olarak dörde ayrılmaktadır.

Tablo 2. Toplumdaki Dil Düzenleme Modeli

İki (çok) dilli toplumdaki dillerin rolleri	Belli bir toplumdaki dillerin kullanımı			
	Majör dil	Zorunludur	Zorunludur	İzin verilir
Minör dil	Zorunludur	İzin verilir	İzin verilir	Yasaktır
	A	B	C	D

A modeli toplumda geçerli olan bütün bilgilerin yasal olarak iki dilde düzenlenmesini (büyük dilden küçük dile aktarılmasını) destekler.

B modelinde genellikle yasal olarak minör dilin kullanılmasına izin verilmektedir ama kullanımın belli bir aşaması ve sınırları bulunur.

C modeli genellikle demokratik ülkelerde sıkça görülen bir modeldir. Hem majör hem de minör dil, eğitim ve kitle iletişim gibi alanlarda kullanılabilir. Fakat kullanımın ve iletişimin sınırı birinci ve ikinci dilde farklı olabilmektedir.

D modelinde ise minör dilin kullanılmasına izin verilmez veyahut kullanılması tamamen yasaktır (Mechkovskaya 2001, ss. 222-224. Ayrıca bk. Killi Yılmaz).

1.1.6. Kültür

Dil incelemelerinin kültürden bağımsız olarak ele alınması mümkün değildir. Toplumdilbilim açısından yapılan dil incelemeleri de bu bakış açısının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu noktada çalışmamızın kavramların açıklanmasına yönelik hazırlanan bölümünde *kültür* kavramına da yer vermek uygun olacaktır.

Araştırmacı Eliot, *kültür* kavramını şu şekilde açıklamıştır:

Bir toplumun bütününe veya tek bir sınıfının veya tek bir ferdinin gelişimi gözönüne alındığı zaman, "*kültür*" kelimesinin birbirinden farklı çağrışımlar uyandırdığı görülür. Bu yazı, ferden kültürünün, bir sınıfın kültürüne; bir sınıfın kültürünün ise içinde ürettiği bütün bir toplumun kültürüne bağlı olarak geliştiği fikrini savunmaktadır. Bunun için temel olan toplumun kültürüdür (Eliot, çev. Kantarcıoğlu, 1987, s. 11).

Birçok araştırmacı kültür kavramının antropoloji ile çok yakın bir ilişkisi olduğunu söylemektedir. Onlara göre *kültür*, sözcüğü antropolojiden yola çıkarak gelişmiştir ve yaygınlaşmıştır. nl antropolog Bozkurt Güvenç, *kültür* kavramını antropoloji dilinde ve eserlerinde kullanılan soyut bir sözcük olarak görmektedir. *Kültürün* tanımının yapılmasındaki güçlüğün kökeni, onun çok anlamlı oluşunda aranabilir. Kültür, antropoloji dilinde ve eserlerinde aynı zamanda şu temel kavramlar karşılığında kullanılan soyut bir sözcüktür:

- 1) Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli *uygarlığı* 'dır.
- 2) Kültür, belli bir toplumun kendisidir.
- 3) Kültür, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.
- 4) Kültür, bir insan ve toplum teorisidir.

Bir sözcük veya kavram, bu kadar çok ve çeşitli anlam yüklenince onun artık tanınmaz ya da tanımlanamaz hâle gelmesi de doğal ve olağandır (Güvenç 1979, ss. 95-96).

Kültür konusundaki kapsamlı araştırmalardan biri de Rus araştırmacı Bronislaw Malinowski'ye aittir. Malinowski'ye göre kültür: "Bir toplumun yaşama tarzı olarak ifade edilen ve bilgi, inanç, gelenek görenek, örf ve âdet, ahlk, sanat, teknik vb. gibi maddi ve manevi unsurlardan oluşan karmaşık bir bütündür." (Malinowski 2005, s.41). Malinowski bu açıklamayı standart bir açıklama olarak görmektedir ve Güvenç'in fikrine benzer bir fikri dile getirmektedir. Malinowski'ye göre de kültür kapsamı çok geniş ve çeşitliliğe sahip bir kavramdır.

Kültüre basit bir bakışla baksak da veya çok geniş ve gelişmiş bir kavram olarak baksak da kültürü çözmek zordur. Bu kavramı oluşturan temel zemin insan ve toplumdur. Kültür, insanın ve toplumun hayattaki yaşam tarzı, sorunları, çeşitli mücadeleleri ve hayata karşı tutumu ile gelişir ve yaygınlaşır (Malinowski, 2005, s.41).

Toplumun gelişimi ile beraber kültürler de değişmektedir ve yaygınlaşmaktadır. Ayrıca modern çağdaki farklı gelişmelerin etkisinde yeni kültürel faktörlerin de ortaya çıktığını görmek ve takip etmek mümkündür. Demek ki kültür, sabit bir kavram değildir. Kültür de değişir ve yenilenir.

Güvenç'e göre kültür, her zaman değişim süreci içindedir ve kültür zaman boyutu içinde doğal çevreye uyum gösterir:

Kültür değişir. Değişme, uyum yoluyla gerçekleşir. Gerçi doğal şartlar kültürel özellikleri belirleyecek kadar etkili ya da güçlü değildir ama kültürler, zaman boyutu içinde doğal çevreye uyum gösterirler. Kültürler, yayımla, ödünç alma, öyküleme, vb. yollarla komşularına da benzerler. Ayrıca, kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde uyum gösterirler. Koşullar değiştikçe, geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum düzeyi de azalır ve değişir. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bunlar bilinç düzeyine yükselir. Bu ihtiyaçları karşılayacak, sorunları çözecek deneme ve düzeltmeler yapılır, yeni kurum ve kuruluşlara gidilir. Uyum, mutlaka evrim gerektirmez. Kültürel sistemler yalnız ileri giden, evrimci değişmelere de uyum gösterirler. Farklı kültürel kurumlar gibi benzer kurumlar da farklı ihtiyaçlara cevap verebilir. Bir başka deyişle her toplumda, kültürel gereksinimlerle kültürel kurumlar arasında birbir ilişki yoktur (Güvenç 1979, ss. 105-106).

Kültür kavramının var olmasına ve gelişmesine destek sağlayan en önemli unsur *dil*'dir. Birçok araştırmacının çalışmalarında bu iki kavramı yan yana görmekteyiz. Aslına bakılırsa kültür, dilbilimde var olan bazı kavramların gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan temel bir unsurdur.

Sosyal/kültürel sistemin gerçekten var olması için iki önemli değişkenin daha bulunması gerekir. Bunlar biyo-kültürel birer ürün olan *kişilik* ve kişilerin birbiriyle anlaşmak için kullandığı sembolik sistem yani *dil*'dir. Toplumda madde ve kavram olarak var olan her şey dilde de vardır. Kültürel ve tarihî miras, ancak dil aracılığı ile yeni kuşaklara aktarılır. Dil, kültürel muhtevanın bir ansiklopedisi, hazinesi ya da sözlüğü gibidir (Güvenç 1979, s. 112).

Çalışmamızda bahsedildiği gibi bazı diller günümüzde tehlike altındadır. Dillerin tehlikeye altındaki bu durumu o dilin konuşuru olan toplum için büyük bir kayıptır. Dillerin tehlikeye maruz kalması bazı durumlarda konuşur sayısının azalması ile görülmektedir. Fakat bazı ortamlarda dilin taşıyıcıları o ortamdaki azınlık bir grup olduğu için dil belli bir etkileşim ve değişim sürecine maruz kalmaktadır. Söz konusu bir etnisite olduğu için sadece dilin bu durumdan etkilenmesi çok az görülen bir olgudur. Dilin değiştiği ve etkilendiği bir durumda kültürün de etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu konuda araştırmacı Eliot şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Kültürün bir nesilden ötekine iletilmesinde en önemli ortam ailedir. Hiçbir kimse, ilk çevresinden aldığı kültürün niteliklerinden kaçıp kurtulamaz ve onu tamamen aşamaz. Kültürün genç nesillere

aktarılmasında ailenin yegâne vasıta olduğunu söylemek doğru olmaz. Hangi seviyede olursa olsun, bir toplumda kültür iletişimi geleneğin çeşitli dalları tarafından desteklenir ve devam ettirilir (Eliot, çev. Kantarcıoğlu, 1987, s. 38).

Toplum üzerinde kültürün rolü çok önemlidir. Sosyal bilimlerin incelediği hemen her şey kültür tarafından biçimlendirilmiştir. Mesela, dünyaya gelen bir çocuk, dilini, dinini, yiyip-içmesini, çevresini, sosyal yaşantısını, görgü kurallarını, manevi değerlerini belirli bir kültür dairesi içerisinde öğrenir. Dolayısıyla toplumsal hayatta kültürün pek çok işlevinin olduğu açıktır.

1.1.7. Kültürlenme

Khajeh'e göre *kültürlenme*; değişik aile, eğitim, okul, meslek, bölge (alt kültür) çevrelerinden ayrılıp belli yer ve zamanlarda bir araya gelen, birbirini etkileyen akran grupları arasındaki kültür etkileşimidir. Kültürlenme, kültürel değişimin ana kaynağıdır. Kültürlenme, yeni kültürlerden yeni filizler yaratır ve besler. Bir kısmı kaybolurken güçlü olanları ise hayatta kalarak yeni kültür kalıplarını oluşturur (Hatami Khajeh, 2013, ss. 38-.40).

Antropolog Ralph Linton'a göre *kültür*, biyolojik olarak kalıtım yoluyla aktarılan bir şey değildir. Kişi ya da toplum kendi kültürü içinde büyüyerek öğrenir. Ayrıca, göç gibi toplumsal olgularda, bireyin göç ettiği toplumun kültürünü öğrenmesine ve benimsemesine de kültürlenme denir (Hatami Khajeh, 2013, s.40).

Kültürlenme, *kültürleme* ve *kültürleşme* kavramları bazı durumlarda birbirlerinin yerine de kullanılabilir. Örneğin felsefeci M. Yılmaz Öner, *kültürleme* ile *kültürlenme* arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır:

İnsana, çevresinden çevrenin birer bilgi kaynağı olarak ulaşan bilgilere, yani insanın çevresinden edindiği bilgi girdilerine *kültürlenme* dersek, tam tersine insanın bir bilgi kaynağı olarak çevresine soktuğu veya salınladığı bilgilere de *kültürleme* diyebiliriz. Evet, çevrenin insana verdiği bilgiler, insan tarafından bir bilgi kaynağı olarak uyarı biçiminde algılanıyor ki bunlar, hem çevreden algılanan özelemler ve istemeler hem de çevrenin koyduğu kurallar, yaptırımlar vb.'dir. Buna karşılık, insan da bir bilgi kaynağı olarak, çevresine bilgi deneyim *davranışlar* göndermektedir. Bunlar, ya *beklentiler* ya da bir anlamda *beklenmedik* diyebileceğimiz davranışlardır (Öner, 1981, s.31).

Kültürlenme, insan yeni ortamda yeni kişilerle hayatını sürdürdükçe istemsiz bir şekilde onun hayatına giren bir şeydir. Toplum bu etkileşimi fark etmeyebilir. Dolayısıyla yeni kültür, toplumun hayatına girip bir müddet sonra o toplumun kendi kültürü hâline dönüşebilir. Kısacası kültürlenme, günümüzde çok kültürlü olan toplumlarda bu şekilde gerçekleşerek varlığını sürdürebilmektedir.

Öner'e göre bireylerin *kültürlenmesi* ve *kültürlemesi* arasında içerik bakımından hiçbir fark yoktur. Aslında durum, toplumun kendisine yani denge durumuna bağlıdır. Araştırmacı Öner, bu dengeyi *stabil denge* olarak adlandırmıştır (Öner, 1981, s. 31).

Araştırmacıların konu ile ilgili açıklamalarından yola çıkarak söyleyebiliriz ki çeşitli kültürler bir araya gelince orada bir kültür ilişkisi yaşanır. Kültürlenme sürecine daha çok *ulus devlet* dediğimiz ülkelerde sıklıkla rastlanmaktadır. Uzun süredir beraber yaşamakta olan ulusların etkileşim süreci farklıdır. Bazı toplumlarda sadece dilsel etkileşim görülürken bazıları ise sadece kültürel etkileşim yaşamaktadırlar. Yaptığımız araştırmalardan görebildiğimiz kadarıyla dil kaybı, kültür kaybına göre biraz daha hızlı ilerlemektedir. Çünkü bir toplumun yeni bir ortama alışması veyahut orada yaşayan başka gruplarla iletişime geçmesi ve yaşamlarını sürdürebilmelerinde dilin rolü büyüktür. Dilleri tehlike altında olan ya da tamamıyla kaybolan ama kültürünü devam ettirmekte olan gruplar da vardır.

Kültürlenme siyasi bir uygulama değildir. Kültürlenme süreci bireylerin isteğiyle gerçekleşmez. Birkaç millet bir arada uzun süre yaşadığı zaman birbirlerinin kültürlerinden mutlaka etkilenir. Aynı toprakta aynı şartlarda yaşamak bu milletler arasında yakın bir bağ oluşturur. Dolayısıyla bir etkileşim süreci meydana gelir. Bu etkileşim sürecinde dil, din ve kültür gibi bir toplum için önemli olan çeşitli unsurlar rol oynamaktadır.

1.1.8. Çokkültürlülük

Kültür kavramını değerlendirirken *çokkültürlülük* olgusu ve buna bağlı terimler de ele alınmaya ve açıklanmaya muhtaçtır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde

çokkültürlülük kavramının tanımlanmasına ve kapsamına değinmek yerinde olacaktır.

Veretevskaya'nın *çokkültürlülük* üzerine yaptığı çalışmada bu kavramın 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıktığı dile getirilmiştir:

Çokkültürlülük kavramına ilk kez 1960-1970'li yıllarda Amerikan Edebiyatı'nda rastlanır. 1971 yılında Kanada'nın toplumsal politikasına bu kavramın dâhil edilmesi ile ilgili bir karar alınmıştır. Daha sonra bu hareket Avustralya ve Yeni Zelanda'da da tekrarlanmıştır. Böylece *çokkültürlülük* kavramı yenilenmiş bir hâle gelmiştir. 20. yüzyılın sonlarında Hollanda, İngiltere ve İsveç gibi ülkelerdeki *çokkültürlülük* kavramı siyasi açıdan ortak bir şekilde kullanılmıştır (Veretevskaya, 2018, s.33).

Çokkültürlülük kavramı aynı zamanda *kültür çeşitliliği* anlamına gelecek şekilde de kullanılır. İlk başlarda kültür çeşitliliği olarak ortaya çıkan bu kavram 20. yüzyılda yenilenmiş bir hâlde *çokkültürlülük* olarak adlandırılmıştır. Fakat bugüne kadar yaptığımız araştırmalarda *kültür çeşitliliği* şeklindeki kullanımı da görebilmekteyiz.

Çokkültürlülüğün çıkış tarihinden bahsettiğimiz zaman, kültür çeşitliliği kavramına yer vermemek imkânsızdır. Kültür çeşitliliği, 20. yüzyılın ortalarında dünya biliminde ve siyasette önem arz eden konulardan biri olmuştur (Yermilov, 2012, s.10). Kültür çeşitliliği ile ilgili olarak araştırmacıların iki türlü bakış açısı vardır. Bazıları kültür çeşitliliği kavramını dünyadaki bütün kültürleri bir araya getiren ve kültür paylaşımı doğrultusunda kültürlerarası bir bağ oluşturan bir unsur olarak açıklamaktadır. Diğerleri de bu kavramı öncekinin tersi bir anlama gelecek şekilde kullanmaktadır. Bu araştırmacılar, kültür çeşitliliğinde bir çeşitlilik söz konusu olduğu için insan doğasındaki ortak unsurlar bu noktada pek bir önem taşımamaktadır dolayısıyla her ne kadar ortak bir doğaya sahip olsalar da insanlar arasında kültür çeşitliliğinden kaynaklanan çatışmalar olabileceği yönündeki bir fikri savunmaktadırlar.

Çokkültürlülüğün bu kadar yaygın olmasına rağmen bugünlerde bu kavramın içeriği ve tanımı ile ilgili politik açıdan net bir fikir veyahut açıklama yoktur. Örneğin; Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki siyasi geleneklerde *çokkültürlülük*; çeşitli etnik azınlıkların kültürlerine siyasi açıdan destek verilmesi, farklı kültürlere sahip etnik azınlıklar ile göçmenlerin ve bölgedeki yerli halkın kültür barışının sağlanması anlamını taşımaktadır.

Rus araştırmacı Veretevsckaya'ya göre Avrupadaki okkltrllk modeli çok farklıdır. “Avrupadaki okkltrllk genelde “göçmenlerin özel kültürel kimliğini destekleme amaçlı yapılan bir politika”dır. Avrupa’da çeşitli milletlerin farklı kültürleri için okkltrllk kavramı kullanılmaz. Latin Amerika’da okkltrllk, “yerli halk arasındaki iletişimin sağlanması ve korunması” anlamına gelmektedir.” (Veretevsckaya, 2018, s.33).

Araştırmacı Kymlicka, okkltrllğe sadece bilimsel veyahut siyasi bir kavram olarak baktığımız zaman kavramın çıkış tarihî noktası itibariyle yanılabilceğimizi dile getirmiştir. Kymlicka'ya göre *okkltrllk* genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle başlamıştır (Kymlicka, 2012 s.5). Çokkültürlülük, etnik grupların kültürüne ait olan giyim kuşam, yeme içme, dans, müzik, sanat gibi birtakım kültürel özelliklerin korunmasını sağlar.

Çokkültürlülük kavramı çok karmaşık bir kavramdır. okkltrllğn tanımı ve anlamını araştırmacılar farklı Şekilde açıklamaktadırlar. Ayrıca bu kavram sadece bilim dünyasında yaygın olmadığı aynı zamanda siyasi bir kavram da olduğu için insanların bakış açısı farklı yönlere kayabilmektedir. Sudanlı araştırmacı Dr.Tirab Akbar, okkltrllğn tanımının doğru bir Şekilde açıklanmasının temelinde insanların bu kavrama olan bakış açılarının etkili olduğunu dile getirmiştir ve aşağıdaki gibi bir açıklamada bulunmuştur:

Uluslararası arenada okkltrllkten kaynaklanan sorunlar, insanların zihninde okkltrllk ile ilintili olumsuz çağrışımların oluşmasına neden olmuştur. Zira günümüzde okkltrllk denince ilk bakışta dini ve kültürel boyutlarıyla kutuplaşmalar, bölünmeler ve çatışmalar zihin ve tasavvurumuzda belirlemektedir. Ancak okkltrllk birçok sorunun kaynağı olabileceği gibi güç ve zenginlik kaynağı da olabilmektedir. Bu, toplumların çok kültürlülük olgusuna bakış perspektiflerine bağlıdır. Ayrıca ülkede mevcut siyasal iktidarların da bu konuyla doğrudan ilintisi vardır. Eğer toplum ve devlet nezdinde kültürel çeşitlilik bir zenginlik ve güç kaynağı olarak algılanarak toplumsal davranış Őekillendirilir/politika ve siyaset üretilirse ülke ve toplumunun kalkınması ve gelişmesinde okkltrllğn büyük katkısından bahsedilebilir aksi takdirde okkltrllk ülkenin güvenliğini tehdit eden geniş bir sorunlar yelpazesi oluşturacaktır (Akbar, 2017, s. 1).

Bahsettiğimiz üzere okkltrllk kavramını her araştırmacı farklı tanımlar. Çokkültürlülük, glerin yoğunlaştığı bölgelerde daha çok yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla çoğu araştırmacının çalışmalarına baktığımız zaman okkltrllk

kavramının tanımının içinde mutlaka bir *asimilasyon* kavramının da yer aldığı görülmektedir. Örneğin, araştırmacı Nosova, çokkültürlülüğü ikiye ayırmaktadır:

- 1) *Yumuşak çokkültürlülük*: Bu tür çokkültürlülük etnik grupların özgür bir şekilde kendi istekleri ile asimile olmasını sağlar. Etnik gruplar arasındaki toplumsal barışa önem verilir. Azınlık grupları kanundaki bütün normlara uyar ve diğer gruplar ile iyi bir bağ kurar. Azınlık ve çoğunluk arasındaki anlaşmazlıklar da azalır. Dolayısıyla azınlık yavaş yavaş çoğunluğun diline ve kültürüne saygı duyarak onların dilini ve kültürünü öğrenmeye başlar.
- 2) *Sert çokkültürlülük*: Adı *sert* olmasına rağmen bu tür birincisinden az çok farklıdır. Çoğunluk olarak adlandırdığımız grup azınlık grubuna destek olur. Dolayısıyla azınlığın ortama adapte olması ve ortadaki anlaşmazlıkların azalması için iyi bir yöntemdir. Çoğunluğun bu hareketi hem kendi kültürünü koruma hem de diğer azınlık grubunun kültürünü güvence altına almak açısından önem taşımaktadır (Nosova, 2016, s.13).

Rus sosyologlar çokkültürlülük üzerine tasnifler yaparak farklı modeller uygulamışlardır. Örneğin, A.Kuroptyanik ve A. Petrikovskaya çokkültürlülüğü şu şekilde tanımlamışlardır: (Nosova, 2016, s.19).

Tablo 3. A. Kuroptyanik Tasnifi

Çokkültürlülük Kuroptyanik tasnifi	Tanımlayıcı (descriptive)
	İdeolojik (ideological)
	Politik (political)

Tablo 4. A. Petrikovskaya Tasnifi

Çokkültürlülük Petrikovskaya tasnifi	Demografik (demographic)
	İdeolojik (ideological)
	Politik (political)

Çokkültürlülüğün türlerini ve modellerini incelediğimiz bu bölüm sonunda diyebiliriz ki bu kavram, anlam açısından zaman içerisinde çok fazla değişime uğramıştır. Çokkültürlülük, çeşitli kültürlerin bir arada bulunması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bu kavram sadece etnisiteyle ilişkilendirilerek açıklanmaktaydı. Fakat günümüzde bu kavram hem teorik, hem siyasi hem de toplumsal açıdan farklı açılardan değerlendirilerek farklı alanlarda farklı anlamlara gelecek şekilde tanımlanmaya başlamıştır.

1.1.9. Etnisite

Etnisite terimi, gerek dünyadaki gerekse Türkiye'deki sosyal bilimler alanındaki kimlik araştırmaları söz konusu olduğunda gittikçe artan yoğunlukta anahtar bir kavram olarak kullanılmaktadır (Nişancı ve Işık, 2015, s.1).

Etnisite konusu bugünlerde çok tartışılan bir konudur. Özellikle gelişmiş olan Batı ülkelerinde bu konunun hakkında oldukça fazla sayıda araştırma yapılan ve önemine dikkat çekilen bir konu olduğu görülmektedir. *Etnisite*, bir millete karşı yöneltilen temel bir bakıştan kaynaklanır. Bu kavram günümüzde yaygınlıkla kullanılmaktadır.

Glazer ve Moynihan'ın (1975) söylediği gibi bu kavram yaklaşık 1953 yılından itibaren kullanıma girmiştir. Rishkeshav, etnisite kavramının antropoloji çalışmalarıyla birlikte bilinmeye başladığını söylemiştir.

Son dönemlerde etnisite, çok sık kullanılan ve farklı anlamlara sahip bir kavram hâline gelmiştir. Ayrıca, bu kavramın anlamı ülkelere göre farklıdır. Etnisite kavramının tanımlanması devlet yapısına, devlette mevcut olan çoğunluk ve azınlıkların hukuki konumuna bağlıdır (Rishikeshav, 2003, ss. 3-5).

Yıldız'a göre etnisitenin siyasi bir kavram olarak 1953'teki ilk kullanımı, Amerikan sosyolog David Riesman tarafından başlatılmıştır. Bir kavram olarak *etnik*'in ilk olarak 1953'te kullanımına karşın kavram, özellikle ulus-devlet formülasyonunun geçerli olması açısından işlevseldir. Yıldız, ulus-devlet oluşumu sonrasında etkili olan belirli bir etnik unsur hâkim hale geleceğini söylemiştir.

Hâkim etnik, sahip olduğu kültürel ve toplumsal özellikleri nedeniyle ki bir ulusun siyasal oluşumunda ön planda yer alacaktır (Yıldız, 2001, s. 39).

Etnisitenin araştırılması konusunda temel zemini oluşturan araştırmacı D.Smith (1986)'tir. Smith'in etnisite konusundaki çalışması diğer çalışmalara göre farklıdır. Smith, etnisite konusunu öncelikle bir *millet* kavramının ortaya çıkış tarihiyle birlikte araştırmak gerektiği fikrindedir. Konunun devamı da modern çağdaki kültürel kolektif kimliğin önemi ile bağdaştırılmış olduğu için konu ile ilgili önemli çalışmalardan sayılmaktadır (Guibernau, 2004, s.126).

Etnisite ve milliyetçilik konusunda çok sayıda çalışma ve farklı tanımlar mevcuttur. Lurye, *etnisite* kavramının milliyetçilik kavramını yüceltme amaçlı kullanılmasını yanlış bularak etnisitenin bir metot değil kavram olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Lurye'ye (1999) göre etnisite:

Etnisiteye kendi etkisini güçlendirmek ve herşeyi ele geçirmek amacıyla hazırlanan bir siyasi manipülasyon metodu olarak bakarlar. Fakat bu konu üzerine yapılan çalışmalar bu kavramın sadece etnik azınlıkları araştırmak için ortaya çıkan bir kavram olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla bu kavramın farklı kültürel ortamda yaşayan şahısları niteleyen bir kavram olarak tanımlanması daha doğrudur (Lurye, 1999, s.101).

Birçok çalışmada *milliyetçilik* kavramı ile etnisite kavramını bir arada görmek mümkündür. Fakat *etnisite* kavramı karmaşık bir konu olduğu için başka kavramların ona karışması konuyu farklı yerlere taşımaktadır. Örneğin Lurye'e göre etnisitede "*etnik köken*" kavramı, milliyetçilik konusunun açılmasına da neden olabilmektedir. Milliyetçilik ile etnisite arasındaki farklılığı araştırmacı Lurye, şu şekilde açıklamıştır:

Aradaki fark şudur ki milliyetçilik kavramı sayı olarak büyük toplulukları kapsar. Etnik grup kavramı etnisite ile iç içedir. Dolayısıyla etnik grup kendilerinden farklı olan yabancı bir grup ortamına düşmesi ve onlarla aynı toprağı paylaşması nedeni ile etnisite konusu ortaya çıkmaktadır. Fakat belirtmek gerekiyor ki etnik köken konusu ortada bir milliyetçilik durumu yaratabilir. Bu yüzden "*etnik köken*" konusu detaylı bir yaklaşım ister (Lurye, 1999, s.106).

Aktürk ise etnisite ile millet kavramları arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

Etnik kategori veya etnisite (*ethnicity*), din, mezhep, dil, kabile, klan, ırk gibi toplumsal kategorilerden bir tanesidir. Diğer kategoriler gibi etnik kategoriyi de birebir "*millet*" ile özdeşleştirmek, bazı bağlamlarda yaklaşık bir doğruluk arz etse bile bir genelleme olarak yanlıştır. Etnik kategoriyle millet arasındaki ilişki ancak bir toplumda etnisiteye ilişkin var olan kurumsal ve yasal çerçevenin ve gayri-resmî pratiklerin tarihsel arkaplanları gözetilerek incelenmesi sonucu anlaşılabilir. Herhangi bir

etnik kategorinin “millet” ile özdeş sayıldığı tek-etnikli (mono-ethnic) devletler olduğu gibi birkaç etnik kategorinin de milleti oluşturduğunun varsayıldığı çok-etnikli (multi-ethnic) devletler ve milletin etnisite dışında bir eksenle tanımlandığı gayrî-etnik (non-ethnic) devletler de mevcuttur (Aktürk, 2006, ss. 23-24).

Rishikeshav’ın açıkladığı gibi kavramlar her ne kadar aynı tanıma sahip olsa da ülkedeki sisteme göre farklılaştırılır daha doğrusu devlet yapısına göre biçimlendirilir. Dolayısıyla belli bir kavram ile ilgili kesin bir açıklamada bulunmak ne kadar kolay olsa da her ülkedeki sisteme göre bu kavramları değerlendirmek de bir o kadar zordur (Rishikeshav, 2003, ss. 3-5).

1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Dillerin Tehlike Durumu

Günümüzde dünya dilleri ve onların tehlike durumları hakkındaki bilgiler her geçen gün daha da gelişmektedir ve yenilenmektedir. Örneğin bugün *Ethnologue* verilerine göre dünyada 7.111 dilin mevcut olduğu ve bu dillerin yaklaşık % 40’lık bir kısmının tehlike altında olduğu görülmektedir ve bu dillerin 1000’den fazla konuşmacısı olmadığına dair bir bilgi de mevcuttur.

Dillerin tehlike altında olmasında etken olan farklı sebepler vardır. Günümüzdeki dil konuşurlarının sayısının azalmasına etki eden faktörler; hem siyasi, hem sosyal hem de kültürel açıdan değerlendirilmektedir.

Araştırmacı Cengiz bu durum ile ilgili şunları söylemiştir:

Yeryüzünde Birleşmiş Milletlerce tanınan 200 civarındaki ülkeye düşen dil sayısı yaklaşık 7000’dir. Birçok ülke bu bakımdan iki veya çok dillidir. Bu bağlamda bir dilin tehlike süreçleri yalnızca diller arasındaki ilişkilerle açıklanamaz. Dil kaybı, dil değiştirimi ve dil ölümünün sosyal, politik, ekonomik, kültürel birçok sebebi bulunur. Diller konuşurlarının yaşadıkları çevreden bağımsız değildir. Bu çevre çeşitli sosyal baskılar, kültürel asimilasyon süreçleri ya da doğanın zorlukları gibi birçok etkeni barındırmaktadır (Cengiz, 2016, s. 49).

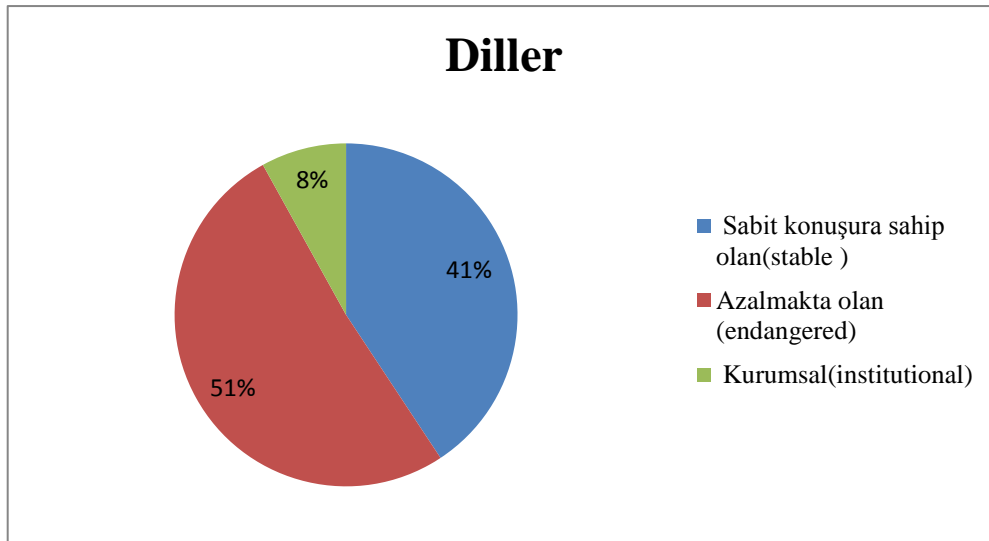
Dillerin tehlikeli bir duruma düşmesi dil konuşurlarının yaşadığı ortam ile de yakından ilişkilidir. Bu durum en çok çokkültürlü ortamlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İki veyahut ondan daha fazla konuşura sahip ülkelerde bazı dillerin kullanımını ve durumu etkisiz hâle gelebilmektedir. Çünkü böyle bir toplumda diller

majör/büyük ve minör/küçük dil olarak bölünür ve dillerin kullanım alanları belirlenir. Majör dilin etkisi ve kullanım alanı daha fazla olduğu için minör dilin etkisi sınırlı kalabilmektedir (Bk. 1.1.3.).

Araştırmacılar dünyadaki dillerin durumunun tehlike altına girmesine etki eden sebepleri farklı açılardan değerlendirmektedirler. Bu sebepler arasında *bir bölgenin ilhaki, insanların başka bir yere tehciri, nüfusun dağılması, sosyal-ekonomik baskı, toplumun düşük statüsü ve düşük prestiji: kötüleme ve utanç, dil tutumları, sosyal gelişmeler ve modernleşme, kültürel etkileşim ve kültür çatışması* gibi sebepler yer almıştır (Cengiz, 2016, s. 50).

Ethnologue'un güncel verilerine göre günümüzde dünyadaki 7.111 dilin %40'ı *endangered language* yani *azalmakta (tehlikede) olan dil* sayısını oluştururken %51'i *stable language* yani *sabit konuşurlu dil* olduğu görülmektedir. Kalan % 8' lik kısım ise *kurumsal diller* olarak açıklanmıştır. Bu dağılım Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. Dünyadaki Dillerin Durumu

Dillerin korunmasında o dildeki kuşaklararası aktarımın güçlü bir rol oynadığı görülmektedir. Fishman'ın çalışmalarında dillerin korunmasının ve doğru bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmasının farklı yolları gösterilmiştir:

- ✓ Dil yalnızca yaşlı kuşağın hafızasında ve kimi folklorik ürünlerdedir. Dilin tek konuşuru yaşlı kuşaktır.
- ✓ Çocuk sahibi olan kuşak, dili ancak yaşlı olanlarla konuşacak kadar bilmektedir. Ancak, dili çocuklara aktaramamaktadır.
- ✓ Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve çocuklar tarafından *ilk dil* olarak öğrenilmektedir
- ✓ Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve yazılı olarak etkin bir biçimde topluluk arasında kullanılmaktadır.
- ✓ Yazı eğitim yoluyla aktarılmaktadır.
- ✓ Dil eğitimde, çalışma hayatında, kitle iletişim araçlarında ve ulusal yönetim faaliyetlerinde kullanılmaktadır (Cengiz 2016, s. 56).

Fishman'ın söylediği gibi bir dilin korunması ve onun kullanımının devam etmesi için onun yaşlı konuşurunun rolü önemlidir. Eğer dile siyasi ve sosyal bir baskı veyahut politika uygulanmadıysa o dilin yaşaması ve devam etmesi için konuşurların o dile karşı tutumları önemli bir nokta olacaktır. Çünkü bazı topluluklarda, özellikle Sovyetler Birliği'nden ayrılarak günümüzde bağımsızlıklarını kazanan devletlerde Rus dilinin yeri hâlen öncelikli konumdadır. Dolayısıyla ana dilinin ikincil bir seviyeye düşmesi söz konusudur.

Fishman'ın ve Cengiz'in çalışmalarında geçen tanımlara göre değerlendirilecek olursa Kazakistan Uygurlarının dil durumuna ilişkin şunları söylemek mümkündür:

Kazakistan Uygurlarının dil durumu yaptığımız araştırmalara göre korunmuş ve konuşurları bulunabilir bir durumdadır. Dilin tehlike altında olduğunu gösteren bir belirti bulunmamaktadır. Fishman'ın şemasına göre Kazakistan'daki Uygurların dillerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülmektedir. Kazakistan'da Uygur dili yıllardır kuşaktan kuşağa hem yazılı hem de sözlü bir biçimde aktarılmaktadır. Kazakistan'daki Uygur diline karşı siyasi uygulama veya sosyal bir baskı bulunmamaktadır. Aksine dilin korunması ve devam ettirilmesine yönelik imkânların yaratıldığı fark edilmiştir. Dil; eğitimde, çalışma hayatında, kitle iletişim araçlarında ve ulusal yönetim faaliyetlerinde kullanılmaktadır.

Kazakistan Uygurlarının dil durumu bölgeden bölgeye değişmektedir. Kırsal bölgedeki kişilere göre kentsel ve şehirdeki kişilerin ana dillerinin korunmasına yönelik tutumları biraz daha zayıftır. Bunun sebebi Kazakistan'ın çokkültürlü bir

ülke olması ile beraber şehirdeki yaşlı konuşur sayısının azalması ile ilgili olduğu da görülmektedir. Rus dilinin Kazakistan'daki çeşitli ulusların iletişim kurması için kullanılan tek dil olması bölgedeki Uygurların da içinde bulunduğu çeşitli ulusların dillerinin bu dille doğrudan etkileşime girmesine sebep olmuştur.

Kazakistan'daki Uygurların dil durumu ve kültürel özellikleri şu kuramsal çerçeveler doğrultusunda değerlendirilmiştir:

- Dil durumu ve dilin kullanım alanları
- Ana dili kavramı ve dil tercihi
- Çokdillilik ve dilsel etkileşim
- Toplumun sosyo-demografik özellikleri
- Aile yapısı ve kimlik konusu
- Eğitim ve ekonomi durumları

Kazakistan Uygurları günümüzde dillerini koruyarak yaşamlarına devam etmektedir. Uygur dili Kazakistan anayasası tarafından resmî olarak tanınmış ve bazı resmî alanlarda da kullanımına izin verilmiştir.

1.2.2. Kimlik ve Etnik Kimlik

Kimlik konusu bir kişinin kendini tanımlaması kendinin sahip olduğu etnik kökene olan bakış açısı ve onu kullanması ile doğrudan bağlantılıdır. Kimlik meselesi kişiden kişiye göre değişebilmektedir. Kimlik konusuna bakılacak olursa genelde kavramın kişiler arasında “Ben kimim?” sorusuna alınan cevaplara göre değerlendirilir ve nitelendirilir.

Kimlik kavramı yapılan araştırmalara ve çalışmalara göre bazen *kimlik* olarak ve bazen de *etnik kimlik* olarak adlandırılmaktadır. Kimlik konusu etnisite kavramı ile yakından bağlantılıdır.

Sosyolog Yanık'a göre kimlik konusu sosyal bilimler alanındaki en önemli konulardan biridir. Ona göre kimlik konusunun sosyal bilimlerde önemli bir hâle gelmesi entelektüel ilginin artması ile ilişkilidir. Yanık, bu konu ilgili şunları söylemiştir:

Kimlik kavramının bireyden başlayan ve toplumsal alana kadar uzanan bir süreci kapsadığı, kavramla ilgili yapılan tanımlamalarda görülmektedir. Birey, psikolojik özellikleri itibarıyla kimlik inşasında önemlidir. Kimlik adını verdiğimiz bireysel ve toplumsal olgunun kökeninde elbette ki bireyin kendisi yer alacaktır. Ancak birey, toplumsal dünyadan ayrı olarak düşünülemez için, onun toplumsal bağlamı ele alınmaksızın yapılacak bir tanımlamanın da hatalı olacağı burada vurgulanması gerekir. Toplumsal ve tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirilecek olan bireyin, topluluk veya grup normlarına dayalı olarak geliştirdiği kolektif kimlik algısı, etnisite ve etnik kimlik yaratımı sürecinde etkilidir (Yanık, 2013, s. 229).

Araştırmacı Nuri Bilgin de kimlik kavramının zor bir kavram olduğunu dile getirmiştir. Bilgin, düşüncelerini şu şekilde yansıtmıştır:

Kimlik kavramı, kendi cazibesi altında kaybolan ilginç kavramlardan biri. Zihnimizi aydınlattığı kadar da karıştırıyor; açıkladığı kadar da cevapsız bırakıyor, çözdüğü kadar da sorun getiriyor. Çelişkili, paradoksal, değişken, çok yönlü, karmaşık bir olgular yumağı. Her şeyden önce, kimlik olgularının bir dil berraklığı içinde ele alınmamasından veya tartışmalarda aynı dili konuşmaktan kaynaklanan sorunlar olduğu görülüyor (Bilgin, 2007, s.5).

Kimlik üzerine yapılan araştırmalara göre *kimlik* kavramının günümüzde de önemini koruduğunu anlayabilmekteyiz. Fakat günümüzdeki siyasi olaylar ve çatışmalar sonrasındaki göçler neticesinde çokkültürlü toplumların sayısı da çoğalmaya başlamıştır. Farklı kültürlerin bir arada bulunması azınlık ve çoğunluk gibi sorunları ortaya çıkartacaktır. Dolayısıyla bu gibi durumlarda kimlik konusunun yasal açıdan değerlendirilmesi söz konusu olacaktır.

Araştırmacı Nuri Bilgin *kimlik konusunun mevcut olduğu yerde kimlik sorunu vardır* demektedir. Bu düşüncesini şöyle açıklamaktadır:

Kimlik sorunları, büyük ölçüde, azınlıklar, marjinal kesimler, çeşitli türden topluluklar yanı sıra birey grup, birey toplum ve gruplar arası ilişkilerde gözlenen kimlik süreçleri, yaşantıları ve çatışmalarla ilgilidir. Bu bakımdan, benim bu ülkenin bir aydını olarak ilgilendiğim genel sorunlar kadar, yaşamım boyunca farklı dünyalarda ve çoğu kez iki şey arasında yer almış bir insan olarak kişisel düzlemde yaşadığım, üstelik açık seçik veya belirsiz bir tarzda pek çok insan tarafından da paylaşıldığına inandığım sorunlarla yakından ilişkilidir (Bilgin 2007, s. 7).

Etnik kimlik ve kimlik konuları etnisite ile doğrudan bağlantılıdır. *Etnik kimlik* bazı kaynaklarda *kimlik inşası* olarak da tanımlanmaktadır.

Yanık'a göre etnisite ile doğrudan bağlantılı olarak ele alınacak *etnik kimlik*, bir inşa sürecini kapsamaktadır. Yanık, etnik kimliğin bir inşa olarak ele alınmasındaki ana

parametrenin bu kavramın kimlik tanımlamasında görüldüğü gibi kimliğin modern bir olguya karşı tekabül etmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Ona göre kimliğin modern bir olgu olarak *etnisite* kavramının tekabülünde kullanılmasında göç ve göçmenlik durumu ile dünya üzerinde yaşanan bazı olumsuz olayların etkisi vardır (Yanık, 2013, s. 230).

Etnik kimlik konusu yukarıda bahsedildiği gibi günümüzde göç ve göçmenlik konusu ile de yakından bağlantılı bir durumdadır. Çünkü göçmenlerin belli bir etnik kimliğe sahip olması ve göç sonrası meydana gelen durumlardan dolayı bu etnik kimlik üzerinde birtakım değişikliklerin yaşanması söz konusudur. Bu konuda ülkedeki yasaların ve insan haklarının da önemli olduğunu belirtmek lazımdır. Çünkü kimlik ve etnisite sorunları ülkeden ülkeye farklıdır ve o ülkelerin yasaları ve hakları doğrultusunda değerlendirilir. Dolayısıyla *etnik kimlik*'in bir kavram veyahut bir konu veya durum olarak kullanılması günümüz araştırmacıları tarafından çokça tartışılmaktadır.

Etnik kimlik konusu günümüzde çözülmeyi bekleyen sorunlardan biridir. Constant'a göre kimlik konusunun bir kavram olarak tanımlanması için onun ekonomi ve göç gibi konulardan ayrıştırılması gerekmektedir. Çünkü Constant'a göre ekonomide böyle bir kavram mevcut değildir ve bu konu ekonomi ile bağlantılı değildir (Constant, 2014, s. 4).

Kimlik konusunun ekonomi ile bağlantılı olması onun modern bir perspektiften değerlendirilmesiyle alakalıdır. Bazı araştırmacılar kimlik konusunun sadece modern dönem için ve günümüzdeki sorunlar üzerinden değerlendirilmesini yanlış bulmaktadır. Bu konuda Bilgin şunları söylemektedir:

Kimlikler bir inşa ürünü olarak nitelendirildiğinde bu inşa, geçmişe ait her şey silinerek boş bir levha üzerinde bireysel aktörlerin keyfi taleplerine göre gerçekleştirilen bir etkinlik değildir. Kimlik olgusu, tarihsel bir nitelik taşır. Kimliklerin, bireylerin özneliliğiyle ilgili boyutlara sahip olması bunun aksini göstermez, zira bizzat bireyin kendisi de tarihsel bir inşa olarak görülebilir; zaman ve mekana aşkın, her türlü sosyal ve tarihsel bağlamdan bağımsız evrensel antropolojik bir geçerliliğinden söz edilemez. Bu perspektifte, çeşitli yazarlar kimliği modernliğin bir ürünü olarak görmektedir (Bilgin, 2007, s. 7).

Bahsettiğimiz gibi kimlik konusu sadece modern dönemde ortaya çıkan bir şey değildir. Tarih ve arkeoloji sayesinde elde ettiğimiz belgeler buna örnek

olabilmektedir. Eski Türk tarihine ait yazılar, Uygurlar dönemindeki sivil belgeler, Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan kimlikler bu konunun tarihî derinliğinin önemli kanıtlarıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda nüfus kaydı nispeten daha geç başlamıştır. Demir'in (2000) verdiği bilgilere göre Osmanlı tebaasına ilişkin kimlik bilgileri, önceleri, "daha ziyade vergi ve askerlik ihtiyaçları çerçevesinde daha çok sayısal bir veri olarak" dikkate alınmış, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha detaylı kimlik bilgilerine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır (Bk. Bilgin, 2007, s. 50).

Yanık, etnik kimliğin modern bir olgu olarak ilk dönem ulus-devlet oluşumunda ve bugünlerde ayrımlaşan ulus-devletlerdeki (Yugoslavya, Çekoslovakya ve Sovyet Rusya vb.) farklı kimliklerin bir arada olabilmesinde, grup içi dayanışmayı artırıcı bir işlev göstererek *kimlik* kavramının sosyolojik bir gerçeklik olduğunu ifade etmiştir (Yanık, 2013, s. 231).

Constant'a göre kimliğe hak tanılması ve kimliğe önem verilmesi birey için önemlidir. Dolayısıyla burada bir motivasyon ve destek söz konusudur. Böyle bir durumda birey herhangi bir ortamda kendini rahat hissedecektir. Bu şekilde ziyandan ziyade fayda da artacaktır. Aksi takdirde bu durum birtakım çatışmaların yaşanmasına yol açabilir. (Constant, 2014, s.6).

Batı dünyasının kimlik konusundaki çalışmalarına bakıldığında farklı görüş ve düşünceler ile karşılaşmak mümkündür. Bazı araştırmacılar milliyetler arasındaki çatışmalar ve savaşların ortaya çıkmasında kimliklerin rol oynadığını düşünmektedirler.

Etnik kimlik konusu çok daha kapsamlıdır. Fakat, bazen etnik kimlik meselesi savaş nedeni de olmuştur. Örneğin 1690 ve 1990'lı yıllarda yer alan çatışma ve savaşların %70'nin kimlik esaslı yapılan savaşlar olduğunu söylemek mümkündür (Humphreys, Posner, Weinstein, 2001, s.2).

Yukarıda geçen örnekleri, bilgileri ve tanımları yorumlamak zordur. Çünkü günümüzde birçok ulus-devlet mevcuttur. Ulusal barışı sağlamak devletin iç politikasının önemli kriterlerinden biridir. Dolayısıyla *etnisite*, *kimlik*, *etnik kimlik* gibi konuların devlet politikasındaki önemi büyüktür. Devletteki ulusal ve kültürel

barışın sağlanması o ülkede yaşamakta olan bireylerin kimliğine, dillerine ve kültürlerine tanınan haklardan ve yasal izinlerden kaynaklanmaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalara göre Kazakistan Uygurlarının durumu değerlendirilecek olursa şunları söylemek mümkündür:

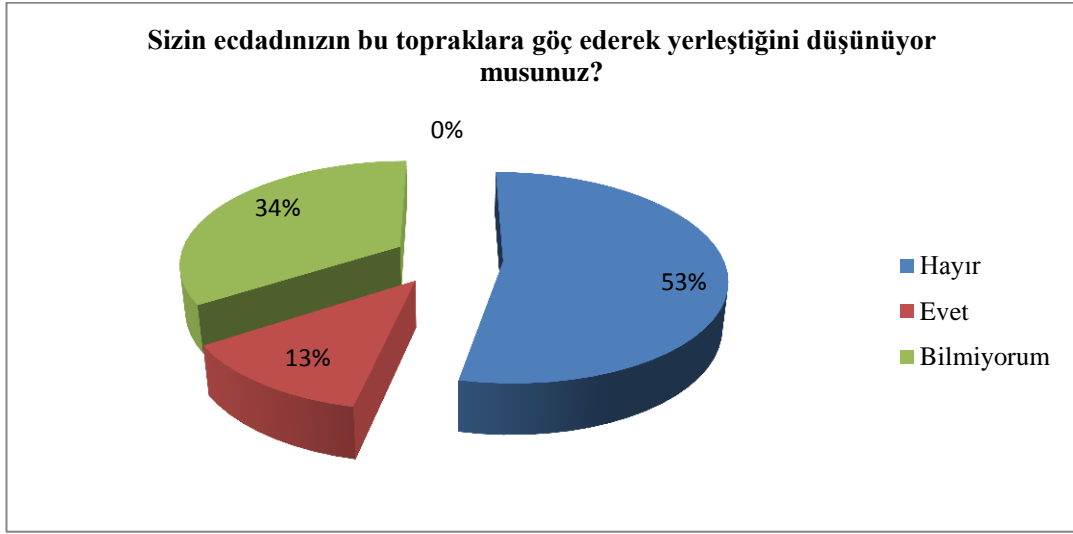
- Kazakistan Uygurları günümüzde kendi etnik kökenlerine ve kimliklerine sahip çıkmış ve onu devam ettirmiş bir durumda bulunmaktadır. Kazakistan'ın çokkültürlü bir ülke olmasına ve Sovyetler Birliği döneminde uygulanan politikalara rağmen etnik kökenlerini koruma açısından iyi bir durumda olduklarını söyleyebilmek mümkündür.
- Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasasının “İnsan ve İnsanoğlu” bölümünün 19 sayılı kararında Kazakistan'da yaşayan tüm ulusların dillerini ve kültürlerini yaşatmasına ve kimliklerini korumasına izin verildiği yazılıdır (Ayrıntılı bilgi için bk. 3.1).
- Kazakistan Uygurlarının kimliklerinin, dillerinin ve kültürünün korunması açısından tehdit edici bir unsurun olmadığı görülmektedir. Fakat kırsal ve kentsel bölgelerde yaşamakta olan kişilerin dile karşı tutumları ve bakış açılarında farklılıklar bulunmaktadır. Dil durumu ile ilgili yaşanmakta olan bu problemler Kazakistan'ın genelindeki dile ilgili sorunlardan ve şehir yaşamının çokkültürlü olmasından kaynaklanmaktadır.

Kazakistan Uygurlarının Kazakistan topraklarına yerleşme sürecinin tarihsel kaynaklara göre 1800'li yıllardan başlayıp 1960'lı yıllara kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Fakat tarih kitaplarında geçmeyen ve halkın hafızasındaki bazı bilgilere göre bu göçlerin daha erken başladığı görülmektedir. Dolayısıyla Kazakistan Uygurlarının belli bir kısmı etnik kökenlerinin ve ana vatanlarının Doğu Türkistan olduğunu belirtmekteyken bazıları da kendilerini o bölgenin yerli halkı olarak tanıtmaktadırlar.

*Kazakistan'daki Türk Toplulukları*⁴ sitesinde yayımlanan bilgilerde Kazakistan Uygurlarının arasında gerçekleştirilen bir anket analizi mevcuttur. Bu analiz sonuçlarına göre “Sizin ecdadınızın bu topraklara göç ederek yerleştiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna alınan cevaplar Grafik 2’de gösterilmiştir.

⁴ Ayrıntılı olarak bk. <https://tyurki.weebly.kz/> (02.01.2019).

Grafik 2. Kazakistan Uygurlarının Göç Tarihine İlişkin Bakış Açıları

Anket 187 kişi üzerinden gerçekleştirilmiş olup, 187 kişiden 100 kişi yani %53,4'lük bir kısmı bir kısmı "hayır" cevabını verirken, 23 kişi yani ankete katılanların %12,5'lik bir kısmı da bu soruya "evet" cevabını vermişlerdir. Kalan 64 kişi yani %34,2'lik bir kesim de "bilmiyorum" cevabını vermiştir.

Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri başlıklı çalışmamızda bu toplumun dil durumunun ve kültürel özelliklerinin değerlendirilmesinde *etnik köken, etnik kimlik* ve *göç* olgularının da etkili olduğunu belirtmek gerekir. Uygurların çok fazla asimile olmaması; dillerine ve kültürlerine sahip çıkmalarından ve etnik kimliklerini önemseyerek etnik kökenlerine bağlı kalmalarından kaynaklanmaktadır.

1.2.3. Kültürlerarası Etkileşim

Kültürlerarası etkileşim çokkültürlü ulus-devletlerde sıkça görülen bir unsurdur. Araştırmacılara göre farklı kültür taşıyıcılarının bir araya gelmesi ve uzun süre boyunca aynı coğrafyada bulunmaları bu kültür taşıyıcıları arasında bir etkileşimin yer almasına neden olmuştur.

Kültürlerarası etkileşim kavramı aynı zamanda *kültürlerarası iletişim* olarak ta kullanılmaktadır. Çünkü kültürlerarası etkileşimin temeli iletişimden kaynaklanmaktadır. Çeşitli kültür taşıyıcıları birbirleri ile iletişim kurarak bilgi

alıverişinde bulunmaktadır. Bu bilgi alışverişinin sürekliliği ve devamlılığı farklı kültürler arasında kültürel etkileşim yaşatmıştır.

Ulus-devletler içinde farklı ve çeşitli kültürel aidiyetlerin yer alması da kültürlerarası etkileşimin temel unsurlarından biri sayılmaktadır. Ayrıca eskilerden günümüze kadar devam etmekte olan göçler de kültürlerarası etkileşim kavramını etkileyici bir unsur olarak tanımlanmaktadır.

Kazakistan Cumhuriyeti çokkültürlü bir topluma sahiptir. Kazakistan'da yaşamakta olan 130 yakın ulusun kendilerine özgü farklı kültürü vardır. Kazakistan Uygurlarının da Kazakistan topraklarında yaşamlarına devam ettirerek bu farklı kültürler içinde bulunması onların kültürlerinde değişiklikler yer almasına sebep olmuştur. Araştırma esnasında Kazakistan Uygurları en çok Kazak halkının kültüründen etkilendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Kazakistan'da yaşamakta olan bazı etnik grupların Uygurların yemek kültüründen etkilendiğini de görülmektedir.

Kazakistan Uygurları en çok Kazaklar ile yoğun bir şekilde yaşadıkları için Kazakların geleneğinde varolan “kız kaçırma” geleneğini kendi kültürlerine özleştirmişlerdir (Bk. 4.5). Bu gelenek günümüze kadar devamlılığını sürdürmektedir. Araştırma esnasında katılımcılar bu gelenğin eskilerden beri var olduğunu ve kendi geleneği olarak gördüklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca Kazakistan'da yaşamakta olan bazı ulusların Uygurların yemek kültüründen etkilendiğini de görmek mümkündür. Uygur yemeklerini Uygurlar dışında başka milletlerin sofralarında da görebilmekteyiz. Bu durum sadece Uygurlara has değildir onun dışında Özbek, Dungan, Tatar, Rus yemekleri de çok yaygındır ve bu yemekleri Kazakistan'daki çoğu ulusun sofrasında görmek mümkündür. Yemek kültürünün günlük yaşamdaki rolü önemlidir. Dolayısıyla çoğu zaman milletlerin kültürel etkileşiminde gelenek göreneklerden önce yemek kültürünün geldiğini de görebilmekteyiz.

Kazakistan Uygurlarının kültürel özellikleri bu unsurlar doğrultusunda incelenmeye çalışılmıştır. Uygurların bir ulus-devlette yaşamaları, onların kültürel etkileşim yaşayıp yaşamadıkları, kültürel özelliklerini ikinci bir kültür üyesine aktarıp aktarmadıkları, çevresinden ne kadar etkilendiği veyahut etkilediği gibi durumlar arştırmamız için önemli bir faktör olabilmektedir.

2. BÖLÜM: KAZAKİSTAN UYGURLARI

2.1. UYGURLARIN BUGÜNKÜ KAZAKİSTAN TOPRAKLARINA YERLEŞMESİ

Uygurların bugünkü Kazakistan topraklarına gelip yerleşmesi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Elimizde bulunan tarihî kaynakların çoğu Sovyetler dönemindeki araştırmalara aittir. Dolayısıyla Uygurların bugünkü Kazakistan topraklarına yerleşmesi sadece Çin (Mançu) ve Rus hükümeti arasındaki bazı siyasi olaylar ve anlaşmaların neticesinde gerçekleştiği gibi bir algı söz konusudur. Fakat bugüne kadar bu araştırmaların içerisine dâhil olmayan bazı tarihsel bilgileri bazı köylerdeki yaşlılardan öğrenmek mümkün olmuştur. Günümüzde Kazakistan ve Çin'in sınır bölgelerinde bazı köyler bulunmaktadır. Köy yaşlılarının söylediklerine göre bu köylerin tarihi Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Hatta Çarlık Rusyası bu toprakları işgal etmeden önce bu köylerin olduğu ve bu topraklarda Uygurların hep yaşamış olduğu hakkında bazı bilgilere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bu köy adlarının adlandırılmasının Uygurca olması, köy yaşlılarının söylediklerinin doğru olabilme ihtimalini yükseltmiştir.

Araştırmacı Ayupov'un sınır bölgelerdeki köylerin tarihini incelemek amacıyla yaptığı araştırmada da bazı ilgi çekici bilgilere rastlanmıştır. Bu çalışmada köydeki göç ile ilgili bilgi sahibi olan kişilerin dedelerinden duyarak büyüdüğü bazı bilgiler üzerinde de durulmuştur. Ayupov, bu incelemeyi yapmasında küçüklüğünden beri kendisinin görerek büyüdüğü eski ev ve mezar kalıntılarının sebep olduğunu ifade etmiştir. Ayupov, bu araştırmayı gerçekleştirirken köy yaşlılarının eskilerden kalan bir mektuptan bahsettiklerini belirtmiştir. Köy yaşlıları mektubun 1889 yılında Kazakistan ve Çin'in sınır bölgesine yakın olan Açınoqa köyünde doğmuş Teyip adlı hacıya ait olduğunu ifade etmişlerdir. Mektup 1906 yılında yazılmış olup, mektupta Uygurların şu anki Kazakistan bölgesine gelip yerleşmelerine dair bazı bilgiler geçmektedir:

Kaşka dedemin anlatmasına göre, 1275 yılında Açınoqa köyüne Moğollar (Kalmık da olabilir.) gelmiştir. Köy halkı hazırlıksız olan bu savaşta çok insan kaybetmiştir. Sadreddin Aliakbar adlı cesur oğlanımız bu savaşta askerbaşı olmuştur (Ayupov, 2018, s. 28).

Mektupta geçen bilgiye yakın bir bilgiyi alan araştırması esnasında ikinci bir kişiden de öğrenmek mümkün olmuştur. Fakat derlediğimiz bu yeni bilgide savaş adı Moğol değil Kalmık⁵ savaşı olarak geçmektedir (Bk. 3.1.3).

Ayupov'a göre mektupta bahsedilen Sadreddin Aliakbar'a köy ahalisi "*Büyük sardar*" gibi lâkap ile hitap etmişlerdir. Bugün köy yakınlarında rastladığımız mezar kalıntılarının savaşta köy ahalisini kurtarmaya çalışan askerbaşlarına ait olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Savaştan sonraki köy durumunu toparlamak için Sadreddin Aliakbar, Turfan hanı ile görüşerek ondan bu köye yine birkaç insanın veyahut ailenin gönderilmesi ve bu bölgelerde tekrar tarımcılık yapılması için izin almıştır.

Ayupov, Uygur tarihçisi Almas, Turfan Uygurlarının Moğollar ile yaptığı savaştan bahsederken şu bilginin altını çizdiğini belirtmiştir:

120 bin askerden oluşan Moğollar Turfan ve onun çevresindeki yerleri işgal etmeye çalışmışlardır. Moğol askerinin 6 ay boyunca Turfan ahalisini gözaltına alması nedeni ile Turfan Uygurlarının belli bir kısmı Gansu bölgesine göç ettilerse de belli bir kısmı İli nehrinin civarlarına gelip yerleşmeye başlamıştır (Ayupov, 2018, ss. 29-30).

Bu bilgide söylenen konunun İli bölgesi civarı, Yedisu bölgesi veyahut Doğu Türkistan bölgesindeki Gulca şehrinin civarı olma ihtimali de vardır. Çünkü İli nehrinin belli bir kısmı Kazakistan bölgesinde ve belli bir kısmı şu anki Doğu Türkistan bölgesinin Gulca bölgesinde yer almaktadır.

Uygurların Kazakistan topraklarına gelip yerleşmesinin çeşitli sebepleri vardır. Atıfta bulunduğumuz çalışmalarda geçen bilgilerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bu bilgiler akademik bir yorum, analiz ve çalışma gerektirmektedir. Uygurların göçleri ile ilgili Çarlık Rusya döneminde yazılan kitaplar da mevcuttur. Fakat bu kitaplarda Uygurların göç tarihlerinin 1800'lü yıllardan itibaren başladığı belirtilmektedir. (Bk. 2.1.1., 2.1.2, 2.1.3).

⁵ Kalmık adı Uygurlar arasında çok yaygın olduğu görülmektedir. Kazakistan'daki Uygurlar Moğol yerine daha çok Kalmık adını kullanmaktadırlar.

2.1.1. İli Uygurları ve Gulca/Tarançı Sultanlığı

İli bölgesi, topraklarının verimliliği ve tabiatının güzel oluşu ile Uygurlar için önemli bölgelerden biri olmuştur. Bu topraklar eski dönemlerden beri Uygurlara ait olup nice savaşlar bu topraklarda yaşanmıştır ve bu savaşlar neticesinde bölgede yaşayan Uygurlar bu topraklardan kovulmuştur ve bölge asırlar boyunca ilgisiz kalmıştır. İli nehrinin bu bölgede bulunmasından kaynaklanarak bölgeye *İli* adı verilmiştir. Fakat 17. yüzyılda burada bir Cungar (Kalmık) Hanlığı kurulmuştur. Cungar Hanlığının sınırları, batısında Kazak Bozkırları ve kuzeyinde Moğolistan sınırlarına kadar uzanmıştır.

Cungar Hanlığının başı olan Galdan Baştau 1679 yılında Kaşgar Hanlığında yer alan iç savaşlardan faydalanarak, sorgusuz bir şekilde Doğu Türkistan bölgesini kendi devletinin içine katmıştır. Cungar Devleti bu topraklarda 80 yıl hüküm sürmüştür. Fakat belli bir dönem sonra bu topraklara Çin (Mançu) İmparatorluğunun gelmesi ile hükümranlık zayıflamıştır (Kabirov, 1951, s. 19).

Cungarların hâkimiyetinin sona ermesi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ercilasun, bu konu ile ilgili şunları söylemektedir:

Cungarlarla olan savaşlara bakıldığında, Mançular, önce Cungar ilderleri Davaçı ile Amursana'nın arasındaki hâkimiyet mücadelesinden faydalanarak 1755'te bölgeyi ele geçirmişler ve buranın idaresini vassal olarak Amursana'ya vermişlerdi. Ancak Amursana isyan edince, Mançu ordusu, yeniden Cungarya'ya girmiş ve bu sefer Cungarları yok ederek İli'de askerî bir rejim kurmuştu (Ercilasun, 2013, s. 125).

Ercilasun, Cungar lideri Amursana'nın Kaşgar hâkimiyetindeki kardeş Burhaneddin ve Cahan hanlar ile bir araya gelerek Kaşgar'ı onların eline teslim ettiğini söylemiştir. Fakat o dönemlerde Amursana Mançuların vassalı olarak bilindiği için Kaşgar tamamıyla özgür bir vaziyete gelmemiştir. Kaşgar bölgesi Amursana'ya bağlanarak vassalın vassalı hâline gelmiş bir durumdaydı. Fakat daha sonra Amursana ile Burhaneddin ve Cahan hanlar Çin yönetimine başkaldırmışlardır. 1759 yılındaki bu isyan sonrasında Kaşgar tekrar Mançuların eline geçmiştir (Ercilasun, 2013, s. 126).

Kabirov'a göre 1759 yılındaki isyandan sonra Çin askeri sadece Kaşgar'ı değil başka şehirleri de işgâl etmeye başlamışlardır. Kabirov bu durum hakkında şunları söylemiştir:

Çin askerinin isyanı bastırma hareketleri ilk kez Doğu Türkistan'ın Kuça şehrinde başlamıştır. Daha sonra isyana katılan diğer şehir grup başkanlarının hepsi idam edilmiştir. İsyana katılan şehirlerin yerli halkının bir kısmının İli bölgesine göç ettirilmesine karar verilmiştir. Fakat bu göçler büyük bir plan kurularak başlatılmıştır. Çin hükümeti Uygurları göç ettirmeden önce Mançu askerini İli bölgesine yerleştirmişti. Kabirov'a göre Uygurların İli bögesine göç ettirilmesinin büyük bir sebebi Mançu yönetimi altında Uygurların İli bölgesinde tarımcılık yapması ile ilgilidir (Kabirov, 1951, ss. 20-24).

1760-1767 yılları arasında Doğu Türkistan topraklarından İli diyarına 6 bin ardından da 2 bin olmak üzere toplamda 8 bin Uygur ailesinin göç ettiği görülmektedir. Birinci grup, İli nehrinin yakınlarındaki Gulca⁶ şehrinde göç etmiştir. İli nehrinin belli bir kısmı Çin sınırı içerisinde kalıyorken belli bir kısmı da Kazakistan sınırı içerisinde bulunmaktadır. Bölgelerin arasında sınırın çizilmesi daha sonra bu bölgelerin Rusya'nın yönetimine geçip Kazakistan sınırı içindeki kısmının Yedisu eyaleti olarak adlandırılması ile ilgilidir.

Uygurlar bu bölgelere yerleştirildikten sonra tarımcılık yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla *tarançı*⁷ adı daha sonra *Tarançı Uygurları* olarak da kullanılmaya başlamıştır (Kabirov, 1951, ss. 20-24).

Tarançı kelimesinin çıkış tarihi ile ilgili birtakım tartışmalar mevcuttur. Bu kelimenin açıklamasının Moğolca sözlükte yer almasına rağmen kelimenin asıl kökeninin Eski Türkçeden veyahut Eski Uygurcadan kaynaklandığı görülmektedir. Örneğin araştırmacı Maimaitiming, bu kelimenin etimolojik açıklamasını şu şekilde vermiştir:

Bize göre bu kelimenin kökeni "Tariğ" veya "Tara" Türkçe bir kelime olup ilk dönemde Tariyaçi daha sonra Tariyaçin olarak Moğollara geçmiştir ve Çing sülalesi döneminde ise Mançucanın ses özelliğine uygulanarak Tariyaçin olarak kaydedilmiştir. Çünkü 12. yüzyılın sonlarına doğru Türkler daha çok çiftçi anlamında "ekinci" adını kullanıyorlar. Bu dönemde "tariyacı" kelimesi Moğollara geçiyor ve onların dilinde şimdiye kadar yaşamaya devam ediyor. Böylece kelimenin Moğolca olduğu varsayımına sebep oluyor (Maimaitiming, 2017, s. 16).

⁶ Gulca şehri göç eden Uygurların toplanması ile daha sonra kurulan bir şehirdir (Kabirov, 1951 ss. 20-24).

⁷ Tarançı (Tariyaçin) – tarımcı, ziraatçı, çiftçi (Lessing, 2003, ss. 1205-1206).

Kabirov'un çalışmasındaki İli Uygurlarının *Tarançı Uygurları* olarak adlandırılmasının Çinliler tarafından verilen bir adlandırma olduğunu söylemesinin sebebi de yine bu kelimenin Mançucadan Çinceye geçmesi ile ilgili olduğu görülmektedir (Kabirov, 1951, ss. 20-24).

Uygurlar İli bölgesine gelir gelmez tarımcılık yapıp yıllardır bakımsız kalan bu toprakları geliştirmeye başlamışlardır. İlk başlarda hükümet tarafından kişi başına bir alan verilerek o alanın işlenmesi sadece o kişiye ait sayılırdı. Daha sonra gelen ailelerin çoğalması nedeniyle bu yerler aile içindeki kişi sayısına göre hesaplanarak verilmeye başlanmıştır. Bu yerlerin işlenip işlenmemesini kontrol etmek amacıyla yüzbaşılar görevlendirilmiştir (Kabirov, 1951, ss. 20-24).

İşlenen yerler göç eden halk ile beraber 40 bin Çin askerinin de sığabileceği kadar büyük bir alanı kapsamaktadır. Çin hâkimiyeti tarafından yaptırılan bu göçler, 1767 yılına kadar devam etmiştir. Çin hükümeti Uygurlar dışında İli bölgesine Dunganları da göç ettirmiştir. Fakat Dunganlar Uygurlara göre daha büyük yerlere sahip olmuştur ve hükümete karşı daha az vergi ödemişlerdir. Çin hükümeti, Uygurları daha ağır şartlarda çalıştırarak onları vassal hâline getirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla belli bir dönem içerisinde Çin hükümeti bunu başarabilmiştir. Uygurlar 1864 yılına kadar Çin hükümetine karşı büyük miktarda vergi ödeyerek ve *tarımcı* olarak adlandırılarak ağır şartlarda çalışmışlardır (Kabirov, 1951, ss. 20-24).

Kostenko, İli Uygurlarının Çin hükümetine karşı birkaç defa isyan ettiklerini dile getirmiştir. Bu isyanlar 1860'lı yıllardan itibaren çoğalmaya başlamıştır. İsyancıların sebebi halkın ödemesi gereken vergilerin çoğalması ile ilgili olmuştur. Kostenko bu isyanlar hakkında şunları söylemiştir:

19. yüzyılın ortalarına doğru Çin hükümeti güçsüzleşmeye başlamıştır. Hükümet içindeki güçsüzleşme tarihte *Taipin İsyanı* olarak adlandırılan "Büyük Köylülerin Savaşı" ile ilgilidir. Çin hükümeti ne kadar ekonomik zarar gördüyse o kadar halktan alacağı verginin miktarını yükseltmeye çalışmıştır. Vergi dışında hesapsız baskılar, istediği Uygur kadını ile evlenme, şahsî mülkü çalma gibi olaylar da çoğalmaya başlamıştır (Kostenko, 1872, s.429).

Yukarıda bahsedildiği gibi bu hesapsız işkenceler Uygurların birkaç kez isyan etmelerine sebep olmuştur. Çin hükümetinin bu isyanları durdurmak amacıyla verdiği cezalar da sonlara doğru başarısızlığa uğramıştır (Pantusov, 1881, ss. 10-15).

İlk kez bu isyanlar Dunganlar tarafından başlatılmıştır. 1862 yılında Şyansi ve Gansu bölgesinde Dunganlar ve ardından İli Uygurları da Çin hükümetine karşı büyük bir isyan başlatmışlardır (Pantusov, 1881, ss. 10-15).

Kabirov, Dunganlar ve Uygurların bir araya gelmesine sebep olan faktörün sosyal-ekonomik bir baskıdan ziyade Müslümanlık konusu olduğunu belirtmiştir ve bu konu hakkında şunları söylemiştir:

Çoğu kaynakta bu isyanların sebebinin yapılan baskı ve gittikçe artan vergilerden kaynaklanmış olduğu gözükmektedir. Elbette isyanların bir sosyo-ekonomik nedeni mutlaka vardır. Fakat bu isyanların gerçekleşmesinde Müslümanlık daha büyük bir rol oynamıştır (Kabirov, 1951, s. 29).

Usmanov'a göre yukarıda bahsedilen işkenceler sadece İli bölgesinde yaşayan Müslümanlara yönelik olarak uygulanmıştır. Aslına bakılırsa bu isyanları Dunganların başlatmasındaki en büyük sebep din konusuydu. Dunganlar Uygurların ödediği bir miktardaki vergiyi ödemeseler ve onların gördükleri baskıları görmeseler de Çin hükümetinin uyguladığı bazı politikaları Müslümanlığa aykırı olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla Dunganlar ne kadar bir *Hansu* ile aynı etnik kökene sahip olsa da onlar için Müslümanlık konusu daha ön planda olmuştur.

İli bölgesindeki isyanların başlatılmasına Dunganlar sebep olmuştur. İli bölgesine göç eden Dunganlar Urumçi'de yaşayan Dunganlar ile iyi iletişim kurmuşlardır. Çünkü ilk isyan Şyansi ve Gansu bölgesinden sonra Urumçi'de gerçekleşmiştir. Daha sonra ise İli bölgesinde başlatılmıştır (Usmanov, 1947,ss. 42-45).

Bu isyanlar Çin hükümeti tarafından ağır bir şekilde bastırılmaya çalışılmıştır. İsyanı başlatanların ve tutuklananların hepsine hapis ve îdam cezası verilmiştir. Kaçıp kurtulabilen her bir isyankâr Doğu Türkistan bölgesindeki başka bir şehire giderek, orada ikamet etmekte olan Uygur ve Dunganlar ile bir araya gelerek Çin hükümetine karşı isyanlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bu isyanlar birkaç bölge arasında hızlı bir şekilde devam etmiştir.

Yapılan isyanların neticesinde 1866 yılında İli bölgesi tamamıyla Uygur ve Dunganların eline geçmiştir. Bu işgâlden sonra İli bölgesi ikiye ayrılarak yönetilmeye başlanmıştır. Uygurların yoğun olduğu bölgeyi Mazamhan Sultan yönetmiştir. Dungan ve diğer Mançu kabilesinden oluşan grupların yoğun olduğu

bölgeyi Adjiahun Sultan yönetmiştir. Fakat yönetim daha çok Uygurların elinde olmuştur. 1867 yılında İli bölgesi bir *Sultanlık* hâline gelmiştir. (Kabirov, 1951, s.33)

İli Sultanlığı sınır açısından tehlikeli bölgelere sahipti. Başşehri Gulca Çin yani Doğu Türkistan bölgesinde kalıyorken, sultanlığın belli kısmı da Yedisu bölgesinde kalmıştır. Dolayısıyla Sultanlığın batıdaki komşusu büyük Çar Rusyasıydı.

Sultanlık kurulduktan sonra Gulca şehri meselesi birkaç kez tartışılmıştır. Doğu Türkistan'ın iç bölgelerinden Gulca şehrini Urumçi veyhut Kaşgar ile birleştirmek amacıyla teklifler de gelmeye başlamıştır.

Araştırmacı Aristov, bu durumla ilgili şunları söylemiştir:

Müslüman komşuları yüzünden korku ve şiddet içinde kalan Gulca şehri batıda büyük Rusya ile komşu idi. Rusya ile olan savaş döneminde Gulca tek başına ortada kalmıştır. Çünkü Rus askeri İli nehrinin başında ve Gulca arasındaki sınır bölgelere yerleştiği için onlara Yedisu yani Tarançı Uygurlarından yardımın gelmesi zordu. Fakat İli sultanlığı o dönemlerde kendi içindeki ekonomik kriz yüzünden Rusya ile aralarını iyi tutmaya çalışıyordu. Ortada bir ticari ilişki söz konusu olmuştur. Gulca meselesi Doğu Türkistan'daki Urumçi ve Kaşgar şehirlerini çok ilgilendirmişti. Bu büyük iki şehrin başındakiler Gulcayı kendi sınırları içine almayı planlamışlardı (Aristov, 1873, s.219).

İli bölgesinde Uygurlar ve Dunganlar dışında Kazak ve bazı Moğol kabileleri de yaşamışlardır. Bu bilgi ayrıntılı bir şekilde Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. İli Bölgesinde Yaşayanların Milliyetlere Göre Dağılımı

Uygurlar	38,2 bin
Kazak ve Kırgızlar	22,3 bin
Torgutlar (Moğol kabilesi)	12,8 bin
Sibo lar	15,5 bin
Dunganlar	5,2 bin

Kabirov İli bölgesinde yukarıdaki tabloda adı geçen kabileler dışında sayısı belli olmayan Mançu, Kalmık, Çakır-Kalmık ve Solon adlı etnik grupların da yaşadığını söylemiştir (Kabirov, 1951, s. 33).

İli bölgesi Çin hükümeti için hep önemli olmuştur. Bu yollardan Pekin'e büyük kervan yolları yapılmış olup, İli bölgesi Çin'in batı kısmındaki geliri yüksek olan en

zengin toprak sayılırdı. Çin bu bölgeden geçerek Orta Asya ve Rusya'ya kadar giden ve oralar ile bağlantılı olan ticari dönüşüm planını daha o dönemlerden itibaren yapmıştır (Rastovski, 1936, s. 33).

Doğu Türkistan bölgesindeki isyanlar ve İli Sultanlığının kurulmasının ardından Çin birçok askerini kaybetmiştir. Rus İmparatorluğu artık Çin'e destek vermekten kaçınmış bir vaziyetteydi. Dolayısıyla iki büyük hâkimiyet arasında tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Çin, Doğu Türkistan bölgesindeki etkisini ve yönetimini güçlendirmek ve canlandırmak derdindeyken Rusya İli bölgesini kendi sınırları içine almayı planlıyordu. Böylelikle İli bölgesi 1871 yılında Rusların eline geçmiştir (Kabirov, 1951, s.39).

Bazı kaynaklarda Rus İmparatorluğunun böyle bir harekete geçmesinin zaten Çin ile ilgili stratejisini daha ileriye getirmek amaçlı olduğu söylenmektedir. Rus İmparatorluğu ilk başlarda İli bölgesini geçici olarak yöneterek, ardından onu Çin'e teslim etmeyi planlamıştır. Rus İmparatorluğu bu planını Çin'in diğer Doğu Türkistan bölgelerini tamamıyla ele geçirdikten sonra gerçekleştirmeyi düşünerek bir plan kurmuştur. Bu bilgi, 1867 yılında Türkistan eyaletinin yönetici generali P.K. fon-Kaufman'ın Pekindeki Rusya temsilcisi A. E. Vlangeli'ye gönderdiği mektupta yer almaktadır:

Müslüman aileleri partiye üye olmaya başlamıştır. Bence Çin hükümetinin bu durumdan faydalanmasının vakti gelmiştir. Belki de benim fikrim yanlıştır, ama kontrol ve bazı işleri yoluna koymakta ve disiplin sağlamak büyük fayda vardır. Biz Çin'e destek vereceğimizi ve hep onların tarafında olduğumuzu anlatmalıyız (Rastovski, 1936, s.34).

Bu fikri Batı Sibirya eyaletinin generali Hruşev de desteklemiştir ve imkân oldukça Doğu Türkistan bölgesindeki düzenleme ve yeniden kurma hareketlerine yardımcı olma teklifini sunmuştur. Rus İmparatorluğunun askerinin başında olan generel P. A. Milyutin de planlarında geçen bazı yerlerin Çin'e geri verilmesi gerektiği hakkındaki bir karar mektubunu 1871 yılında Çin'deki Rus temsilci A. Vlangali'ye göndermiştir (Rastovski, 1936, s.34).

Rusların İli bölgesini geçici olarak yönettiği zaman toplum ile hükümet arasında az sayıda anlaşmazlıklar yaşanmıştır ve toplum üzerindeki baskılar da kalkmış bir vaziyete gelmiştir. Çünkü bazı kaynaklara göre Rus yönetiminin İli bölgesinde yaşayan uluslar için birçok alanda imkân sağladığı söylenmektedir. Toplum

içerisinde esas önemli olan unsur da dindir. İli bölgesinde yaşayan her etnik grup kendi dinini koruyabilmiştir. Bu bilgi ile ilgili şöyle bir görüş vardır:

Bölge yöneticisi Abiloğlu'nun yönetimine son verilerek yönetim bizim Rus kralının eline geçecektir. Fakat bölgedeki toplum yaşamına biz hiçbir şekilde karışmayız. Her ulus kendi köküne ait olan din ve gelenek göreneklere sürdürmeye devam edecektir. Kişilerin mal varlığı adaletli bir şekilde korunacaktır. Ekmek satıcılığı, tarımla ilgili ticaret ve diğer işlerin devam etmesine izin verilecektir. Fakat her şey kontrol altında olarak; bir kişinin öbür kişiyi aşma gibi hareketlerin yer almasına izin verilmeyecektir (Kabirov, 1951, s.44).

Bunun gibi imkânların sağlanması İli bölgesinde yaşayan ulusların bazı kararları almasında etkili olmuştur. Örneğin, 1881-1884 yılında İli bölgesindeki Uygurların Yedisu bölgesine göç etmesinin nedeninin sadece ardı ardına gelen isyanlar olmadığı başka sebeplerin de olduğu görülmektedir (Bk. 2.1.2.).

Uygurların Ruslara güvenmeleri ve onları tercih etmelerinin sebebini Yedisu (Tarançı) Uygurlarının söylediği şu açıklamalardan anlayabiliriz:

Biz Mançu askeri ile çok savaştık. Her seferinde daha çok insan kaybettik ve yaralandık. Çünkü bizim savaştığımız silahımız yoktu. Biz elimizde ne varsa onunla savaştık ve mücadeleye çalıştık. Şu an elimizde ne geçtiyse gerçek kanların akması ile geçmiştir ve biz hayattayız (Aristov, 1873, s. 124).

Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi Uygurlar, bu topraklara gelmeyi bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Ruslar bu bölgelere ilk baştan planlı ve hazırlıklı bir şekilde gitmiştir. Rusların toplum ile olan yakınlığı ve Çin'in yasakladığı bazı geleneksel ve millî unsurlara izin vermesi toplum arasında bir güven oluşturmuştur ve bu güven İli Uygurlarının Kazakistan (Yedisu) topraklarına göç etmesine sebep olmuştur.

Rusların İli bölgesini ele geçirerek yönetimlerini sürdürdüğü vakit, 1872 yıllarından itibaren başlamıştır. Bölge Yedisu eyaletinin generali G. A. Kolpakovskiy tarafından yönetilmiştir. G. A. Kolpakovskiy bölge yönetiminde değişiklikler yapmıştır. Örneğin İli bölgesi artık rayonlara bölünerek yönetilmeye başlanmıştır:

1. Gulca rayonu (Gulca şehri tamamıyla)
2. Borobosun rayonu (Gulcanın yukarı kısmı yani İli nehrinin sağ yakası)
3. Süydün rayonu (Süydün şehri, İli nehrinin sağ kısmı)
4. Hanohay rayonu (İli nehrinin sol kısmındaki yerler)

Bütün bu rayonların başına bir Uygur, Kasımahun Baratov adlı kişi rayon başkanı olarak tayin edilmiştir. Onun yardımcısı sıfatında Devlet Supi, Şomeydin Şarupov, Tair Kuanbekov, Palta Muzaryakov, Usen Sadıkov, Sadır Paluan gibi kişiler seçilirken dini işlerini kontrol etmek için de Kazı-Kalyan, Sait-Djelil ve Mufti Ahun-Mashut bu görevleri yapmaya layık görülmüştür (Kasım, 2005, ss. 8-10).

Rus İmparatorluğu bu topraklara gelmeden önce birtakım araştırmalar gerçekleştirmiştir. General Kolpakovskiy bu bölgeye gelmeden önce insanların nelerle uğraştığını, bölgeye her yıl ne kadar giriş sağlandığını ve vergilerin yüksek olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştır. Uygurlar bu bölgede daha çok tarımcı ve ticaretçi olarak çalıştıkları için gelirlerin en çok tarım ve ticaretten geldiği belli olmuştur. Kolpakovskiy, bu bölgeyi yönetmeye başladığında bu vergi ve yıllık tarım geliri konusunda birtakım değişiklikler yapmaya çalışmıştır. Fakat Kolpakovskiy, Tarançı Uygurları ve onlarla beraber yaşayan diğer ulusların bu değişikliklere hazır olduklarını ve Rus hükümetine sadık olacağına emin olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Tarançı Uygurları ile ilgili sıkıntım yoktur. Çünkü onlar elindeki son ekmeğine kadar vermeye hazırlar. Onların şu an paraları yok gibi gözüküyor, çünkü geçen seneki isyanlar neticesinde bütün herşeye zarar geldiği görülmüştür. Onlar tarımdan istediği miktarı alamamışlardır. Dolayısıyla bu sene ilkbaharda halkın açlık yaşayacağı tahmin edilmektedir. Bunlara rağmen İli Uygurları ve Kazaklarından istediğimizi yeterince alabildik diye düşünüyorum. Dungan, Sibo ve diğer (mançu asıllı) ulusların bunun gibi bir zorunluluğu bulunmayacaktır (KazSSC Tarihi, 1948, s.12-13).

Çarlık Rusyası belli bir dönem için Uygur, Kazak ve diğer Türk topluluklarına göre Dunganları üstün tutmaya çalışmıştır. Örneğin yukarıda anlattığımız gibi bazı vergi işleri ve hükümete gereken bazı ödemelerden Dunganlar muaf tutmuşlardır. Bunun sebebi ise Dunganları Urumçi Dunganları ile iletişime geçirerek, hükümetin ticari ilişkilerini ve gelirini güçlendirmek ile yakından bağlantılıdır (Kabirov, 1951, s. 55).

Uygur ve diğer Türk topluluklarının Çin hükümeti tarafından konulan bazı kurallara uyum sağlayarak çok ağır şartlarda çalıştıklarını elde ettiğimiz bilgilerden görebilmekteyiz. Çarlık Rusya dönemindeki Orta Asya tarihinde Orta Asya'da yaşayan toplulukların çoğu zaman Rusya'yı bir çıkış yolu olarak tercih ettikleri görülmektedir. Örneğin, 1731 yılında Kazak Hanlığının Küçük cüzünün Çarlık

Rusya'nın teklifini kabul ederek onlar ile birleşmesinin de Çarlık Rusya'yı yardımcı olarak görmeleri ile ilgili olduğu düşünülmüştür.

İli Uygurlarının Çarlık Rusya'ya bu kadar güvenmesinin bir sebebi de Rusya'yı kurtuluş yolu olarak görmesidir. Çarlık Rusya da onların bu düşüncelerinden yararlanarak 1900'lü yıllara kadar o topraklarda hâkim güç olmayı başarmıştır. İli Uygurları da Çarlık Rusya hâkimiyeti altında yaşamamanın Çin hâkimiyeti altında yaşamadan daha rahat olduğunu düşünerek Çarlık Rusya hâkimiyeti altında olmaya daha sıcak bakmışlardır. Gerçekten de Çarlık Rusyası'nın yönetime gelmesi ile birlikte İli bölgesinin yönetimindeki bazı yapılanmalar halk lehine değişmiştir. Örneğin ilk başta "kölelik" sistemi ortadan kaldırılmıştır. Bunu o dönemlerde İli bölgesini araştıran seyyah, N. M. Prejevalskiy'nin yazılarından görebilmekteyiz. Prejevalskiy, İli bölgesine gittiği zaman bir kararname ele geçirmiştir. Kararnamenin içeriği şu şekildedir:

İli Bölgesinin Halkı ve İlçe Başkanlarına

Çarlık Rusya'nın yönettiği herhangi bir bölgede köleliğe ve köle çalıştırmaya izin yoktur. Tarancı ve diğer ulusların çoğunun evinde köle tutulduğu gözlemlenmiştir. Bu köleler Çin, Salon ve diğer Mançu kabilelerindenidir. Onların derhal setbest bırakılması ve istedikleri yerde yaşamasına izin ve karar verilmiştir. Bu kararnameye karşı çıkan ve dinlemeyen varsa, hükümet tarafından cezalandırılacaktır (KazSSC Tarihi, 1948, ss. 21-41).

Çarlık Rusya döneminde ya da SSCB döneminde yazılan kitaplar ve yazılarda geçen bilgilerin hepsinin doğru olduğu söylenemez. Özellikle bu kitapların tarih kısımlarında yani Ruslar dışındaki diğer ulusların tarihini yazmada birtakım hatalara veya fazla övgülere yer verilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde İli bölgesinin Çarlık Rusya'nın geçici yönetimi döneminde neler ile karşı karşıya geldiklerinden bahsedilmeye çalışılmıştır. Sonraki bölümde İli Uygurlarının Yedisu bölgesine göç etmesinden bahsedilecektir. Onun dışında göçlerin ne zamana kadar devam ettiği hakkında da kapsamlı bir bilgi verilmeye çalışılacaktır.

2.1.2. İli Uygurlarının Yedisu Bölgesine Göç Etmesi

İli bölgesi 1871-1881 yılları arasında Çarlık Rusyası tarafından yönetilmiştir. Bu süreç içinde bölgede birtakım gelişmeler olmuştur.

Kabirov'a göre Rusların bu bölgeyi yönetmesi bölgede yaşayan insanlar için büyük bir avantaj olmuştur. Uluslar arasında bölücülük yapmak, toplumun hepsine köle gibi bakmak, hesapsız çalıştırmak gibi unsurlar artık ortadan kaldırılmıştır. İli bölgesinin ahalisi bu yıllarda beraberlik içinde bölgenin ekonomisinin güçlenmesi için çaba göstermişlerdir. Onun dışında feodal rejim değişerek yapılan işler belirli bir ücrete tâbi tutulmuştur (Kabirov, 1951, s.63).

Çarlık Rusya'nın uyguladığı bu sistem belli bir dönem içerisinde halkın beğenisini kazanmıştır.

Araştırmacı Aristov, bu memnuniyetleri şöyle dile getirmiştir:

Müslüman kesimin politikamızdan duydukları memnuniyetleri açıkça görülmektedir. Tarançı ve Dunganlar bizim yönetimimizden çok memnundurlar. Fakat onlar Çin'in hükümeti tekrar ele geçireceğinden endişe duymaktadırlar. Özellikle Tarançı Uygurları, Budistler tarafından yayılan dedikodulardan korkmuş bir haldedir. Onların açıklamalarına göre Çin askeri Gulca sınırındadır ve az vakit içinde tüm İli bölgesini tekrar ele geçirecektir. Ama Tarançı Uygurları son nefeslerine kadar bu toprakları Çin'den korumaya hazırdır (KazSSC Tarihi, 1948, s. 21-41).

Budist rahiplerin bu söylediklerinin gerçek olma ihtimali yüksek idi. Çarlık Rusya bu toprakları Çin'e geri vermekte ne kadar isteksiz olsa da yapılan anlaşmaya göre İli bölgesinin tekrar Çin'in hâkimiyetine geçmesi gerekmektedir. Ayrıca bu dönemlerde Çarlık Rusya, büyük problemler ile karşı karşıya gelmişti. 1878 yılında gerçekleşen Berlin Kongresi ve 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya'yı hem ekonomik hem de politik açıdan sıkıntılara uğratmıştı. Bu sıkıntılarının çözümünde Rusya'nın tek destekçisi Çin olmuştur. Birtakım anlaşmalar neticesinde Petersburg 1879 yılında Çin generali Çun-Ho tarafından yönetilmeye başlamıştır. Belli bir müddet sonra Livadi şehrinde bir sözleşme yapılmış ve bu sözleşme doğrultusunda Rusya para karşılığı Gulca şehrini ve İli bölgesinin kuzey-batısını Çin'e geri vermiştir. Fakat daha sonra bu sözleşmenin sadece Çun-Ho tarafından imzalandığı ve Çin hükümeti tarafından onay verilmediği ortaya çıkmıştır. Bu sözleşmeye imza atan general Çun-Ho hükümete ihanet ettiği gerekçesiyle tutuklanarak hapse atılmıştır. Bu karmaşalar neticesinde iki ülke arasında büyük diplomatik sorun yaşanmıştır. İki ülke de birbirlerine karşı savaş açmaya hazır bir duruma gelmiştir (Kabirov, 1951, ss. 64-65).

Çarlık Rusya bu savaşa hazırды ve savaşın Rusya için bir avantaj olacağı düşünülmüştü. Çünkü Çarlık Rusya savaşı kazandığı an İli bölgesi tamamıyla ellerine geçecekti. İki ülke arasındaki bu diplomatik sorunlar hakkında general N. M. Prejevalskiy şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Bu savaştan kaçınmanın hiçbir anlamı yoktur. Hesapsız baş eğmeler bizim için büyük hata ve kayıp olacaktır. Hiç şüphesiz söyleyebilirim ki zafer bizden yanadır (Prejevalskiy, 1883, s.294).

2.1.2.1. Göçün Sebepleri ve Göçü Etkileyen Unsurlar

Çarlık Rusya ile Çin arasında herhangi bir savaş yaşanmamıştır. 1881 yılında Çin ve Çarlık Rusya arasında *Petersburg Anlaşması* yapılmıştır. Bu anlaşma neticesinde birtakım kararlar alınmıştır. Bu alınan kararlar bir şekilde İli bölgesini ve oranın toplumunu da etkilemiştir. Kararların içinde İli bölgesini etkileyen birkaç madde vardır. Örneğin:

1. Çar Rusyası'nın imparatoru 1871-1881 yılları arasında İli bölgesindeki geçici yönetimin tekrar Çin hükümeti hâkimiyetine verilmesini kabul etmiştir.
2. İli bölgesinde yaşayan ailelerin o bölgede kalmasına veyahut isterlerse Çarlık Rusya'nın yönetimi altına geçmelerine izin verilmiştir. Geçmek isteyen insanlara 3 yıl süre tanınmış olup Çin hükümeti hiçbir şekilde onlara ve onların mal mülküne zarar vermemeyi kabul etmiştir (Vestnik, 1881, s.74).

Yapılan sözleşme Pekin'de onaylandıktan sonra İli bölgesinde uygulanmaya başlanmıştır. Fakat Çarlık Rusya bu uygulamaları hızlandırmak amacıyla Gulca yani İli bölgesinden Çarlık Rusya tarafına yani şu anki Kazakistan sınırları içinde olan Yedisu bölgesine geçmek isteyenler ile ilgilenmesi için general mayor Fride'yi görevlendirmiştir. Fride, Vernıy⁸ şehrinde geçerken Yedisu bölgesinin generali Kolpakavskiy ile görüşmüş ve göç etmek isteyen halkın nerelere yerleştirilmesi gerektiği hakkında bir çerçeve çizmişlerdir. Yedisu generali Kolpakovskiy, bu konuda genel gubernator⁹ Kaufman'ın daha önceden benzer bir çalışma yapmış olduğunu söyleyerek halkın şu anki Kazakistan sınırı içinde olan İli nehrinin civarları

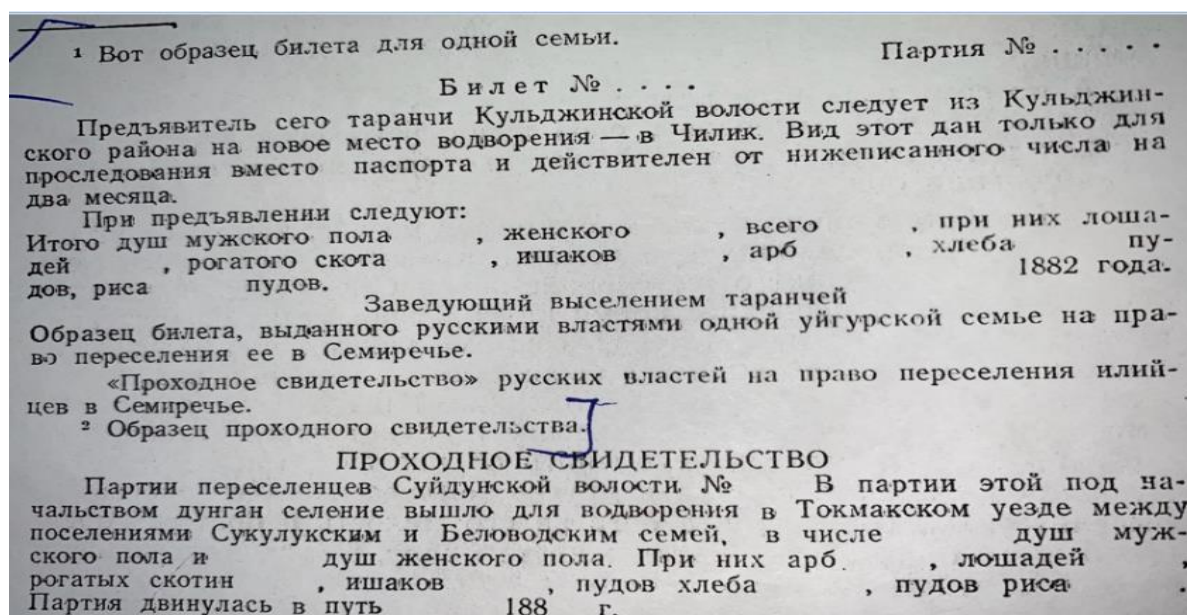
⁸ Vernıy – Şu an Kazakistan'daki Almatı şehrinin eski adı

⁹ General gubernator – Çar Rusyası döneminde bölgeyi veyahut bir ili (oblast') yöneten kişi. Bu kişilerin rütbesi yüksek asker olmasına önem verilirdi.

ile ondan biraz daha uzak Çilik köyüne yerleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Vestnik, 1881, s.74).

Göç eden insanların karşılanması ve yerleştirilmesi amacıyla özel bir komisyon kurulmuştur. Anlaşma ile gelen ailelere memnun kalmadıkları durumda geri dönme hakkı da sunulmuştur. Gelen her bir aileye biletlerin verilmesi uygun görülmüştür (Vestnik, 1881, s.74).

İli bölgesinde Uygurlar yoğun olmak üzere başka topluluklar da yaşamaktaydı. Dolayısıyla bu kararlar sadece Uygurlar için geçerli değildi. Çarlık Rusya'yı tercih etmek isteyen herkesin oraya gitme hakkı vardı. Örneğin böyle bir hak aynı zamanda Kazak ve Dunganlar için de sağlanmış bir durumdaydı. Her bilet üzerine bileti alan kişinin uyruğu ve milliyeti yazılırdı. Günümüzdeki ikametgâh belgesine benzeyen bu biletlerde uyruğu ve milliyeti dışında mal varlığı ve aile içinde kaç kişi olduğu gibi bilgiler de yer almaktaydı.

Parti №

Bilet

Gulca şehrinden gelen Tarançı o şehri terk ederek yeni bir konuma – Çilik köyüne yerleşecektir. Bu evrak ya da pasaport sadece iki aylık süre için geçerlidir.

Gelenler (kişi, eşya, hayvan her şey yazılması itibari ile)

Erkek sayısı, kadın sayısı, toplam, at, araba, eşek....., ekmek, pirinç

Tarançıların gelmesinden sorumlu

Bu bilet, Rus yöneticileri tarafından bir **Uygur ailesine** Yedisu bölgesine yerleşmesi için verilmiştir.

“Geçerli olan bu belge” Rus yöneticilerinin İli ahalisinin Yedisu’ya geçebilmesine hakkı olduğunu gösterir.”

Çarlık Rusya’nın kurduğu komisyonun çalışmalarına göre kararnamenin açıklandığı ilk günden itibaren Yedisu’ya göç etmek isteyenlerin sayısı çoğalmıştır. Çin hükümeti göç etmek isteyenlerin sayısının bu kadar yüksek olmasını beklemediğini belirtmiştir ve birçok açıklama yaparak Uygurların bölgeyi terk etmemesini rica etmişlerdir.

Siz bu topraklarda 200 yıldan fazla yaşamaktasınız. Bu yıllar içinde bu topraklar sizi besledi. Herkese çalışabilmesi ve ekmek kazanabilmesi için topraklar verildi. Biz sizin hayatınızı koruduk, her açıdan yardım ettik. Fakat bundan sonra daha iyi günler sizi bekliyor. Bundan sonra burada yaşayan tüm Müslümanlar beraberlik içinde mutlu bir hayat sürecektir (KazSSC Tarihi, 1948, s. 109-111).

Bu açıklamalar ne kadar inandırıcı olsa da İli bölgesinde yaşamakta olan Uygurlar Çarlık Rusya hâkimiyeti altına geçme kararlarından vazgeçmemişlerdir. Ayrıca Uygurlar ile beraber belli bir sayıda Dunganın da göç ettiği görülmektedir (Kabirov, 1951, s. 69).

Bu göçler Çin hükümetini endişelendirmeye başlamıştır. İlk başta kendinden emin olan Çin hükümeti çoğu ailenin göç ettiğini öğrendikten sonra topluma karşı sert bir

tutum sergilemeye başlamıştır. Çin hükümeti artık göç etmek isteyenlerin 1883 yılının Mart ayına kadar zamanı olduğunu belirtmiştir. 1883 yılının Mart ayına kadar gidemeyenlerin Çin hükümetine bağlı kalacaklarını ayrıca bu kişilerin Yedisu topraklarına göç edenler ve Rus yönetimi ile hiçbir şekilde iletişim kurmalarına izin verilmeyeceğini açıklamışlardır (KazSSC Tarihi, 1948, s. 205).

1883 yılının 10 Mart tarihinde Çin hükümeti tarafından İli bölgesinin Gulca şehrinde bir nüfus sayımı yapılmış ve bu sayım neticesinde Gulca şehrinde sadece 174 Uygur ailenin kaldığı öğrenilmiştir. Fakat bu sayı daha sonra yükselmiştir. Çünkü Çin hükümeti her türlü hile ve hareketlerle Uygurları Çin hükümetine bağlı tutmaya çalışmışlardır (KazSSC Tarihi, 1948, s. 205). Çin hükümeti bu hareketinin ardından İli bölgesine kendi askerini yerleştirmeye çalışmıştır. Çin hükümetinin bu hareketi Uygur ve Dunganlar için büyük bir darbe olmuştur. Bu hareketlerden sonra Uygur ve Dunganlar her şeylerini bırakıp, yanlarına yiyecek ekmek bile almadan Yedisu bölgesine kaçmaya çalışmışlardır.

Böylelikle Uygurlar tamamıyla Yedisu bölgesine gelip yerleşmişlerdir. Tarihte yer alan 1881-1883 yıllar arasındaki Uygurlar tarafından Kazakistan topraklarına yapılan göç, bu şekilde gerçekleşmiştir.

Uygurların Yedisu bölgesini daha doğrusu Rusya'yı tercih etmelerini etkileyen bazı sebepler görülmektedir. Pantusov ve Katanov'a göre Uygurların göç etmesinde etkili olan birincil sebep, 1871-1881 yılları arasında Rusya'nın İli bölgesini geçici şekilde yönetmesidir. Çünkü Çarlık Rusya'nın yönettiği bu 10 yıl içinde Uygurların bazı şeylerin farkına varma ve Çin ile Rusya arasındaki bazı farklılıkları ayırt edebilme imkânları olmuştur. Hesapsız baskı uygulayarak İli bölgesini yönetmeye çalışan Çin hükümeti döneminde ağır şartlarda yaşarken Rusların yönettiği dönemde İli bölgesi her açıdan gelişmiştir (Pantusov ve Katanov, 1906, s. 218).

Marks ve Engels, bazı etnik grupların Rusya'yı tercih etmelerindeki sebebin o dönemlerde Rusya'nın gelişmiş bir ülke sayılması ile ilgili olduğunu dile getirmişlerdir. Marks ve Engels bu bilgiyle ilgili şunları söylemiştir:

Rusya, Doğu ile karşılaştığımız zaman çok gelişmiş bir ülkedir. O dönemlerde Rus İmparatorluğu, Kara deniz ve Hazar Denizi, Orta Asya'daki bazı uluslar örneğin Tatar ve Başkurtlar için gelişmiş bir imparatorluk sayılırdı (Marks ve Engels, 1851, s. 211).

Dönemin araştırmacıları Uygurlar bu topraklara gelerek hiç yabancılık çekmediklerini dile getirmişlerdir. Çünkü bu topraklarda Orta Asya'nın Türk asıllı, Türk dilli halkları yaşıyorlardı. Pantusov ve Katanov bu topraklara Uygurlardan daha önce (1826 – 1829, 1857, 1878 yıllarında) Doğu Türkistan'ın iç bölgelerinden Özbeklerin ve Kırgızların gelip yerleştiklerini dile getirmişlerdir (Pantusov ve Katanov, 1906, s. 218).

Yedisu Uygurları Yedisu bölgesine gelmeden önce Çarlık Rusya yönetiminin Uygurların yerleştirileceği bölgelerin planını kurduğu görülmektedir. Çarlık Rusyası'nın bu hareketlerinden onların daha öncesinden her şeye karşı ön hazırlıklı bulduklarını görebilmekteyiz. Uygurların bölgelere göre yerleştirilmesi ve toplam sayıda ne kadar kişinin göç ettiği hakkındaki bilgiler sonraki bölümümüzde yer almaktadır (Bk. 2.1.2.2.).

2.1.2.2. Yedisu Bölgesine Göç Eden Uygurların Yerleşim Durumu

Uygurlar Yedisu bölgesine hızlı bir şekilde yerleşmeye başlamışlardır. 1881 yılından itibaren gelmeye başlayan Uygurlar Çarlık Rusya yönetimin belirlediği rayonlara yerleştirilmiştir. 1881 yılında 11.466 ailenin gelip yerleştiği görülmektedir.

1881 yılında gelen Uygurların sayısı Tablo 6'da gösterilmiştir (Kabirov 1951, s. 84).

Tablo 6. 1881 yılının 19 Aralık Tarihine Kadar Gelen Göçmenlerin Bölgelere Göre Yerleşimi

Bölgeler	Kişi sayısı
Hohohay rayonu	839
Çarın rayonu	500
Çilik rayonu	5159
Molododniy rayonu	1658
Podgorniy rayonu	3310
	Toplam 11 466 kişi

Elde bulunan bilgilere göre 1881 yılının sonunda Yedisu bölgesine 12.673 Uygur ve 1308 Dungan gelme isteğinde bulunmuştur. 1882 yılının 12 Aralık tarihinde bu kişilerden toplam 2000 kişinin gelmesine izin verildiği görülmektedir. 1882 yılının sonlarına doğru kalan 10.673 Uygur ve Dungan da kabul edilmiş olup onlardan önce gelen 2000 kişi günümüzdeki Kazakistan ile Çin'in sınır bölgelerinde bulunmakta olan Yarkend şehri ve Horgos şehirleri arasındaki yerlere yerleştirilmiştir.

Yedisu bölgesine tanınan 3 yıl (1881-1884) içerisinde toplam 45.373 Uygur gelip yerleşmiştir. Göç eden Uygurların kadın ve erkek sayısı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. 1884 Yılındaki Son Araştırmaya Göre Göç Eden Ailelerdeki Kadın ve Erkek Oranı

Aile sayısı	Erkekler	Kadınlar	Toplam sayı
9572	24 628	20 745	45 373

Uygurların şu anki Kazakistan topraklarına yerleşiminden sonra rayon merkezleri kurularak köyler o rayon merkezlerine bağlı olmuştur. Bilgilere göre toplamda 5 büyük rayon merkezi kurulmuştur.

- 1) Yarkend (Almatı oblast'ına bağlı Panfilov rayonu)
- 2) Aksu-Çarın (Almatı oblast'ına bağlı Uygur rayonu)
- 3) Malıbay (Almatı oblast'ına bağlı eski Çilik şu anki Enbekşikazak rayonu)
- 4) Karasu (Almatı oblast'ına bağlı Enbekşikazak rayonu)
- 5) Ketmen (Almatı oblast'ına bağlı Uygur rayonu)

Her rayon kendisine bağlı köylerden teşkil olmuştur. Her bir rayona rayon başkanları (kaymakam) tayin edilmiştir. Başkanların çoğu Uygurlar arasından seçilmiştir. Dolayısıyla bu rayonların çoğunu Uygurların kendisinin yönettiği görülmektedir. Ayrıca bölgelerin *rayon* ve *oblast'* olarak adlandırılması ve yapılanması bu şekilde devamlılığını Sovyetler Dönemi'ne kadar sürdürmüştür (Kabirov, 1951, ss. 85-90).

Yedisu bölgesine gelip yerleşen Uygurları bu bahsedilen rayon ve oblast'lara yerleştirmişlerdir. 1881-1884 yılları arasında toplamda 45.373 Uygurun yoğun olarak yerleştiği bölgeler Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. 1884 Yılında Yapılan Kayıt İşlemlerindeki Uyguların Bölgelere Yerleşimi

	Rayonlar (volostlar)	Aile sayısı	Erkekler	Kadınlar	Toplam sayı
	1. Yarkend Bölgesi				
1	Yarkend rayonu	2479	5227	4262	9489
2	Aksu-Çarın rayonu	1238	3226	2707	5933
3	Ketmen rayonu	760	2137	1650	3787
	Toplam	4477	10 590	8613	19 209
	2. Verniy Bölgesi				
1	Malıbay rayonu	1462	2991	3331	7262
2	Koram rayonu	2065	7154	6150	13 304
3	Karasu rayonu	1548	2953	2645	5598

Bahsedildiği gibi İli bölgesinden gelmek isteyen ailelere Çin'e geri dönme hakkının da sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla böyle ailelere geçici bir süre tanınmış olup onların listesinin ayrı olarak hazırlandığı belirtilmiştir.

Yedisu bölgesinde Uygur ve Dunganlar gelmeden önce Ruslar, Kazaklar, Kırgızlar ve Don Kazakları ikamet etmekteydiler (Kabirov, 1951, ss. 85-90). 1884 yılında Uygurlar dâhil Yedisu bölgesinde ikamet eden nüfusun sayısı belirlenmiştir. Yedisu bölgesindeki nüfus sayısı Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Yedisu Bölgesindeki Nüfusun Milliyetlere Göre Dağılımı

Etnik gruplar	Sayı
Ruslar	17 710
Don Kazakları	21 572
Kazak ve Kırgızlar	10 053
Uygurlar	45 373
Toplam	97 708

Elde ettiğimiz kaynaklara göre Uygurların Yedisu bölgesindeki yaşamlarına çok hızlı bir şekilde adapte olduğu görülmektedir. Uygurlar İli bölgesinde yaptığı tarım işlerini devam ettirmeye çalışmışlardır.

Çarlık Rusyası İli bölgesinde sürdürdükleri 10 yıllık yönetimden sonra Uygurların tarımcılık, bahçıvanlık gibi işleri iyi başardıklarını anlamışlardı. Dolayısıyla Yedisu bölgesine gelen Uygurlar tarımcılık, bahçıvanlık işlerinden ziyade su kanalları yapmayı da ele almışlardır.

Rus araştırmacı Rummyantsev, Uygurlar hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Kazakistan'ın bazı yerleri bozkırlardan ibaret olduğu için bu topraklarda tarımcılık yapmak kolay değildi. Dolayısıyla bu topraklarda tarımcılığı geliştirme ve ağaç veyahut meyve ağaçlarını ekerek toprağı güzelleştirmenin Uygurların sayesinde gerçekleştiğini kabul etmek lazımdır. Bu topraklarda su yeterliydi. Yedisu'nun yeri de çok verimlidir fakat asırlar boyunca bakımsız kaldığı için yabancı otlar ve kamışlar pek çoktu. Göçmenler buraya çok çaba harcamışlardı. Onların çabalarının neticesinde bu topraklara yeni bir kültür gelmiştir. Her yer ağaç ve yeşillik dolu olmaya başlamıştır (Rummyantsev, 1914, s. 94).

Yedisu bölgesine gelip yerleşen Uygur ve Dunganların bu bölgede de tarımcılık yaptıkları görülmektedir. Çarlık Rusya yönetimi tarımcılık veyahut hayvancılık ile uğraşmak isteyen kişilere bu işlerini gerçekleştirmek için planlı bir şekilde çalışma sistemini öğretmeye çalışmışlardır. Her kişi veya aile için verilen yerden alınan tahılların kontrol edilmesi için o bölgeye özel görevliler tayin edilirdi. Rus yönetimi verdikleri toprağın belli bir kısmını kiraya vererek oraya kendileri için tahıl ekmelerine ve ticaret yapmalarına izin vermiştir. Dolayısıyla İli Uygurlarının Yedisu'ya göç etmelerinde ve Yedisu bölgesinde yaşamlarına devam ettirmelerinde bu imkânların da etkileyici bir rol oynadığını dile getirmek mümkündür (Kabirov, 1975, s. 88). Bu durum Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Ekim Devrimi'nden Önce Yedisu Bölgesinde Tarımcılığa Yönelik Verilen Yerler

Uluslar	Tarımcılık için verilen yerler		
	Zorunlu olan alan(m ²)	Kiralık alan (m ²)	Toplam (m ²)
Ruslar/Don Kazakları	20,0	3,5	23,5
Uygurlar	7,0	0,7	7,7
Dunganlar	6,2	4,1	10,3

Tablodaki sayılara bakılırsa Rus yönetiminin hep kendilerine ve kendileri ile aynı asıllı etnik gruplara öncelik tanıyarak daha fazla yer verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla Rus yönetiminin de bazı durumlarda ayrımcılık yaptığı ve Ruslar ile Don Kazaklarının her zaman işlenmesi kolay ve verimli topraklarda çalışmalarını için onlara öncelik tanıdığı görülmektedir.

İlk başlarda bu düzende çalışmaya alışmak zor olduğu için tüm bölgedeki Uygurların sadece % 61,7'lik bir kısmı çalışırken sonra bu sayı % 75,5'e çıkarak tarımcılık yapmaya başlayanların sayısı daha da artmıştır. 20. yüzyılın başlarında Yedisu'da yaşayan Uygurların nüfusu 91.611 kişiye yükselmiştir. Farklı rayonlarda ve köylerde yoğun bir şekilde yaşayan Uygurların çoğu tarımcılık, bahçivanlık gibi işleri yapmaya devam etmişlerdir (Veletskiy, 1915, s. 35).

2.1.2.3. Uygurların 1884 Yılından Sonra Gerçekleştirdikleri Göçleri

Uygurların gelmesiyle birlikte Yedisu toprakları hem tarım ve bahçivanlık hem de ticari açıdan gelişmeye başlamıştır. Uygurların Kazakistan topraklarına göçleri 1881-1884 yıllarından sonra da gerçekleştiği görülmektedir. Tarih sayfalarında Uygurların 1900 ve 1960'lı yıllar arasında gerçekleştirdiği göçleri de görebilmekteyiz. Çin hükümeti işgâl ettiği yerlere hesapsız baskı yaptıkları için bu baskınların sonu isyanlara kadar varmıştır. İsyandar devam ettikçe göçler de devamlılığını sürdürmüştür. Yedisu bölgesine kimi akrabalarını, kimileri komşularını, kimileri de arkadaşlarını arayarak gelip yerleşmeye başlamışlardır (İskakova ve Kurbanova, 1995, ss. 13-18).

Bazı kaynaklara göre Uygurların 1906 yılında bir kez daha göç gerçekleştirdiği söylenmektedir. Bu sefer Uygurlar Kazakistan toprakları haricinde günümüzdeki Özbekistan topraklarına da gelip yerleşmeye başlamışlardır. Dolayısıyla 1906 yılında Doğu Türkistan'dan Fergana'ya 4.689, 1907'de 24.107, 1908'de 28.000 ve 1914'te de 40.000 kişinin gelip yerleştiği dile getirilmiştir (İskakova ve Kurbanova, 1995, ss. 13-18).

Kazakistan tarihine bakıldığı zaman Kazakistan topraklarında 1929-1931 yılları arasında büyük bir açlık yaşanmıştır. Bu açlık o dönemdeki Rusya'nın yöneticisi Goloşekin tarafından planlı bir şekilde yapılmıştır. Bu açlıktan çoğu insan hayatını kaybetmiştir. Bu açlık döneminde Çin'e tekrar göç eden Uygurlar da olmuştur (Kamalov, 2016, s. 17).

Uygurların Kazakistan topraklarına yaptıkları bir sonraki göç, 1950-1960 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu göç de diğer göçler gibi Çin'de bazı siyasi olayların yer alması ve siyasi baskı yüzünden yapılmıştır. Uygurların bu seferki göçünde de kişi sayısı fazlalık göstermiştir. 1959 yılındaki nüfus sayısına göre Kazakistan'daki Uygurların sayısı 59.840 olarak görülmektedir. Bütün Sovyetler birliğinde 95.208 Uygur'un olduğu tespit edilirken, 1970 yılında sadece Kazakistan'da yaşayan Uygur sayısı 120.881 olarak gösterilmiştir (Baratova, 1994, s. 17).

Uygurların Kazakistan topraklarına yerleşmelerindeki sebeplerin çoğunun Çin'deki siyasi baskılar ve uygulamalar ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Elde ettiğimiz ve taramış olduğumuz bilgilerden tarih sayfalarında bulunan göçlerin devamlılığının bir asırdan daha fazla bir dönemi kapsadığını görebilmekteyiz. Fakat Uygurların günümüzdeki Kazakistan topraklarına daha da erken bir tarihte gelme ihtimâlinin var olduğu da dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu bilgilerin yazılı bir şekilde bulunmaması ve bu bilgiler üzerine gerekli araştırmaların yapılmaması önem gerektiren bir durum olmaktadır. Bu bilgiye sahip kişilerin de sayısının azalmaya başlaması endişeli bir durum olmuştur. Dolayısıyla bu bilgi üzerine kapsamlı bir araştırma yapılması ve bu bilginin akademik bir yorum gerektirmesi söz konusudur.

2.1.3. Göç ile İlgili Tarih Dışı Kaynaklar

Çalışmamızın önceki bölümlerinde 1881-1883 yıllarında gelen Uygurların yerleştiği köylerden bahsedilmiştir. Fakat köylerin tarihi hakkında araştırmalar yok denecek kadar azdır. Köy isimlerinin Uygurca olması bu bölgelere Rus yönetimi gelmeden daha önce bu topraklarda Uygurların yaşadıklarını göstermektedir. Çünkü Rus yönetimi süresince de bazı bölgelerin isimlerinin olduğu gibi kullandıkları görülmektedir.

Uygurların belli bir kısmının bu topraklara daha erken bir dönemde geldiklerine dair bazı kaynaklar vardır. Fakat bu bilgiler üzerine araştırma yapılmaması nedeniyle günümüzde bu bilgiler sadece bir görüş hâlinde kullanılmaktadır.

Uygurların Kazakistan topraklarına gelmesi ile ilgili bazı bilgileri Kazakistanlı Uygur araştırmacı Kasım'ın Uygur rayonundaki köyler hakkında yazdığı kaynaktan görebilmekteyiz. Kasım'a göre Uygurlar, İli bölgesine gelip yerleşmeden önce İli nehri ve onun civarlarında yani şu anki Kazakistan sınırında yer alan Yedisu bölgesinde yaşamaktaydılar. Araştırmacı Kasım bu bilgiyi şu şekilde açıklamaktadır:

1765 yılından itibaren Uygurlar İli bölgesine gelip yerleşmeye başlamıştır. İli bölgesine daha çok *Kaşgar, Yarkend, Dolan, Üç Turfan, Aksu, Hotan, Kuça* şehirlerinden gelen Uygurlar yerleşmiştir. Bu gelen Uygurların belli bir kısmı İli nehrinin civarlarından hareket ederek eskiden ecdadları bıraktığı *Jağıstay, Ükerçi, Sopum Bulak, Dolata, Galcat, Çon Açınoka, Küçük Açınoka, Ardolata, Ketmen, Aktam, Şunkar ve Dardamtu, Tügmen* köylerine yerleşmişlerdir. Kazakistan topraklarında eskiden yaşamakta olan Tarançı Uygurları kardeşlerinin gelişini memnuniyetle karşılayarak, onlara her türlü destekte bulunmaya çalışmışlardır (Kasım, 2005, s. 6).

Araştırmacı Kasım'ın bu açıklamasına bakılırsa Uygurların daha eskilerden İli bölgesi ve onun ötesine gelip yerleştiklerini anlamak mümkündür. Uygurların bu topraklara tarımcılık yapmaya geldikleri hakkındaki bilgileri daha çok Rusça kaynaklardan görebilmekteyiz. Çünkü Rusça kaynakların belli bir kısmında Uygur adının yanında *Tarançı* kelimesinin olduğu görülmüştür (Kasım, 2005, s. 7).

Uygurların Yedisu bölgesinde daha eski dönemlerden beri yaşadıklarına ilişkin deliller olarak gördüğümüz köy yakınlarında bulunan eski mezarların kalıntıları vardır. 14. veya 15. yüzyıllardaki mezar yapısına benzer mezarların tarih ile bir bağlantısının olduğunu araştırmacı Ayupov, 2018 ve 2019 yılları arasında gerçekleştirdiği köy tarihini araştırma amacıyla yaptığı çalışmada bazı bilgilerden bahsetmeye çalışmıştır. Ayupov'un çalışmasında geçen bilgiler şu şekildedir:

Bazı tarihî bilgilere dikkatli bir şekilde bakılırsa, 1275 yılında şu anki Kazakistan toprakları içinde bulunan Çon Açınoka köyünün yakınlarındaki bir bozkırda çok ağır bir savaş gerçekleştiğini öğrenebilmekteyiz. Uygurların asker başı Sadreddin Ali o toprağı düşmanların elinden alıp, kendi ahalisini kurtarmıştır. Bu bilgi ahalinin saygı duyduğu Tayıp adlı aksakalın yazıp bıraktığı mektubun içinde yer almaktadır. Sadreddin Ali Turfan hakamı ile görüşerek o yerleri tekrardan eski hâline getirmek amacıyla belli sayıda ailenin oraya gelip yerleştirilmesi için izin almıştır. Uygurlar bu topraklardaki yaşamını böyle devam ettirmiştir (Ayupov, 2019, s. 29).

Araştırmacı Ayupov'un çalışmasında bahsedilen mektup günümüzde de mevcuttur. Ayupov bu mektubun köy insanlarından birisinin elinde bulunduğunu dile getirmiştir. Fakat mektubun çok eskimesi ve kenarlarının yırtılması ile beraber mektuptaki bazı yazıların da silindiği belirtilmiştir (Ayupov, 2019, ss. 27- 29).

Ayupov'un kitabında, Uygurların Yedisu bölgesine gelmesine ilişkin bir bilgi daha mevcuttur. O bilgide Uygur tarihçisi Almas'ın Uygurlar tarihi üzerine yazdığı kitaplardaki bazı bilgilere başvurulmuştur. Ayupov, bu bilgiyi şu şekilde aktarmıştır:

Turgun Almas kendisinin yazdığı "Uygurlar" adlı kitabında 1275 yılında gerçekleşen savaşı böyle anlatmıştır: '120 bin savaştan kurulan Moğol askeri Turfan ve onun etrafındaki mal varlıkları darmadağın etmiştir. Moğollar Turfan'da yaşayan Uygurları altı ay esir tuttuktan sonra Uygurların bir kısmı Gansudaki Vuvey bölgesinin civarlarına bir kısmı da İli bölgesinin civarlarına gelip yerleşmiştir.' Demek ki İli bölgesinin civarlarına yerleşen Uygurların İli nehrinin civarlarından hareket ederek Yedisu bölgesine gelme ihtimalleri çok yüksektir. Dolayısıyla orada bulunmakta olan köylerin de bu şekilde kurulmaya başladığından şüphemiz yoktur (Ayupov, 2019, s. 30).

Uygurların Yedisu bölgesine daha erken bir dönemde gelmelerine ilişkin bilgilerin çoğu bu şekilde kısa ve yetersiz bir sayıda bulunmaktadır. Dolayısıyla Uygurların günümüzdeki Kazakistan topraklarına yerleşmesinin daha erken bir dönemde başladığını dile getirmek zordur. Bu durumda bilgi eksikliği söz konusudur.

Gerçekleştirmiş olduğumuz alan araştırmasında köy yaşlılarından birisi Ayupov'un çalışmasında geçen bilgi ile yakından bağlantılı olan bir bilgiyi aktarmıştı. K1 küçükken köy yaşlılarının konuşmalarında dolaşan bir hikâyeden bahsetmiştir. K1'in anlattıklarının içinde de konumuza ilişkin bazı bilgiler yer almaktadır.

Başka yerleri bilmiyorum ama bizim Uygur rayonundaki Uygurlar çok eskilerden beri bu topraklarda yaşamıştır. Kalmık Savaşı diye büyüklerimiz anlatırdı. Bence Uygurların buralara gelmesine savaşın sebep olduğu apaçıktır. Fakat halk arasında söylenen böyle hikâyeler var. Çok eskiden Uygur zenginleri buralara av avlamaya geliyormuş. Bakmışlar, dağ çok yakın, dağdan su geliyor her yere ve gelen herkes buranın yaşanabilecek bir yer olduğunu dönüşte oradakilere anlatmış (oradaki demek ile Doğu Türkistan topraklarını kastediyor). Buraların iyi bir yer olduğunu öğrenen hakan buraya ilk başta evlenmemiş bekâr erkekleri göndermeye başlamış. Hakan o erkekleri her şeyiyle; at, yemek, kıyafetler ile hazırlayıp göndermiş. Fakat gelenler kalmaya pek istekli olmadığı için mi orasını tam bilmiyorum, buğdayı kavurup ondan sonra ekmiş. Çünkü kavrulmuş buğdayı ekersen o öyle toprağın altında kalır. Sonra o insanlar geri dönerek oranın tarıma uygun bir yer olmadığını söylemişler. Fakat buna inanmayan hakan kendisi gelip orada bir müddet yaşayıp, iyi bir ürün alabilmiş. Kalması gereken insanlar hakana kendilerinin tek bir şart ile kalacağını yani evlenip yuva kurarak

kalabileceğini söylemişler. Herkes dönüp istediği kadın ile evlenip, gelip yaşamaya başlamış. Bu benim küçükken duyduğum köy büyükleri arasında konuşulan bir hikâyedir. Onun dışında bir durum daha var. Şapı ağabeyim köy yakınlarında olan bir mezara götürdü beni. “Benimle gel, o mezar çok eski dönemlere aitmiş.” dedi. Ben de gittim. O zamanlar mezardaki yazılar daha vardı, geçmemişti. Mezar toprak (hış) tan yapıldığı için kapısının yukarı tarafına yazı basmışlar. Bak şu andan itibaren hesaplarsak, beş yüz yıl önce yapılan bir mezarmış. Bu arada Şapı ağabeyim Arap harfli Uygur alfabesini iyi bilirdi. Yani bizim ecdadlarımızın buraya gelmesi 500-600 yıl öncesini buluyormuş. Evet şu an kitaplara 1800’lü yıllarda gelmiş olarak yazılmıştır. Bence bu bilgi çok doğru değil. Çünkü 1700’lü yılların ortasında Mançular ile Uygurlar arasındaki savaş tarihinde ismi çok tanınan bizim kahraman bir kızımız var. Kahraman kızımız Nazugum Mançulardan kaçarak İli nehrinin civarlarına saklanarak bu bizim Ketmen köyü yakınlarına gelmişmiş. O geldiği zaman Uygur aileleri yaşıyordu buralarda. Onun şiirlerinde kendisinin yaşlı bir dede ile nenenin evindeki sandığa saklandığı hakkında satırlar var. Böyle bilgiler mevcutken Uygurlar sadece 1881-1883 yıllarında göç ederek geldiler bilgisine inanmak zordur (K1, 84 yaş, 10.03.2019).

Katılımcımızın bu verdiği bilgi Ayupov’ın kitabında geçen mezar ve savaş konuları ile örtüşen bir bilgidir (Bk 2.1.3.). Demek ki köy yaşlılarının arasında bu konuya hâkim olanlar vardı. Fakat bu konuların vaktinde araştırılmaması nedeniyle bazı bilgiler eksik olarak görülmektedir.

Bazı kaynaklara göre Uygurlar bu bölgede M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren yaşamaktadırlar. Araştırmacı Pankratov’un başkanlığında önce 1943 yılında da sonra tekrar 1949 yılında yayımlanan “Kazak SSC’nin eski dönemlerinden bugüne kadar olan tarihi” adlı kitabında şöyle bir bilgi yer almaktadır:

Uygurlar Güney Kazakistan ve Doğu Türkistan’da yaşamaktadırlar. Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlar eski Türk kabilesinin bir parçasıdır. 5. yüzyılın sonlarına doğru Uygurların bir kısmı Juan Juanların baskısı yüzünden şu anki Kazakistan topraklarına göç etmiştir. Fakat Uygurların büyük bir kısmı Doğu Türkistan’da kalmıştır (KazSSC Tarihi, 1948, ss.101-102).

Bu gibi bilgilerle yukarıda bahsedilen bilgiler arasında çok büyük bir farkın olduğu görülmektedir. Bahsetmiş olduğumuz Çon Açınoka köyünde yaşayan Uygurların yanına 1610 yılında Turfan şehrinde 20 Uygur ailesi geldiği ve 1634 yılında bu topraklarda Uygurlar ile Kalmıklar arasında bir savaşın yer aldığı da dile getirilmiştir. Dolayısıyla köy yakınlarındaki bozkırlarda bulunan mezar kalıntılarının bu savaştan kalma ihtimali de vardır (Ayupov, 2019, s.32).

Uygurların Yedisu bölgesine gelmesi ile ilgili çalışmamızda yer alan bilgiler dışında kapsamlı bir kaynak veyahut çalışma bulunmamaktadır. Bu konuya ilişkin bilgilerin çoğunun kaybolması söz konusudur. Ayrıca elimize geçen bu bilgiler, Uygurlar tarafından yapılan göçler konusunun daha fazla araştırmaya ve yoruma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Önümüzdeki bölümde Kazakistan Uygurlarının geçmişi yani SSCB döneminden bu yana kadar olan hayatı ve durumları hakkındaki bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır.

2.1.4. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Döneminde Uygurlar

2.1.4.2. Ekim Devrimi'nden Önceki ve Ekim Devrimi'nden Sonraki Dönemlerde Uygurların Durumu

Uygurların Kazakistan topraklarına gelmesi ile ilgili bilgilere hem tarih hem de tarih dışı kaynaklarda rastladık. Bu kaynaklarda geçen ve aktarılan bilgilere baktığımız zaman karşımıza tarım ve tarımcılık kelimesi sık sık çıkacaktır. Uygurlar yerleşik hayat kültürüne alışkın bir Türk topluluğudur. Dolayısıyla bozkır arazisinde tarım yapmak sağlam bir tecrübeye sahip olmalarını gerektirmiştir. Kaynaklarda aktarıldığına göre Uygurların bu topraklarda yaptığı tarımcılıktan Ruslar çok memnundu. Uygurların Çar Rusyası'nın egemenliği altında yaşamayı tercih etmesinin birebir sebebi de budur yani Ruslara olan güvenleri ve Çin'e göre kendilerini Rus hâkimiyeti altında biraz daha özgür hissetmeleri ile ilgilidir. Çin hükümetinin yönetimi altında 7/24 çalışmanın karşılığı hep baskı ve işkence olduğu için Uygurların çoğu ne kadar zor olsa da vatanlarını terk etmeye karar vermişlerdir. Rus araştırmacı Rummyantsev, Uygurlar hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Uluslararası beraberliği seven Tarançı Uygur milleti, Çin hükümetinin ağır şartlarından, ağır koşullu hayat okulundan geçerek bu topraklara gelmiştir. Çok çalışkan bir millettir, güçlü ve namusludur (Rummyantsev, 1914, s. 5).

Kazakistan'ın Yedisu bölgesine yerleşen Uygurlar, tarımcılık ile uğraşmaya devam etmişlerdir. Uygurlar işlediği topraklara daha çok arpa, buğday, susam, ay çiçeği, mısır gibi tahılları ekmiş bunların dışında karpuz, kavun, bal kabağı gibi meyve ve sebzeleri de yetiştirmişlerdir. Bunların dışında Yedisu bölgesinde daha önce hiç

yetiştirilmemiş patates, domates, salatalık, lahana, havuç, biber, soğan gibi sebzeleri yetiştirerek Yedisu bölgesinin tarım konusunda gelişmesine katkı sağlamışlardır (Kabirov, 1975, s. 76).

Uygurların bu toprakları işlemelerinin ve burada tarım işlerini geliştirmelerinin kolay olmadığını o dönem araştırmacılarının çoğu dile getirmiştir. Örneğin Rus araştırmacı Vinogradskiy, Uygurların tarımcılıktaki başarısı ile ilgili şunları söylemiştir:

Tarançların yaşadıkları bölgeye bakarak onların doğayı yenmeyi başardığını söylemek mümkündür. Ben küçük bırakılmış bir arazi görmüştüm. Bir Uygur kendi oğlu ile 3 yıl içinde su kanalı yaparak ve başka bir yerden toprak taşıyarak yeri işleyip neticesinde burayı üzüm bahçesine dönüştürmüştü (Vinogradskiy, 1907, ss. 45-52).

Uygurlar sadece belli bir dönem içinde rahat ve özgür yaşayabilmiştir. Daha sonra Çarlık Rusya yönetiminde devamlılığını sürdüren feodalizm Uygurları da etkilemiştir. Belli bir dönem sonra Uygurlar kendilerinin arazilerini veyahut hükümetten kiraya aldıkları arazileri belli bir şahıstan kiralamak zorunda kalmıştır. Çünkü zengin kişilerin yönetim ile yakın olması maddi durumu düşük ve orta olan tarımcıların zor şartlarda geçinmesine sebep olmuştur (Kasım, 2005, ss. 30-39). Böylelikle ister tarımcılık, ister hayvancılık ve ister ticarete olsun yönetim başındakiler ile anlaşabilmeleri için iş adamlarından rüşvetler talep edilmiştir. Dolayısıyla toplum içerisinde rüşvet verne alışkanlığı yaygınlaşmıştır (Kabirov, 1975, s. 90).

Bu durumlar bazı ailelerin geçimini sağlamasında problemler yarattığı için Yedisu bölgesine gelen Uygur ailelerinin bir kısmı İli bölgesine geri dönmeyi de düşünmüştür. Fakat giden aileler Çin'in daha sert politikası ile karşı karşıya gelmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Yedisu Uygurları zengin feodallerin arazilerinde işçi olmanın hayatları için daha güvenli olacağını düşünerek Yedisu'da yaşamaya devam etmişlerdir. Bu olaylar 1891 yılından 1915 yılına kadar sürmüştür. Hatta 1917 yılındaki Büyük Ekim Devrimi'nden sonra durumlar biraz değişmeye başlamıştır (Kasım, 2005, ss. 36-37).

Rus yönetimindeki bu olaylar sadece Uygurları değil aynı zamanda Rus, Kazak, Tatar ve Özbekleri de etkilemiştir. Dolayısıyla 1905 yılından itibaren işçi Tatar,

Uygur, Kazak, Özbek ve Ruslar tarafından gerçekleştirilen mitingler sonunda büyük isyanlara dönüşmüştür (Kabirov, 1975, ss. 101-102).

1916 yılında Kazakistan'da yaşamakta ve çalışmakta olan işçilerin isyanı Uygurların hayatını da etkilemiştir. Bu isyanın sonucu iyi olmasa da bu durum Kazakistan tarihindeki özgürlük savaşı için başlayan ilk adım sayılabilir. Bu durumdan sonra 1916 yılının 25 Haziran tarihinde Rus yönetimi bir karar çıkartmıştır. Kararda isyana katılan Uygur, Kazak, Özbek ve diğer ulusların bundan sonraki çalışma saatleri daha da arttırılarak, isyanın başında olanların sürgüne yollanması ve Sibiry'a da yapılmakta olan demir yollarında çalışmaya gönderilmesi gerektiği yazılmıştır.

Bu konu ile ilgili olarak Kazakistanlı Uygur tarihçi Kamalov, şöyle demiştir:

Yedisu'ya göç eden Uygurlar kendi kaderini orada yaşayan birtakım uluslar ile paylaşmıştır. Kazaklar, Özbekler, Ruslar ve Türkistan oblast'ının başka uluslarıyla birlikte başlarına gelen her türlü zorluğu beraber atlarmaya çalışmışlardır. Kazak ve Kırgızların 1916 yılındaki Çar Rusyası'na karşı gerçekleştirdiği isyanlarına Uygurlar da destek olmuştur. İsyana bastırıldıktan sonra yaklaşık 1000 Uygur kazma ve demir yolu işleri için Sibiry'a sürgüne gönderilmiştir (Kamalov, 2016. s. 16).

Çarlık Rusya dönem dönem yeni politikalar yürütmüştür. Hükümetin başına yeni yöneticiler gelmeye başlamıştır. Yönetimdeki bu değişiklikler Rusya'nın kanadı altındaki birtakım ulusları etkilemeye başlamıştır. Eskiden tarım işleri ile daha çok Uygurlar uğraşırken zamanla Ruslar da bu tür işlere katılmaya başlamıştır. Fakat yeri olmayan Uygur ile yeri olan Rus'un hiçbir farkı yoktur. Herkes feodalizmin sert kurallarını yaşamaya mecbur kalmıştır. Rus da olsa Uygur da olsa kendi başkanlarından yani kendinden daha üstün olan zengin insanlardan işkence görmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu topraklara gelip yerleşen Kazak, Rus, Uygurlar hep birlikte bir güç olmaya doğru çabalamışlardır (Kabirov, 1951, s. 122).

Büyük Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da birtakım iç savaşlar yaşanmıştır. Aklar ve Kırmızılıarın bu savaşına diğer uluslar da katılmak zorundaydı. Yedisu Tarançı Uygurları'ndan 57 askerî grup kurulmuştur. Bu ve diğer uluslardan kurulan bu tarz grupların hepsi Aklar'a karşı yani Rusça'da *kulak* denilen zengin insanlar ve *basmaç* olarak adlandırılan eşkıyalara karşı savaşmışlardır (KazSSC Tarihi, 1948, ss. 75-78).

Kabirov'a göre sadece Büyük Ekim Devrimi (1917), Uygurlara ve Çarlık Rusyası'nda yaşayan diğer uluslara biraz olsun özgürlük ve eşitlik içinde yaşama şansı vermiştir (Kabirov, 1951, s. 122).

1916 yılında gerçekleşen Kazaklar başçılığındaki işçi isyanı ve 1917 yılındaki Ekim Devrimi Rus yönetiminde gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla artık Sosyalist bir Cumhuriyet hâline dönüşen Rusya, Kazakistan'ı da hızlı bir şekilde Sosyalist Cumhuriyet yapmaya çabalamıştı.

Yedisu bölgesine Sosyalizmin gelmesi sonucu ilk önce kırsal bölgelerde yaşamakta olan insanlardan sosyalist gruplar kurmak ve onları geliştirmekle işe başlanmıştır. Sosyalizmin yaygınlaşmasında Komünist Parti'nin de etkileyici bir rol oynadığını belirtmek gerekir. 1919-1920 yıllarında Uygurların yoğun olarak yaşadıkları köylerde *köy sovyetleri* (danışma kurulu) kurulmuştu ve bu gruplara öncelikle fakir, işçi ve çiftçiler üye olabiliyordu. Bu kişilere siyasi açıdan destek olmak amacıyla *komsomol*¹⁰ gençlik etkinlikleri de düzenlenmiştir (Kasım, 2005, s.78).

Kırsal alanlardaki işçilere fırsat vermek ve onlara destek sağlamak daha önceden fazla yerlere, mal ve mülke sahip olan zenginler için büyük bir darbe olmuştur. 1922 yılında kurulmasına başlanan sovhoz ve kolhozların ortaya çıkmasındaki asıl sebep, herkesi eşit bir duruma getirmekle doğrudan bağlantılıdır.

Kolhoz/kolichestvennoye hozyaystvo (birleştirilen güç) sistemidir ve “bütün bir toplumun gücü ile gerçekleştirilecek iş” anlamına gelir. Kabirov'a göre kolhozların kurulması toplumu özellikle Kazak, Uygur ve Özbek gibi Türk topluluklarını çok etkilemiş, kimi kendi imkânlarıyla besledikleri hayvanların hepsini hükümete vermek zorunda kalmış, kimileri de yazın ve güzün alın teri ile ektikleri tarım ürünlerinin hepsini hükümete teslim etmek zorunda kalmıştır. Tabii ki kolhozların kurulması ile toplumdaki fodal rejimin etkisi azalmıştır ve yerine sosyalizm gelmiştir. Dolayısıyla eşitlik söz konusu olmuş ve zenginlerin fakirlere olan işkencesi ve baskısı azalmıştır (Kabirov, 1975, s.11).

Uygurların yoğun bir şekilde yaşadığı Yarkend ve Çilik rayonlarında 85 tane kolhoz kurulmuştur. Bu sayı oradaki tarım ile uğraşan ahalinin %95,3'ünün kolhozda çalıştıklarının göstergesidir (Kabirov, 1975, s.10).

¹⁰ Türkçedeki karşılığı “gençlik kolları” olarak verilebilir.

Kolhozlar 1929 yılından itibaren yoğun bir şekilde kurulmaya başlamıştır. Her rayondaki ve köydeki kolhozları kontrol etmek ve onların başında durmak için özel görevliler seçilmiş olup bunlar eğitilerek ve Komünist Parti'nin kontrolünden geçerek bu göreve getirilmiştir. 1929 yılında yapılan analizlere göre 927 Uygur, kolhoz yöneticisi olarak görevlendirilmiştir. Bu görevliler arasında kadınlar olduğu gibi ekonomik durumları bakımından yoksul ve orta kesimden kişiler de kolhoz başına milletvekili olarak seçilebilmiştir (Kasım, 2005, s. 93).

Sovyetler döneminde yaşanan her bir olay Sovyetlerde yaşayan her çeşit ulusun hayatını etkilemiştir. Bu konuda önemli olaylardan biri olarak İkinci Dünya Savaşı'nı dile getirmek mümkündür. Uygurlarda İkinci Dünya Savaşında kendi vatanları saydıkları Sovyet Rusyasını korumak için savaşmışlardır. Bu savaş sırasında birçok Uygurun canını kaybettiği ve nüfus açısından da azaldığını ifade etmek mümkündür. Bu hakkında araştırmacı Kabirov şöyle demiştir:

Uygurların belli bir kısmı bu savaştan geri dönmediler. Sadece bir köyden örnek verilecek olursa Çarın köyünden savaşa giden 160 kişinin 158'i savaşta Sovyet topraklarını ve Vatanı saydıkları bu bölgeyi korumak için canlarını feda ettiler. Çon Aksu köyünden Günem adlı ninenin beş tane erkek çocuğunun beşi de savaştan geri dönmemişti (Kabirov, 1975, s.13).

İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok Uygurun canını kaybettiğini ve bu dönemden sonra Uygurların nüfus açısından çok fazla bir sayıda düşüş gösterdiğini görebilmekteyiz (Bk. 2.1.5). İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde ailenin sorumluluğu kadınlara kalmıştır. Bahsedilen kolhoz ve sovhozlarda kadınlar ve yaşı iş başarabilecek yaşta olan çocuklar çalışmıştır. Köy yaşlılarının anlattıklarına göre onlar hükümet tarafından beklenen tarımı yetiştirmek zorundaydılar. Çünkü bu tahılların hepsi savaşa gönderiliyordu. K5 savaş dönemlerindeki zorluklardan kadınların çok etkilendiğini ifade etmiştir:

Dexançiliq qilattıq. U vaqla balam eğırçiliq vaqla. Men özem tuğulup on yaşlağa kirip qağan vaqtimda soquş cağday¹¹ bop qaldi. Şu eğırçiliqlağa kızılişip duçar bop qalduq. U vaqlada är kişi degen qamidi. Çoñ kiçikke qarimay barlıgını soldatqa¹² ep ketti. Pütün iş ayallağa qaldi. Tehnika degän yoq. Pütün dalağa terivätkän aşıqni qol bilen jıgivalatti. Äytevir özliriniñ küçi bilän ye tüzlöp, buğday çeçip tirikçilik qilatti. Şu ämgiginiñ hämmisini soldat balilirığa döp yemäy içmäy yardım qilatti (K5, 85 yaş 11.03.2019).

¹¹ Soqus cağday (Kazakça) – Kazakçadan Uygurcaya geçmiş bir kelimedir. Kazakçası “soğys jağday”. Türkçedeki karşılığı “savaş olayı/durumu”

¹² Soldat (Rusça) - Türkçe tercümesi “asker”

Tarımcılık yapardık. O dönemler ağır dönemlerdi. Bem kendip doğup on yaşlarıma geldiğim zamanlar savaş olayı vardı. Öyle bir zorluklarla karşı karşıya geldik. O zamanlar erkekler kalmadı. Büyük ve küçüğe bakmadan askere götürdüler. Bütün işler kadınlara kaldı. Teknik diye birşey yok . Bütün araziye ektiğimiz tahlılı kendi ellerimiz ile toplardık. Nasıl olsa da kendi güçleri ile yeri işleyip, buğday ekip iş yapardı. Bu emeklerinin hepsini asker çocuklara diye yemeden içmeden gönderirlerdi.

İkinci Dünya Savaşında kolhoz ve sovhozların önemli rol oynadığını katılımcımızın konuşmasından anlayabilmekteyiz. İkinci Dünya Savaşında Uygurların çalıştığı “Emek”, “Ekimin 40 yılı”, “Karaturuk”, “Mayak” gibi kolhoz sovhozlar önemli bulunarak, onların ektiği buğday ve mısırdan 1,5 mln ton ürün alınmıştır. Dolayısıyla kolhoz ve sovhozda çalışan insanların çalışmaları savaş sonrası değerlendirilerek onlara *Geroy trudd*¹³ ya da *Veteran trudd*¹⁴ ünvanları verilirdi. Bu ünvanların verilme sebebi daha sonra emekli olduklarında yararlı olması ile ilgiliydi (Kabirov, 1975, s. 13).

Kolhoz ve sovhozların kurulmasının dışında azınlık grupların eğitim alabilmesi için okulların açılması da yaygınlaşmıştır. 1924 yılındaki politika neticesinde köylerdeki ve kasabalardaki okulların sayısı çoğalmaya başlamıştır. Dolayısıyla herkesin okuma ve yazma bilmesi bir zorunluluk hâline getirilmiştir. Ayrıca kadınların da okuması ve eğitimi önem verilmiştir. Eğitimi kadınların sayısının artması onların iş sahibi olmalarına imkân sağlamıştır. Bahsedilen sovhoz ve kolhoz başlarına görevli olarak kadınlar da tayin edilmeye başlamıştır.

Sovyetler dönemindeki gelişmeler Uygurları farklı açılardan etkilemiştir. Uygur dilli okulların açılmasının yanı sıra Uygur dilinde gazete ve dergiler de yayımlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Sovyetler döneminde Uygur matbaasının da geliştiğini söylemek mümkündür. Kabirov bu konu hakkında şöyle demiştir:

1921 yılının Haziran ayından itibaren Uygur dilinde gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. İlk yayınlanan gazetenin ismi “*Kembeğeller avazi*” (Fakirler sesi) olarak adlandırılmıştır. Daha sonra “*Lenin yolu*”, “*Kırmızı sabah*”, “*Kırmızı bayrak*” gibi dergiler de yayınlanmaya başlamıştır (Kabirov, 1975, s. 11).

Sovyetler döneminde yaşayan Uygurlar belli bir müddet Arap harfli Uygur dilini kullanmışlardır. Fakat Çarlık Rusya'nın içinde yer alan birtakım değişmeler, yeni politikalar Uygurların yeni alfabeyi kabul etmesine de sebep olmuştur. 1930 yılında

¹³ Geroy Truda – Emek Kahramanı Üst Düzey

¹⁴ Veteran Truda – Emek Kahramanı Orta Düzey

Uygurlar Latin alfabesine geçmiştir. 1947 yılında ise Kazak SSC'in üst komitesi tarafından Uygurların Kril alfabesine geçmesine dair bir karar alınmıştır (Kabirov, 1975, ss.11-15).

Kadırov'a göre Sovyetler döneminde Uygurlar en çok kültürel açıdan gelişmiştir. Rus, Tatar kültür tiyatrolarının ve Kazak, Özbek tiyatrolarının açılması ve bu tiyatroların Yedisu bölgesine gidip yaptığı konserler ve sahneler Uygur milletini çok etkilemiştir. O dönemdeki Uygur aydınlarından Abdulla Rozıbakiyev okul, gazete ve dergilerin açılmasına nasıl destek olduysa Uygurların kültürel açıdan gelişmesine de bir o kadar yardımcı olmuştur. İlk başta bir kültür merkezi açılmıştır. Bu kültür merkezinde Uygur kültürünün gelişmesinde rol almış pek çok isim eğitim görmüştür ve bu kültür merkezi Sovyet Uygur kültürüne birtakım kültürel katkılar sağlamıştır. 1934 yılında Kazak SSC'nin kültürel gelişimi ile ilgili konferansta bu bahsettiğimiz Kültür Merkezi'nin başardığı işler dolayısıyla tiyatroya dönüştürülmesine karar verilmiştir. 1934 yılında resmî anlamda Uygur müzik ve drama tiyatrosu kurulmuştur (Kadırov, 1984, s.160).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Uygurlar, Sovyetler Birliği döneminde her açıdan gelişmiştir ve birçok şeye sahip olmuştur. Uygur dilli okulların açılması birçok gelişmenin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu okulların açılmasının ardından Uygur dilli uzmanlar ve öğretmenler yetiştirilmeye başlanmıştır. Uygur dilinde gazete, dergi ve kitaplar yayınlanmıştır. Daha sonra ise Uygur tiyatrosu da açılmıştır. Tiyatroda sahnelenen gösteriler ve oyunların hepsi Uygur dilinde gerçekleşmiştir. Günümüzde Kazakistan'da yukarıda adını andığımız okulların, tiyatroların, gazete ve dergilerin hepsi mevcuttur.

2.1.5. Günümüzde Kazakistan Uygurları

Kazakistan Uygurlarının nerede ve nasıl yaşadıklarının ayrıntılı bir şekilde anlatılması için öncelikle Uygurların nüfusunun ne kadar olduğunu anlatmamız gerekir. İlk başlarda bu topraklara 45.373 Uygur gelip yerleşmiştir. Daha sonra Ekim Devrimi'nden önceki sayılara baktığımız zaman 1911 yılındaki sonuçlar neticesinde Uygurların sayısının 85.526'ya yükseldiğini görebilmekteyiz (Baratova, 1994, s.16).

Belirtmiş olduğumuz bu sayı gittikçe çoğalmıştır fakat Çarlık Rusya'da gerçekleşen 1929-1931 yıllarındaki açlık ve 1941-1945 yıllarındaki İkinci Dünya Savaşı nüfusun azalmasına sebep olmuştur. Aşağıdaki tabloda Kazakistan'daki nüfusun 1897 ile 1999 yılları arasındaki durumunu ve onların değişimi hakkındaki rakamları görmek mümkündür.

Tablo 11. Kazakistan'daki Nüfusun Milliyetlere Göre Dağılımı (%)

Milliyet	1897	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1999
Kazak	81.8	57.1	38.0	30.0	32.6	36.0	40.1*	53.4
Rus	10.9	20.6	40.2	42.7	42.4	40.8	37.4*	29.9
Ukraynalı	1.9	13.9	10.8	8.2	7.2	6.1	5.4	3.7
Beyaz Rus		0.4	0.5	1.2	1.5	1.2	1.1	0.8
Alman	0.1	0.8	1.5	7.1	6.6	6.1	5.8	2.4
Tatar	1.4	1.3	1.7	2.1	2.2	2.1	2.0	1.7
Özbek	0.7	2.1	1.7	1.5	1.7	1.8	2.0	2.5
Uygur	1.4	1.0	0.6	0.6	0.9	1.0	1.1	1.4
Koreli			1.6	0.8	0.6	0.6	0.6	0.7

Tablodan gördüğümüz üzere 1897 yılında toplam nüfusun % 1.4'ünü gösteren sayı 1926-1970 yılları arasında sert bir düşüş göstermiştir. Bu sayının değişmesi devlet içinde yaşanan politik olaylar ve yaşanan savaşlar ile ilgilidir. Örneğin 1914 yılında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, 1916 yılında başlayan işçi isyanları ve onların bastırılması, 1929-1931 yılları arasındaki açlık dönemi ve 1941-1945 yıllarında yaşanan İkinci Dünya Savaşı nüfus sayısının değişmesine sebep olmuştur.

Bağımsızlık sonrası nüfus sayısı tekrar % 1.4'e çıkmıştır. Fakat yukarıda verdiğimiz tabloda Uygurlar o dönemdeki milliyetler arasında nüfus sayısına göre sekizinci sırada yer alıyorsa bugünlerde Uygurlar bu sıralamada beşinciliğe yükselmiştir. Aşağıdaki tabloda 2009 yılında yapılan nüfus sayımında nüfusu en fazla olan ilk beş ulus arasına Uygurların da girdiğini görebiliriz.

Tablo 12. Kazakistan'daki Milliyetlerin Nüfus Oranına Göre Dağılımı

Milliyet	Yıl	Sayı	%
Kazaklar	2009	10096763	63,1
Ruslar	2009	3793764	23,7
Özbekler	2009	456997	2,9
Ukraynalılar	2009	333031	2,1
Uygurlar	2009	224713	1,4

1999 yılından itibaren Uygurlar, Kazakistan'daki nüfusun milliyetlere göre dağılımında ilk beş arasında yer almaktadır. 2010 yılından 2019 yılına kadar yapılan sayımlardaki Uygurların sayısı yine aynı %1,4 gibi bir rakamı göstermiştir. Günümüzde Kazakistan'da 270.096 Uygur ikamet etmektedir. Bu sayılar tahminî olup, 1 Ocak 2019 tarihinde Kazakistan Nüfus Müdürlüğü'nün genel ağdaki sitesinde açıklanmıştır. Kazakistan Nüfus Müdürlüğü'nün açıklamalarına göre daha kapsamlı bir sayım, 2020 yılının Ocak ayında gerçekleştirilecektir (<http://stat.gov.kz/>,3.10.2019)¹⁵.

Tablo 13. 2010 - 2019 Yılları Arasındaki Nüfus Sayımlarına Göre Uygurlar

2010	2011	2012	2014	2016	2018	2019
228 735	233 176	237 582	246 777	256 295	265 497	270 096

Sunmuş olduğumuz tablodaki rakamlardan Kazakistan Uygurlarının sayısının her yıl yaklaşık 5-6 bin kadar artış gösterdiği görülmektedir.

Günümüzde Uygurlar eskiden göç ederek yerleştiği yerlerden hiç uzaklaşmadan yaşamaktadırlar. Uygurların en çok bulunduğu yer Kazakistan'ın güney kısmıdır. Uygurların en çok ikamet ettiği yerler ise Almatı oblast'ı ve Almatı şehrinin kendisi ve onun içinde yer alan köyler ve kasabalarıdır. Bunların dışında Kazakistan'ın yine

¹⁵ <http://stat.gov.kz/>,3.10.2019.

güneyindeki Taldıkorgan, Taraz ve Şimkent gibi şehirlerde de Uygurlar ikamet etmektedirler.

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Uygurlar asırlardır bu topraklarda yaşamaktadırlar. Dolayısıyla Kazaklar ile Uygurlar ve diğer Türk toplulukları arasındaki birlik, Sovyetlerin sert politikalarını yenip 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanarak kurdukları yeni yaşamlarında da aynı eskisi gibi dostluk ve beraberlik içinde devam etmektedir.

Uygurların yerleşik kültürü benimsemiş bir Türk topluluğu olduğu herkese malumdur. Tarımcılık, Uygurların Kazakistan topraklarına gelişlerinin asıl sebepleri arasında yer almıştır. Daha önce sadece göçerlerin yaşadığı bakımsız kalan bu topraklar, Uygurların gelişi ile çok gelişmiştir. Bu konuyu Kazak araştırmacısı Bizakov şöyle açıklamıştır:

Kazak ile Uygur arasındaki dostluk ve beraberliğin ta eskilerden devam ettiğini farketmek mümkündür. Bu iki kardeş millet iyi ve kötü günleri beraber atlatmıştır. Böyle bir dönem içerisinde Uygurlar ve Kazaklar akraba daha doğrusu kan kardeş olmaya başlamıştır. Bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Ekmeği, buğdayı, meyvesi ile yardımda bulunan Uygura Kazak da kendi beslediği hayvanlar ve et ile yardımcı olmuştur. Uygurlar tarımcılıkta önde oldukları için Kazakistan'ın belli bölgelerini tarımsal anlamda iyi bir şekilde işlemiştir. Devlet tarafından ayrımcılık yapıp, işlenmesi zor olan ve en berbat yerlerin çoğu Uygurlara verilse de verilen yerlerin hepsine su kanalları yaparak, dağın suyunu köylere taşıyan Uygurların köylerin güzelleşmesi ve yeşillenmesinde katkısının büyük olduğu şüphesizdir (Bizakov, 2006, s.224).

Kazakistan topraklarında Uygurların hiç yabancılık çekmediğini onların bugüne kadar bu topraklarda sürdürdükleri yaşamlarında görmek mümkündür. Daha eski çağlardan tarımda ve ticarete tecrübeli olan Uygurların çoğu günümüzde de bu mesleklerini devam ettirmektedirler. Bu konuda kapsamlı olarak alan araştırması yaptığımız bölgelerdeki insanların sorularımıza verdiği cevaplarla konuyu açıklayacağız. “Kazakistan’daki Uygurların yaşamı nasıl?” sorusuna K2 ve K3 hemen hemen aynı cevabı vermiştir. K2 ve K3, Sovyet dönemindeki yaşam ile bugünkü yaşamı karşılaştırarak konuşmuşlardır. Katılımcılarımızın verdiği cevaplara göre günümüzdeki bağımsızlığın rolü mühimdir. Onlara göre çaba gösterdikleri her işten netice kazanabilmek mümkündür.

Uygurlar ve Kazaklar çok eskilerden beri buralarda beraber yaşıyorlar. Senin benim ayrımcılığı yoktur. Çobanın evine gitsek her zaman kapısı açıktır. Koyun kesip, et pişirip bizi misafir ederdi. Evet biz yaşlı insanlar olduğumuz için bizim için Sovyetler iyiydi. Ama gençler için tabii bugünkü gelişmeler önemlidir. Özgürlük var. Ne yapmak istiyorsa kendileri karar verebiliyor. Devlet bu konuda destek veriyor. İyi işler çok. Tarımdan da, hayvancılıktan da iyi kazanabilir bir hâle geldik. Paran varsa istediğin işi yapabilirsin. Eskiden paran olsa da bir dert yani sınırlama vardı. Herkes bir çabanın peşinde. Herkesin evi, arabası var. En önemlisi dostluktur ve beraberliktir. Diğer uluslar ile dostluk ve beraberliğimiz iyidir. Hiçbir yerden sınırlama yoktur. Çocuklarımız istediği yerde, istediği gibi eğitim görebiliyorlar. İyi okuyup kendini gösterse kimse ona iş bulmakta sınır koymuyor diye düşünüyorum (K2, 66 yaş, 11.03.2019).

Günümüzdeki yaşam ile eski yaşamı karşılaştıracak olursak insanların sosyal hayatı iyi tarafa doğru gitmektedir. İki kola bir kürek (iki qolğa bir gücek) her zaman bulunur. Tembel olmadığın müddetçe her yerde iş bulabilirsin. Tabii bu şehir için daha fazla geçerlidir. Onun dışında sınırlama diye birşey yok. Ayrımcılık da yoktur (K3, 67 yaş, 11.03.2019).

Kazakistan Uygurlarının bugünkü yaşamlarına sosyal açıdan genel bir şekilde baktığımız zaman onların yaşamlarını tehdit edecek hiçbir engel veya tehlike görmemekteyiz. Hem akademik bilgiler hem de araştırma yaparak topladığımız verilere göre Kazakistan’da yaşayan Uygurların yaşamlarından memnun olduklarını görebiliriz. Ayrıca devlet tarafından da kendilerine birtakım imkânlar sağlanmıştır. Fakat devlet tarafından sağlanan bu imkânları kullanmasını bilmeyen veya bu imkânların günümüzde ne kadar önemli olduğunu anlamayan insanlar da vardır. Araştırmamızı gerçekleştirirken gözlemlediğimiz bazı olaylar bizim bu problemin farkına varmamıza imkân sağlamıştır. Bu problem, Kazakistan Uygurlarının dil durumu ile ilgilidir. Daha doğrusu Rus dilinin toplum üzerindeki rolü ve etkisinden kaynaklanan bir dil durumu problemi söz konusudur (Bk. 3.1.1 – 3.1.3).

3. BÖLÜM: KAZAKİSTAN UYGURLARININ DİL DURUMU

3.1. KAZAKİSTAN'DAKİ DİL DURUMU ÖZELLİKLERİ

Kazakistan Cumhuriyeti çok uluslu bir devlettir. Sovyetler döneminden bu yana Kazakistan topraklarında çeşitli uluslar yaşamaktadır. Günümüzde Kazakistan'da yaklaşık 130 ulus yaşamaktadır. Bu ulusların içinde dil durumları bakımından tehlike altına girmeye yakın olan ulusların sayısı 40'tan fazladır (Akanova vd., 2007, s.19).

Kazakistan'da yaşayan bu ulusların kendi dillerinde konuşma, kendi kültürlerini koruma ve kendi dinlerini yaşatma hakkı vardır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin anayasasındaki "İnsan ve İnsanoğlu" bölümünde bu haklar ile ilgili karar vardır. 19 numaralı kararda ulusların özgürlüklerini ve kendilerine özgü olan bazı millî unsurlarını korumaları şu şekilde yer almaktadır:

1. Her insanın kendini milliyetini, dinini, partisini seçmeye hakkı vardır. Bu insanın bu özelliklerini açığa çıkartmaya veyahut saklamaya da hakkı vardır.
2. Her bir insanın ana dilini ve kendine özgü olan kültürünü kullanmaya, o dilde iletişim kurmaya, terbiye ve eğitim yolunda istediği seçeneği seçmeye de hakkı vardır (Kazakistan Cumhuriyetinin Anayasası, 1996, s.12).

Kazakistan'ın Anayasasında yer alan bu kararın Kazakistan'da yaşamakta olan ulusların sosyo-kültürel yaşamı için önemli bir faktör olduğu muhakkaktır. Çünkü sayıları yaklaşık 130 olan bu ulusların içinde hiç asimile olmadan kendi kültürlerini yaşatarak ve dillerini koruyarak yaşayan ulusların sayısı az değildir.

Kazakistan'daki dil durumu özellikleri konusunu daha iyi anlayabilmek için ilk önce Kazakistan'da yapılan dil planlamaları ve dil politikalarına dair bilgilere başvurmamız gerekir.

Suleymenova ve Şaymerdenova'ya göre dil politikaları ve dil planlamaları konusu ilk başta hukuksal bir bilgi gerektirir. Kazakistan'ın dil politikası hukuksal açıdan 1989 yılının 22 Eylül tarihinde yeni Sovyet Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmadan önce hazırlanmıştır. Daha sonra 5 Ekim 1996 tarihinde Kazakistan'daki dillerin gelişimi hakkında yeni kararlar alınmış ve 4 Kasım 1996 tarihinde ise dil

politikası hazırlanmıştır. 2001 ve 2010 yıllarında bu kararlarda bazı değişiklikler yapılmış olup aşağıdaki şu unsurlar çok önemli bulunmuştur:

Devlet diline (Kazak diline) ait olan fonksiyonların sosyal açıdan güçlenmesi ve gelişmesine, Rus dilinin geçerliliğinin devam etmesine ve diğer etnik grupların dillerinin gelişmesine katkı sağlamasına önem verilecektir;

Kazak dilinin kullanım alanının genişletilmesine, yapılacak ve düzenlenecek olan bütün etkinliklerin daha çok Kazak dilinde yapılmasına dikkat edilecektir (Suleymenova, Şaymerdenova, 2002, s. 129-130).

Kazakistan'ın dil durumuna ait bazı unsurlar yani 1731 -1865 yıllarında Kazak cüzlerinin Çarlık Rusya ile bir araya gelmesiyle birlikte görülmeye başlamıştır. Bu dönemlerde yer alan herhangi bir politik olay, Sovyetler dönemine kadar ne kadar etkili olmuşsa Sovyetlerden sonra da bir o kadar etkili olarak kalmıştır. Bu unsurların içinde Kazakistan'a yapılan göçlerin rolü önemlidir. Bu göçler bu topraklara farklı dilsel ve kültürel özellikler taşımıştır (Suleymenova, Şaymerdenova, 2002, s. 129-130).

Kazakistan'daki dil politikalarını ve dil durumu özelliklerini anlamak kolay değildir. Kazakistan topraklarında yaşayan farklı dillere ve kültürlere sahip etnik grupların dilsel ve kültürel özelliklerine hukuksal bir hak tanınmıştır. Sovyetler döneminde bir kişinin kendi ana dili dışında Rus dilini de bilme mecburiyeti vardı. Günümüz Kazakistanı'nda ise Kazakça ve Rusçanın yanı sıra daha sonra kabul edilen yeni politikalar neticesinde İngilizceyi bilmek de zorunlu bir hâle gelmeye başlamıştır.

Böylelikle günümüzdeki Kazakistan Cumhuriyeti, çok dilli, çok kültürlü, çok uluslu bir devlet hâline gelmiştir. Kazakistan'daki dil durumu kavramı farklı dilli etnik grupların bir arada yaşamasının etkisiyle farklılık göstermektedir. Fakat onun dışında iki etnik grubun Kazaklar ve Rusların ülkedeki nüfus içerisinde çoğunluğa sahip olmaları onları diğer etnik gruplar arasında baskın durumda bulunmalarına neden olmuştur. Rus dilinin toplum üzerindeki etkisinin bugünlere kadar değişmemesi ve bazı sayısı az olan etnik grupların Rus dilini ana dili yerine kullanması Rus dilinin devlet dili Kazak dili ile beraber hâlâ yönetim dili olarak devlet içerisinde yer aldığına göstergesidir. Dolayısıyla bu durumu da Kazakistan'daki dil durum özelliklerinin esas faktörü olarak görebiliriz (Akanova vd., 2007, s. 14).

Akanova, Suleymenova ve Şaymerdenova'ya göre günümüzdeki Kazakistan'ın dil planlamaları başarılı bir şekilde ilerlemektedir. Eski Sovyetler döneminde yani KazSSC'de Kazak dilinin kullanım alanları sınırlı bir hâldeyken günümüzde yönetim, devlet, iş sahası, bilim, iletişim, medya vb. hangi sahada olursa olsun ilk sırada Kazak dilinin ve ardından Rus dilinin kullanılması yaygınlaşmıştır. Kazak dilinin yeni yüzyıla uyumlanmış bir şekilde gelişmesine ve standartlaşmasına bağlı projeler ve çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır (Akanova vd., 2007, s. 56).

Kazakistan'daki yaşayan her etnik grubun ana dilini ve kültürünü koruma hakkına sahip olması her etnik gruba tanınan bir imkândır. Fakat bu imkânların doğru ve düzgün kullanımının milletin kendisine bağlı olduğunu da unutmamak gerekir. Toplumla karşı baskı, engel ve sınırlamalar olmadığı sürece her insan kendine ait olan dilsel, tarihsel ve kültürel mirası koruyabilecektir.

Her bir insan için dil ve özellikle ana dil çok önemlidir. Dilin kaybı o dili konuşan millete özgü bazı önemli unsurların kaybolmasına da neden olacaktır.

Kazakistan Uygurlarının dil durumu hakkında sağlam ve kapsamlı bir kaynak bulmak zordur. Kazakistan'da yapılan çalışmaların çoğu gramere ve tarihe yöneliktir. Bu çalışmalar dışında Uygurca-Rusça, Rusça-Uygurca sözlükler de mevcuttur.

Kazakistan Uygurları hakkında Alman araştırmacıların yazdığı birtakım makaleler ve yaptığı araştırmalar da vardır. Örneğin yakın zamanda Alman Türkolog Michael Reinhard Heb'in yazdığı "*Uiguren in Kasachstan (Untersuchungen zu Demographie, Geschichte und Sprache)*" adlı kitabı yayımlanmıştır. Çalışma Kazakistan Uygurlarının tarihi, dili ve demografik özellikleri üzerine yapılmıştır.

Kazakistan'da yaşayan Uygurların dil durumu hakkında gerçekleştirdiğimiz saha araştırması neticesinde bazı bilgilere ulaşabildik. Saha araştırması esnasında gitmiş olduğumuz bölgenin dil durumu, dilin kullanım alanları, o dildeki konuşur sayısı ve millete ait olan bazı kültürel özelliklerin korunup, korunmadığına dair birtakım veriler elde edilmiştir.

Kazakistan'daki Dil Durumu adlı bir çalışmada Uygur dili ile ilgili şöyle bir açıklama yapılmıştır:

Uygur dili – Şincan Uygur Özerk bölgesinde resmî bir şekilde kullanılan ve Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Afganistan, Suudi

Arabistan, Türkiye gibi ülkelerde yaşayan Uygurların konuştuğu bir dildir (Akanova vd., 2007, s. 224).

Uygur dilinin tarihsel derinliği bakımından çok eskilere dayandığını bilmekteyiz. Yukarıda adı geçen kaynakta bahsedildiği gibi Uygur dilinin asıl resmî dil olduğu bölge, Doğu Türkistan bölgesidir. Doğu Türkistan topraklarından Kazakistan topraklarına göç eden Uygurların kullandıkları dile veya diyalektlerine yönelik araştırmalar mevcut değildir. Dolayısıyla Kazakistan Uygurlarının dilsel özelliklerini Sovyetler döneminde yazılan kitaplar, makaleler vb. türde yapılan çalışmalardan öğrenmek mümkündür. Sovyetler döneminde gerçekleştirilen yeni alfabe çalışmalarından, geliştirilen yeni eğitim sistemlerinden ve siyasi gelişmelerden o coğrafyada yaşayan bütün etnik grupların etkilendiği muhakkaktır.

Uygurlar, Kazakistan topraklarına farklı yerlerden göç etmiştir. Belli ki Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygurların dili her bölgede farklıdır. Kazakistan'a göç eden Uygurlar da farklı bölgelerden gelip yerleştikleri için ilk başta onların konuştuğu ağzın özelliklerini şu anda bilmemiz zordur. Çünkü o dönemdeki Uygurların diline ve sosyal hayatına dair bilgiler yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla Sovyetler dönemindeki yeni eğitim projeleri, yeni alfabenin kabul edilmesi gibi durumlar orada yaşayan azınlık grupların da dillerini ve eğitim hayatlarını da değiştirmiştir. Kazakistan'da yaşayan Uygurlara *Sovyet Uygurları* ve onların konuştuğu dile *Sovyet Uygurcası* denilmiştir. Bu konu hakkında 20. yüzyılın Uygur filoloğu Saduakasov'un çalışmalarında bazı bilgilere rastlamak mümkündür.

Saduakasov'a göre Sovyet Uygurları'nın konuştuğu dil müşterek Uygurcanın bir parçasıdır ve bu dil Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan'ın ayrı il ve rayonlarında yaşayan yaklaşık 300 bine yakın Uygur ahalisinin dilini teşkil etmiştir. Saduakasov, bazı özellikleri içeren bu dili Yedisu ve Fergana diyalektleri olarak ikiye ayırmanın doğru olacağını söylemiştir (Saduakasov, 2009, 58).

Araştırmacı Saduakasov, Sovyet Uygurları'nın konuştuğu dilin hem Sovyet Uygurları hem de Şincan Uygur Özerk bölgesindeki Uygurlar için ortak bir dil olduğunu fakat Sovyet Uygurcasının yeni standartlara göre bazı farklılıklar içerdiğini söylemiştir:

İki bölgedeki Uygurlar birbirlerini çok iyi anlayabilirler. Sovyetler Birliği döneminde Uygurlar, Uygur dilinin gelişmesi açısından başarılı olabilmıştır. O dönemde standartlaştırılmış Uygur dili şekillenmeye başlamıştır. Onun dışında ana dilinde eğitim veren okullar, basın yayın kurumları, kültür merkezleri başarılı bir şekilde hizmet vermiştir. Sovyet dönemindeki Uygur edebiyatı da çok zenginleşerek, yazılan kitapların sayısı her sene artmaya başlamıştır (Saduakasov, 2009, s. 59).

Günümüzde Orta Asyadaki bazı devletlerde Rusçanın etkisi hâlâ azalmamış bir durumdadır. Büyük şehirlerde devlet diline göre Rusça konuşulma oranı daha yüksektir. Konumuz üzerine gerçekleştirdiğimiz saha çalışması, aşağıdakine benzer durumları gözlemlememize imkân sağlamıştır.

Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi şehirde yaşayan Uygurlar da belli mahallelerde toplu olarak yaşamaktadırlar. O mahallelerden birisi olan Dostluk Mahallesi'ne gittiğimiz zaman girdiğimiz her dükkânda, ya da iş yerinde karşılaştığımız Uygurlar ile olan iletişimimiz Rus dilinde gerçekleşmiştir. Mahalledeki AVM'lerin birinde çalışan Uygur geleneksel kıyafetlerinin satıcıları ile yaptığımız sohbette o mahalledeki insanların günlük yaşamında kullandığı dilin Rusça olduğu öğrenilmiştir. K20 ve K21 sadece yaşlıların olduğu evlerde Uygurca konuşulduğunu söylemiştir. K20 ve K21'nin konuşmalarındaki Rusça aksanını fark etmek mümkündür. Hatta K21 sohbetini yarı Rusça yarı Uygurca gerçekleştirmiştir. Katılımcıların söylediğine göre şehirdeki Uygurlar ana dillerine düşkün değilse de örf ve âdetlerini iyi bir şekilde yaşatmaktadır.

Män Rusçä mäktäpni pütägäntim. Drujba mäliside uygurlar ciq. Buruntun Uyğurlar turidu. Ärkin yaşavatmiz, mäktivimiz ba, aşhanilirimiz ba. Buruntin bu yädä oruslar, türkler, uyğurlar turatti. Hazirnu äştäq. Balilirim uyğurçe mäktäpkä baridu. Bizmu toylani, urpa-adätläрни davamlaşturup kevatmiz (K20, 44 yaş, 01.04.2019).

Ben Rusça okulu bitirdim. Dostluk mahallesinde Uygurlar çok. Eski zamanlardan beri yaşıyorlar. Özgür yaşıyoruz. Okulumuz, lokantalarımız var. Eskiden burada Ruslar, Türkler ve Uygurlar yaşıyorlardı. Şimdi de durum aynıdır. Çocuklarım Uygur okuluna gidiyor. Biz de düğünleri, örf ve âdetlerimizi yaşıyoruz.

Ändi män undaq nimigä qoşulmä. Ve to chto bylo ran'she vse kak by vozabnablyalos'. İ şas konechno nomnogo luchshe stanovitsya. Muzykal'nyh vsyakih etih traditsiy. Ya vsegda za konechno. Odejda, instrumenty, kultura ve kak by povtorilas', vse chto by kak ranshee bylo. Biz Uyğur avazi gezitğa yezilip turimiz. Oquymiz. Uyğurçe konsertlaşa, teatrğa barimiz (K21, 44 yaş, 01.04.2019).

Şimdi ben böyle şeylere katılıyorum. Eskiden neler varsa şimdi tekrar geri geliyor, yenileniyor. Şimdi elbet biraz daha iyi olmaya başladı.

Müzik aletleri de geri geldi. Ben hep desteklerim. Giyim kuşam, aletler, kültür her şey eskisi gibi olmalıdır. Biz *Uygur Avazı* gazetesini her ay alıyoruz, okuyoruz. Uygurca konserlere ve Uygur tiyatrosuna gidiyoruz.

Şehirdeki insanların verdikleri cevaplar, onlar ile yapılan sohbetler ve şehir Uygurlarının hayatına baktığımız zaman dile çok önem vermediklerini görmek mümkündür. Onlara göre çocuklarının ana dillerindeki okula gitmelerinden ziyade örf ve âdetlerini korumaları daha mühim bir durum olarak sayılmaktadır. Örneğin çocuğunu Uygur okuluna gönderse de onun ana dilinde ne kadar iyi konuşabildiğini ve kendisi ile ana dilinde ne derece iletişim kurabildiğini, ana dilindeki derslerine istekli bir şekilde katılıp katılmadığını kontrol etmedikleri anlaşılmıştır.

Almatı şehri, Dostluk mahallesindeki Uygur okuluna gidip, oradaki Uygur Dili ve Edebiyatı derslerine katıldığımız zaman öğrencilerin bu derse hep hazırlıksız ve isteksiz katıldığı fark edilmiştir. Uygur Dili ve Edebiyatı hocası K23, son zamanlarda öğrencilerinin ana dili ve edebiyatı dersine isteksiz ve hazırlıksız geldiklerinden şikayetçiydi. Bu derslere sadece ilkokul öğrencilerinin devamlı katıldığını, ortaokul ve son sınıf öğrencilerinin çevrelerine göre değiştiğini ve bu dersleri önemli olarak görmediklerini, ciddiye almadıklarını söylemiştir.

Män 1996 jildin tatip moşu mektepte oquğuçılarga bilim berip kelivatimen. Biz dâris bægän 1996 jllla bilän bügünki künni seliştusaq asman bilän yädäk päriq ba. Sävävi 1996 jili biz kägünäe, dâris bægändä nurgun oquğuçila öziniñ ana tilida sözlätti. Uningdin keyin ana tili ve ädäbiyati pänigä qızıqıdığan oquğuçila mu nurgunti. U küñ bilän bügünki künni seliştüğanda balilirimiz köpiräk rus tilliq. Ana tiliğa degän köz qarışı degändäk dericidä ämäş. Dostluq mähällisidimu tilini, urpi-adtinimu yahşi saqlap qağan aililä ba. Undaq aililäniñ tolisi öyidä çoñlar, momay-bovayla ba aililä. Aşundaq ailidin kägän balila taza sözläydu. Biraq bizniñ tilimizda yeza baliliri taza sözläydu. Şähärdiki baliläniñ ätrapida başqa milletlä ciq, şuniñ üçün rus tilliq (K23, 51 yaş, 02.04.2019).

Ben 1996 yılından itibaren bu okulda çocuklara ders veriyorum. Bizim okula çalışmaya geldiğimiz 1996 yılındaki durum ile bugünkü durum arasında gök ve yer kadar fark var. Çünkü 1996 yılında hoca olarak geldiğimde bütün öğrencilerimiz kendi ana dilinde konuşurdu. Ana dili ve edebiyatı dersine aktif olarak katılırdı. O gün ile bugünü karşılaştıracak olursak şu andaki gençlerimiz Rus dillidir. Ana dillerine olan bakışları iyi değildir. Dostluk Mahallesinde de kendi dilini, örf ve âdetlerini iyi koruyan aileler de var. Öyle aileler evinde büyükleri yani dede ve nineleri var olan ailelerdir. O aileden gelen çocuklar Uygurca'yı iyi konuşuyorlar. Fakat söylemek gerekiyor ki bizim köyden gelen gençlerimiz de Uygurca'yı temiz konuşuyorlar. Şehirdeki çocuklarımızın çevresinde başka milletler de çoktur o yüzden onlar da daha çok Rus dillidir.

Şehirde ikamet eden Uyguların dillerinin daha çok Rusçaya yakın olması toplumsal çevreden kaynaklanmış bir durumdur. Yukarıda K23'ün bahsettiği gibi çocuklar Uygurca okula gitse de dışarıda ve evde daha çok Rusça konuşmaktadırlar.

Dilin kaybolmasına sebep olan etkenlerin içinde küreselleşme de yer almıştır. Dilciler, sayısı azalmakta olan etnik grupların dilinin kaybolmasının teknolojik gelişmeler ve küreselleşmeden kaynaklanabileceğinin de altını çizmiştir (Belikov, 1997, s.18-19).

Dil durum özelliklerine genel olarak baktığımız zaman Kazakistan'ın büyük şehirlerinde Rusçanın kullanım oranı daha yüksektir. Kazakistan Anayasası'na göre Rus dili, uluslararası iletişim dili olduğu için büyük şehirlerde Rus dilinde iletişim kurmak daha kolaydır. Örneğin 2007 yılında gerçekleştirilen Kazakistan'da yaşayan etnik grupların Rus ve Kazak dilini kullanım oranı ile ilgili araştırma sonuçlarına baktığımız zaman Uygular listede ilk beş arasına girmiştir.

Tablo 14. Kazakistan'daki Nüfus Oranı Yüksek Olan Ulusların Hâkim Oldukları Dilleri (%)

Etnikler	Ana dili	Kazak dili	Rus dili
Ukrainler	16,1	12,6	99,5
Almanlar	21,8	15,4	99,3
Tatarlar	37,1	63,6	96,9
Koreliler	25,8	28,8	97,7
Uygurlar	81,3	80,5	76,1

Liste analizlerinin değerlendirmesine baktığımız zaman Uygur ve Tatarların diğer etnik gruplara göre Kazakça bilme oranı yüksektir. Araştırmacılar akraba dilli etnik grupların birbirlerinin dillerini öğrenmesinin ve anlamasının kolay olduğunun altını çizmiştir. Çünkü aynı durum Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar için de geçerlidir. Slav dilli toplulukların da ana dillerini değil Rusça bilme oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir (Akanova vd., 2007, s. 32).

3.1.1. Ana Dile Karşı Tutum ve Dil Tercihi

Kazakistan Uygurlarının belli bir kısmı şehirde ikamet etmekteyken belli bir kısmı köylerde ve kasabalarda yaşamaktadır. Şehir yaşamının daha kalabalık olması çeşitli dil konuşurlarının ve kültürlerin bir araya gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla şehir Uygurlarının konuştukları ve kullandıkları dilde bazı özellikler fark edilmiştir. Şehirde yaşamakta olan Uygurların çoğu zaman Uygurca yerine Rusçayı kullandıkları gözlemlenmiştir. Özellikle genç kuşakta bu problem daha fazla görülmektedir.

K24 günümüzde şehirde yaşayan çocukların ana dilleri olan Uygurca'yı ikinci dil olarak kullandıklarını dile getirmiştir. K24' e göre çocukların ailelerinde anne babalarının da Rus dilli olması ve çevresinde de Rus dilli etnik grupların fazla olması çocukların ana dillerini *ikinci dil* yerine koymasına neden olmuştur.

Hazirqi kündä başlanğıç sinip, ottura sinip oquğıçılaning ata-aniliri Rus tilliq üçün Uyğur tilini toluq mükämmäl bilmeydu, oy pikirini eytip berälmäydu. Därsni yahşi köridu, ädebiy tilni yahşi bilidu, canliq tilda sözliyämmäydu. Ädebiy tilda okuğan närsiläni canliq tilda qollinammaydu (K24, 50 yaş,02.04.2019).

Günümüzde ilkokul, ortaokul öğrencilerinin anne babaları Rus dillidir. O yüzden Uygurcası mükemmel değildir, kendi fikirlerini ana dilinde anlatamıyorlar. Dersleri (Uygur Dili ve Edebiyatı) seviyorlar, kitaptan okuduğu şeyi aynı o şekilde anlatabilir. Fakat kitapta geçen anlamı güzel ve daha standart kelimeleri gündelik hayatta ve gündelik konuşmalarında kullanamıyorlar.

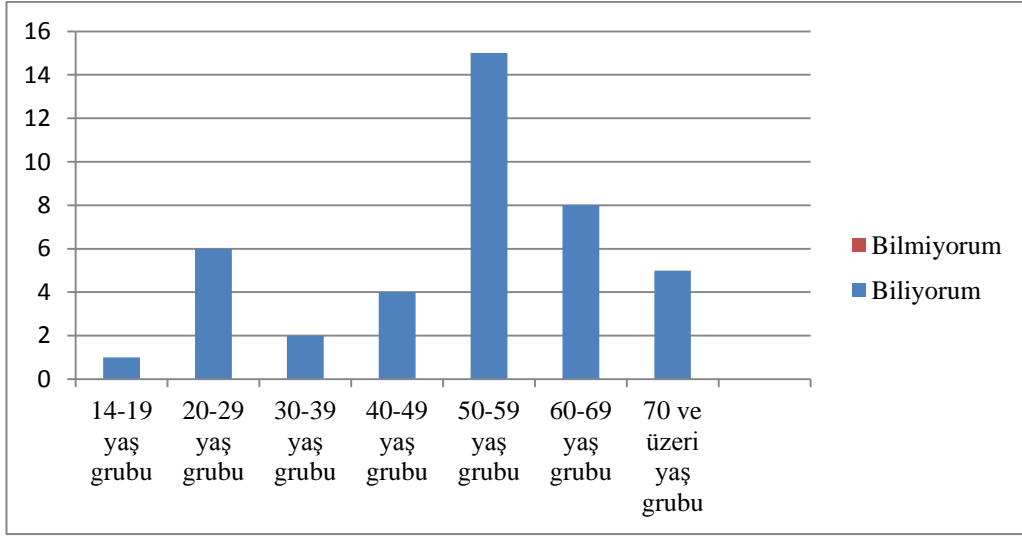
K24'ün anlattığı durumu şu şekilde değerlendirmekteyiz:

Günümüzde şehirlili Uygur çocuklarının düşüncesi ve mantığı Rusçaya yatkındır. Dolayısıyla ne kadar Uygurca yazılan kitabı okusa da anlamakta ve Uygur dilini gündelik konuşmalarında kullanmakta zorluk çekmektedirler. K24 şehirde yaşayan Uygurların ana dillerini değil daha çok örf, âdet, gelenek ve göreneklerini iyi korumaya çalıştıklarını da belirtmiştir.

Tablo 15. Katılımcıların Uygurca Bilip Bilmediklerine Göre Dağılımı %

Uygurca bilme durumu	Sayı	Yüzde
Biliyorum	41	100,0
Bilmiyorum	0	0
Toplam	41	100,0

Grafik 3. Katılımcıların Uygurca Bilip Bilmediklerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

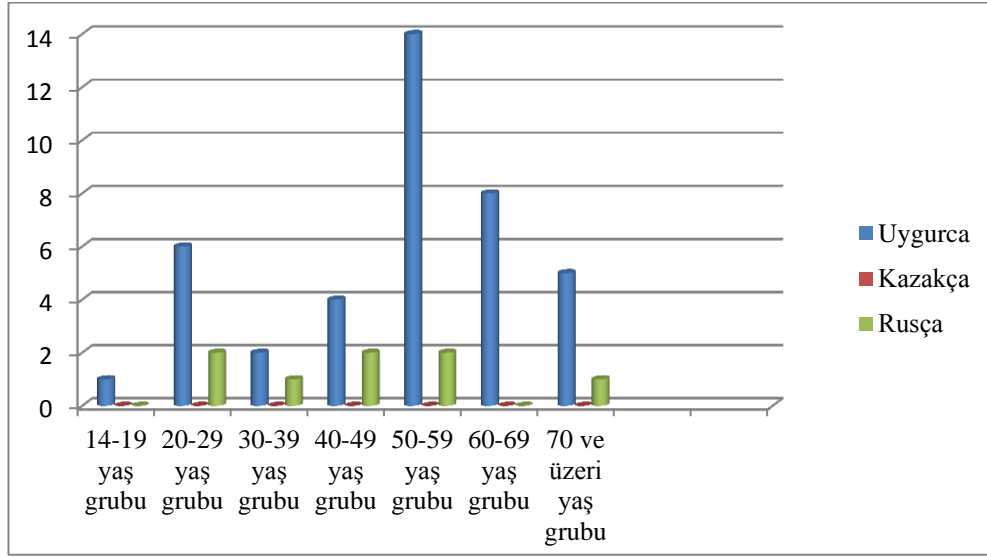

Tablo 15’te gösterildiği üzere görüşmüş olduğumuz 41 katılımcının hepsinin de ana dilleri olan Uygurcada okuma, yazma, anlama ve konuşmaya hâkim olduğu görülmektedir.

Gerçekleştirmiş olduğumuz bu araştırmanın sonuçlarına göre araştırmamıza katılan 41 kişinin hepsinin ana dilleri olan Uygurcaya hâkim olduğu öğrenilmiştir. Uygurca’yı iyi derecede konuşabilen kişiler Kazakçayı da iyi konuşabilmektedirler (Bk. 3.1.3). Ayrıca genç kuşak Kazak dilinde akıcı bir seviyede konuşabilmektedir.

Kazakistan Uygurlarının dil durumunu incelediğimiz zaman onların gündelik yaşamda, akarabaları ve çevresindeki tanıdıkları ile iletişim kurduklarında kullandıkları dil öğrenilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırma esnasında sadece köy, kasaba ahali ve köyden şehire taşınarak günümüzde şehirde yaşamakta olan kişilerin gündelik yaşamda, akaraba ve çevresindeki tanıdıkları ile daha çok Uygur dilinde iletişim kurdukları şehir ahalesinin ise en çok Rus dilinde iletişim kurdukları gözlemlenmiştir.

Grafik 4. Katılımcıların Günlük Yaşamlarında Akraba ve Çevre İletişimlerinde Dil Tercihleri

Araştırmamıza dâhil olan katılımcıların içinde şehirde yaşayanların sayısı 11'dir. Bu 11 katılımcının içinde gündelik yaşamları içerisinde akrabaları ve çevreleri ile olan iletişimlerinde Rusça konuşmayı tercih eden katılımcı sayısına baktığımız zaman 14-19 yaş grubu içinde 0, 20-29 yaş grubu içinde 1, 30-39 yaş grubu içinde 1, 40-49 yaş grubu arasında 2, 50-59 yaş grubu arasında 1, 60-69 yaş grubu arasında 0, 70 ve üzeri yaş grubu arasında 1 olduğu tespit edilmiştir. Rusça konuşmayı tercih eden bu 6 katılımcının çoğu rayon merkezlerinde ve şehirde ikamet etmektedirler. Fakat şehirde yaşasalar da gündelik hayatta daha çok Uygurca konuştuklarını belirten katılımcımızın sayısı 5'tir. Bu 5 katılımcı normalde köylü olduklarını ve daha sonradan şehire taşındıklarını belirtmişlerdir.

Araştırma esnasında yaptığımız görüşmeler, gözlemler ve sunmuş olduğumuz bilgilere dayanarak Kazakistan Uygurlarının dil durumu hakkında şu an için bir değerlendirme yapmak zordur. Çünkü problem olarak gördüğümüz şehir ahalisinin dil değişmesi ve ana dilini ikinci sıraya koyma durumları Kazakistan'da yaşayan tüm etnik gruplara ait bir problemdir. Kazakistan çok uluslu ve çok kültürlü bir devlet olduğu için bu ulusların iletişim kurabileceği tek dil Rusçadır. Bu durum Sovyetler Birliğinden beri günümüze kadar devam ettiği için durumun değişmesinin ve Kazak dilinin kullanılmasının ve yaygınlaşmasının yavaş ilerlediği görülmektedir. Fakat devletin dil siyasetindeki devlet dilinin güçlenmesi için hazırladığı projeler ve

çalışmalar devlet dili olan Kazak dilinin daha üstün ve kullanım alanı daha geniş bir dil seviyesine gelmesi ile doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca böyle bir durumda Kazakistan'da yaşamakta olan Uygurlar dâhil diğer Türk topluluklarının Rusça yerine Kazakça konuşmayı tercih etmelerinin kendilerine özgü ana dillerini korumaları açısından daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

Köylerde ve kasabalarda Uygurca kullanım oranı yüksektir ama şehirdeki Uygurların evde, dışarıda ve sosyal ortamlarda daha çok kullandıkları dil Rusçadır. Fakat bu insanlar iyi derecede Uygurca konuşmasalar da hepsi Uygurca bildiklerini ve anladıklarını ifade etmektedirler. Yaşadıkları ortamlara bağlı olarak konuşmaya alıştıkları dil Rusça olduğu için daha çok Rusça konuşmayı tercih ettiklerini belirtmektedirler. Dolayısıyla Kazakistan Uygurlarının daha doğrusu şehirde yaşamakta olan Uygurların ana dillerine karşı belli bir tutumları ve dil tercihlerinin varolduğu görülmektedir.

3.1.2. Kazakistan Uygurlarındaki Çok Dillilik

Günümüzde Kazakistan Uygurlarının akıcı bir şekilde konuşmaya hâkim oldukları dilleri Uygurca, Kazakça ve Rusçadır. Dolayısıyla Kazakistan Uygurlarında çok dilliliğin de var olduğunu görebilmekteyiz. Fakat son yıllarda köylerde ve kasabalarda eğitim görmekte olan genç kuşağın Rusça öğrenme isteğinin azalmaya başladığı gözlemlenmiştir. Çünkü Kazakistan'ın büyük şehirlerinde Kazakça konuşma oranı yıl geçtikçe artmaya başlamaktadır. Dolayısıyla Uygurlardaki çok dillilik özelliği daha çok Sovyetlerde doğup büyüyen insanlarda ve sadece belli bir seviyede bazı gençlerde mevcuttur. Dolayısıyla Bağımsızlık sonrası dönemde yani tahminen 2000'li yıllardan sonra dünyaya gelen gençlerde sadece iki dillilik yani Kazakça ve Uygurca bilme oranının yüksek olduğu görülmektedir. Fakat bu listede şehirli gençlerin olmadığını belirtmek lazımdır. Çünkü şehirli gençlerin hâkim oldukları dillerin içinde ilk sırada Rusça gelirken Uygurca ve Kazakça ise son sıradadır. Dolayısıyla Uygurca ve Kazakça bilme oranının Rusça kadar yüksek olmadığı görülmektedir.

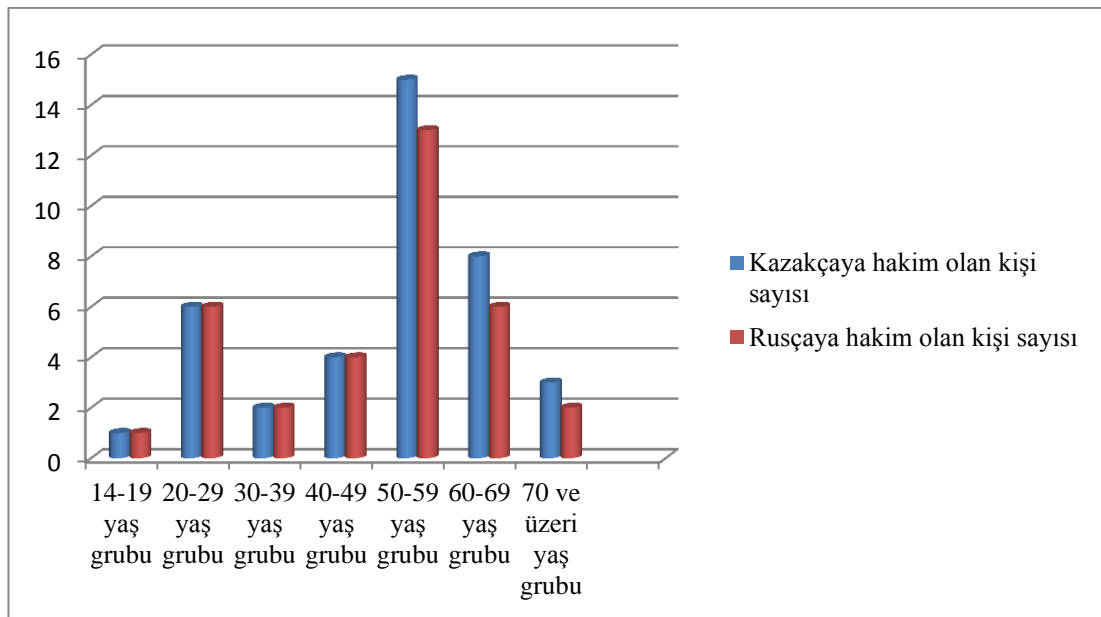
Akanova vd.'lerine göre Kazakistan'da yaşayan Uygurların yaklaşık %90'ı ana dillerinin Uygur dili olduğunu belirtmişlerdir. Bu araştırma 1999 yılında yapılmıştır. Araştırmanın sonucu Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16. Uygurların Hâkim Oldukları Diller (1999)

		Etnik grubun sayısı	Ana diline hâkim olan kişi sayısı	Birden fazla dile hâkim olan kişi sayısı				
				Kazakça	Rusça	İngilizce	Almanca	Türkçe
1999	insan	210365	171110	169343	160174	997	153	198
	%	100	81,3	80,5	76,1	0,5	0,1	0,1

Sunmuş olduğumuz tablo üzerinden değerlendirme yapılacak olursa 39.255 kişinin ana dilinde konuşamadığı ortaya çıkmıştır. 1999 yılında yapılan bu araştırmadaki sayılar günümüzde de hemen hemen aynıdır. Uygurların devletteki önemli iki dili yani Kazakça ve Rusçayı bilme oranının da düşük olmadığı fark edilmiştir. Katılımcılarımızın dil bilme ile ilgili bilgileri Grafik 5'te gösterilmiştir.

Grafik 5. Katılımcıların Rusça ve Kazakça Bilip Bilmediklerine Göre Dağılımı

70 ve üzeri yaş grubundaki 5 katılımcımızdan sadece 3 katılımcımız Kazakçaya hâkimdir, kalan iki katılımcımız ise Kazakçayı iyi anlamadıklarını ve konuşamadıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü yaşlı grubun çoğu eskiden Kazaklar ile Uygurca konuşarak anlaşabildiklerini dile getirmişlerdir. Dolayısıyla Uygurcanın Kazak dilinden etkilenme durumu daha çok köy, kasaba ahalesinde ve yaşlı grubunda görülmektedir (Bk. 3.1.4).

Dil konusu Rusçaya gelince 14 yaş grubundan 49 yaş grubuna kadar olan katılımcıların Rus dilini bilme seviyeleri iyidir. Genç yaş grubu sosyal ortamdan etkilenerek Rusçaya hâkim olmuştur. Diğer yaş grubunun çoğu Sovyetler döneminde eğitim görmesinden dolayı Rusçayı çok iyi bildiklerini belirtmişlerdir. 50 ve 69 yaş gruplarının arasında köyde yaşayanlar fazla olduğu için onlar Rusçayı eskiden eğitim gördükleri dönemlerde kullanıp daha sonrasında yaşamlarını köyde devam ettirdikleri ve o dilde konuşmadıkları için unuttuklarını belirtmişlerdir. 70 yaş ve üzeri grubumuzun içinde 1 katılımcımız daha çok şehirde yaşaması ve eşinin Rus olması nedeni ile Rusçaya hâkim bir durumdadır. Kalan 4 katılımcının 2'si ise rayon merkezlerinde yaşadıkları için Rus dilini bilmektedirler. 70 yaş üzeri grubundaki son 2 katılımcımız İkinci Dünya Savaşı nedeniyle eğitim görmekte zorluk çektiklerini küçük yaşlarında kolhoz ve sovhozlarda çalıştıklarını anlatmışlardır. Dolayısıyla bu iki katılımcımız ana dili Uygurca dışında başka dillere hâkim değillerdir.

3.1.2.1. Rusçanın Toplum İçerisindeki Rolü

Rus dilinin günümüzde Kazakistan'da yaygın bir şekilde kullanılmakta olan bir dil olduğu gözlemlenmektedir. Bunun sebebi Rus dilinin Kazakistan'ın Anayasasına göre ikinci bir resmî dil sayılmasıdır.

Bağımsız Kazakistan'ın dil siyasetindeki değişiklikler Kazakistan'da ikamet etmekte olan farklı ulusların durumu esas alınarak kabul edilmiştir. Kazakistan'da ikamet etmekte olan farklı etnik grupların dilsel ve demografik durumları göz önünde bulundurularak bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar her bir etnik grubun diline saygı duyularak ve dilsel özellikleri dikkate alınarak hukuksak açıdan değerlendirilmiştir.

Tablo 17. Kazakistan'da Rus Dilinin Önem Derecesi

1989 Yılındaki Diller ile İlgili Kanun:	Rus dili KazSSC'nin uluslararası iletişim dilidir. Rus dili özgür bir şekilde ve devlet dili olan Kazak dili ile eşit seviyede derecede kullanılabilir.
Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasası, 1993 yılı:	Rus dili Kazakistan'ın ulusları arasındaki iletişim dilidir.
Kazakistan Cumhuriyetinin Anayasası, 1995 yılı, sayı 7:	Devlete bağlı tüm organizasyonlar ve yönetimde Rus dili Kazak dili ile eşit bir seviyede kullanılacaktır. Devlet Kazakistan'daki tüm azınlık dillerinin korunmasına ve gelişmesine destek sağlayacaktır.
Diller ile ilgili kanun 1997 yılı, sayı 5:	Devlete bağlı tüm organizasyonlar ve yönetimde Rus dili Kazak dili ile eşit bir seviyede kullanılacaktır.
Diller ile ilgili kanun 1997 yılı, sayı 6:	Her bir Kazakistan vatandaşın kendi ana dilinde özgür bir şekilde konuşmaya ve dil tercih etmeye, eğitim ve sanat yolunda istediği dili kullanmaya hakkı vardır. Devlet Kazakistan'daki tüm azınlık dillerinin korunmasına ve gelişmesine destek sağlayacaktır.
Diller ile ilgili kanun 1999 y, sayı 7:	Dilsel özelliklere göre ayrımcılık yapmak Kazakistan kanunlarına aykırı bir hareket sayılacaktır.

Günümüzde de Rusçanın rolü resmî olarak üst bir düzeydedir. Bazı etnik grupların Rusçayı ana dili gibi görmesi, Rusçanın kullanım alanının yaygın olması ve devletin dil siyasetindeki rolü ile doğrudan bağlantılıdır.

Uygur dili uzmanı Saduakasov, Uygurların bakış açısından Rus dilinin üstün olmasının eğitim konusu ile de yakından bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Saduakaso'ya göre toplum eskiden Sovyetler döneminde olduğu gibi Rusçası iyi olanların yüksekokulları ve üniversiteyi kazanmasının kolay olacağını düşünmektedirler. Anne babalar çocuklarının başarılı olması için Rus dilli okullarda okumalarının daha faydalı olacağını düşünmektedirler (Saduakasov, 2009, s. 60).

Eğitim ile ilgili olan bu konu hakkında Uygur okulunda çalışan müdür yardımcısı ile gerçekleştirdiğimiz görüşmede şu bilgileri edindik:

2011 yılına kadar üniversite sınavına sadece Kazak ve Rus dilli öğrencilerin girme hakkı vardı. Başka uluslar okulda imtihandan geçerek

sadece yüksekokulları ve meslekî okulları kazanabilirdi. Üniversiteye bu okulları tamamladıktan sonra başvurabilirdi. Fakat bu okullara gitmeden direk istediği mesleği seçerek ve fakültenin paralı bölümünde eğitim görme hakkı da vardı. Bu arada söylemek gerekir ki devlet sınavları iyi geçenleri direk burslu olarak kabul etmeye de imkân sağlanmıştır. (K25, 44 yaş, 02.04.2019)

Günümüzde Uygur okulundan mezun olan öğrencilere üniversite sınavına katılma hakkı tanınmıştır. Ayrıca her sene üniversitelerde öğrenim görmeye hak kazanan öğrencilerin sayısının da arttığı gözlemlenmiştir. Fakat bu imkânlar sağlandıktan sonra da üniversiteye gelinceye kadar Rus dilinde eğitim görme durumu azalmamıştır. Bu durumun sınavların Rus ve Kazak dillerinde yapılmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Ayrıca üniversitelerdeki eğitim dilinin de Kazakistan'ın eğitim sistemine göre iki dilde Kazakça ve Rusça olduğu belirtilmelidir.

Tablo 16' da gösterilen sonuçlara göre toplam Uygur nüfusunun % 76, 1'lik kısmı Rusçaya hâkim olduklarını belirtmiştir. Fakat bazı köy ve kasabalarda ikamet etmekte Uygurların belli bir kısmı Rusçaya hâkim değildir. Katılımcıların Rusça bilip bilmemelerine göre dağılımı Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18. Katılımcıların Rusça Bilip Bilmediklerine Göre Dağılımı %

Rusça Bilme Durumu	Sayı	Yüzde
Biliyorum	35	85,3
Bilmiyorum	6	14,6
Toplam	41	100,0

Tablo 18'de yer alan sonuçlara göre 6 katılımcının Rusça bilmediği görülmektedir. Bu 6 katılımcının arasında 70 yaş üzeri gruptan 2 kişi, 50-59 yaş grubundan 2 kişi ve 60-69 yaş grubundan 2 kişinin Rusça bilmedikleri görülmüştür. Rusça bilmeyen bu kişilerin çoğu yüksek eğitim görmediklerini daha çok köyde yaşadıkları için Rusçaya ihtiyaç duymadıklarını ifade etmişlerdir.

3.1.2.2. Kazakçanın Toplum İçerisindeki Rolü

Akanova, Suleymenova ve Şaymerdenova'ya göre Kazak dilinin de Türk dillerinden biri olması Kazakistan'da yaşayan ulusların çoğunun Kazakçaya hâkim olmasında kolaylık sağlamıştır. Kazakistan'da yaşayan yüzden fazla ulusun ana dilinden sonra iyi bir seviyede Kazakça bildikleri görülmektedir. Bu dillerin içinde ilk sırada gelenler *Kırgızca, Tatarca, Özbekçe, Uygurca, Başkurtça, Azerbaycanca vd.* olarak gösterilmiştir (Akanova vd., 2007, s.31).

Araştırmacı Smagulova tarafından 2006 yılında yapılan araştırmaya göre Kazaklar ve Ruslar dışındaki diğer ulusların belli bir kısmı Kazakçayı akıcı olarak konuştuklarını belirtmişlerdir. Bu durum, Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19. Kazakistan'daki Ruslar ve Kazaklar Dışındaki Ulusların Kazakça Konuşma Oranı (%)

Yaş grupları	Akıcı konuşuyorum	Zorlanarak konuşuyorum	Konuşmuyorum	Cevap vermek istemiyorum
19-35 yaş grubu	51,7	29,3	17,4	2,2
36-35 yaş grubu	72,7	16,7	9,1	1,8
55 ve üzeri yaş grubu	74,2	6,5	16,1	3,2

Smagulova, bu sonuçlardaki Kazakça bilme oranının yıllar geçtikçe daha ileri bir seviyeye gittiğini ve Kazak dilinin rolünün daha üst bir düzeye çıkma yolunda olduğunu belirtmiştir (Smagulova, 2006, ss. 355-356).

Kazakistan'da yaşamakta olan Uygurların da Kazakça bilme oranının yüksek olduğu görülmektedir. Çünkü Kazakistan'ın iç bölgelerinde köylerde ve kasabalarda Kazaklar ile Uygurlar yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bahsettiğimiz bu köylerin bazılarında Kazak ya da Uygur dilli okulların yanı sıra Kazak-Uygur karışık dilli okullar mevcuttur. Dolayısıyla genç kuşağın Kazakça bilme ve okuma yazma seviyesi de yüksektir. Kazaklar ile Uygurlar kendi aralarındaki konuşmaları hem Uygurca hem de Kazakça gerçekleştirmektedirler. Bu durumda Uygurların ve Kazakların birbirlerinin dillerini iyi anlayabildiği gözlemlenmiştir. Yıllar boyunca

beraber yaşamının sonucunda kazanılan tecrübeler iki akraba milletin daha da yakın olmalarına sebep olmuştur.

Örneğin Tablo 16’ da gösterilen sonuçlara göre 2007 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada toplam Uygur nüfusunun % 80, 1’i Kazakçaya hâkim olduklarını belirtmiştir. Bu sayı, ana diline hâkim olan kişi sayısı ile yani % 81, 3’lük bir sayı ile hemen hemen aynıdır (Smagulova, 2006, ss. 355-356). Dolayısıyla bu sonuçlara göre Uygurların Kazakçayı ana dilleri gibi akıcı bir düzeyde konuşabildiklerini öğrenebilmekteyiz.

Katılımcılarımızın içinde de Kazakçaya hâkim olan kişi sayısı oldukça yüksek bir oranda bulunmaktadır. 41 katılımcımızın içinde sadece 70 yaş üzeri grubundaki 2 katılımcımız dışında 39 katılımcımızın hepsi Kazakça konuşabildiklerini belirtmişlerdir. Fakat bu iki katılımcı da Kazakçayı çok az anladıklarını da vurgulamışlardır.

Tablo 20. Katılımcıların Kazakça Bilip Bilmemelerine Göre Dağılımı %

Kazakça Bilme Durumu	Sayı	Yüzde
Biliyorum	39	95,1
Bilmiyorum	2	4,8
Toplam	41	100

Tablo 20’de gösterilen sonuçlara göre Uygurların Kazak diline karşı tutumlarının ve Kazakça bilme oranlarının düşük olmadığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla toplum içindeki Kazakçanın rolünün de en az Rusça kadar önemli olduğu görülmektedir. Katılımcılarımızın arasındaki bazı kişiler, Rus dilli okula göre Kazak dilli okula gitmenin ve okumanın ana dillerinin korunması için faydalı olacağını dile getirmişlerdir.

3.1.3. Uygurcadaki Dilsel Etkileşim

Dil yanında bulunan ikinci bir dilden etkilenecek ve o dilde de etki yaratarak gelişecektir. Bazı araştırmacılara ve dil uzmanlarına göre coğrafi konum olarak aynı bölgede ve birbirlerine yakın yaşayan topluluklar birbirlerinden hem dilsel, hem de

kültürel açıdan bir etkileşim yaşayacaktır. Baratov, bu etkileşim esnasında toplulukların kelime hazinesinin çoğalacağını, eskiden kullanımda olmayan yeni siyasi, kültürel, sosyal vb. gibi yaşamı etkileyen unsurların içerdiği terimlerin de o dilin lügatinde yer alacağını söylemektedir. (Baratov, 1975, s.89).

Kazakistan Uygurları, Kazakistan topraklarına göç ettikleri dönemlerden bu zamana kadar en çok Kazak halkı ile yakın irtibat kurarak yaşamışlardır. Dolayısıyla bu iki ulus, -Uygurlar ve Kazaklar- dilsel ve kültürel açıdan birbirlerinden etkilenmiş vaziyettedir.

Saduakasov'a göre Uygurların ve diğer azınlıkların dillerinde %30-40'lık bir oranda Rusça kelime vardır. Bu kelimeler uluslararası teknoloji ve sosyoloji terimleridir. Saduakasov, daha 2009 yılında bu sayıyı %30-40 olarak gösterirken önümüzdeki senelerde bu sayının daha da yükseleceğini dile getirmiştir (Saduakasov, 2009, s. 60).

Uygur dilinin Rusçadan ve Kazakçadan etkilendiğini, Uygurcaya Kazakça ve Rusçadan geçerek Uygur dili içerisinde özleşen kelimeler ile görebilmek mümkündür.

3.1.3.1. Uygurcadaki Rusça ve Kazakçadan Alıntılanarak Özleşen Kelimeler ve Onların Kullanımı

Saduakasov'a göre Rus dili 20. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Uygur dilini etkilemeye başlamıştır. Büyük Ekim Devrimi'nden sonra da Sovyetler Birliğinde yaşamlarına devam eden tüm etnik grupların dillerinde Rus dili aracılığıyla özleşen kelimelerin sayısı artmaya başlamıştır (Saduakasov, 2009, s. 127-128).

Bir dilin kelime hazinesinin gelişmesine etken olan unsur terminolojidir. Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Uygurcada da bilim, teknoloji, sosyal ve siyasi alanlara ait terimlerin %50-70'lik bir kısmı Rusçadan geçerek dil içerisinde özleşmiştir. Rus dilinden Uygur diline *ev/eva*, *evna/evich* gibi soyadların sonuna eklenen ekler geçmiş bunların dışında başka yapım veyahut çekim ekleri dil içerisinde özleşmemiştir. Dolayısıyla sadece sosyal yaşamda kullanılan alet veyahut eşya adları ve resmî makamlarda geçen bazı terimler ve meslek ile ilgili kelimeler daha fazla varlık

göstermektedirler. Fakat Rus dilinin aracılığı ile gelen uluslararası terimler de Rusçadaki kullanım standartlarına göre yazılmaya başlamıştır ve Uygurcaya uygun hâle getirilerek dil içerisinde değişime uğramamıştır (Saduakasov, 2009, s. 127-128).

Günümüzde Kazakistan Uygurları da bu Rusçadan kendi dillerine geçerek dilleri bünyesinde özleşen kelimeleri kullanmaya devam etmektedirler. Bu gibi özellikler katılımcılarımız ile gerçekleştirdiğimiz mülâkatlarda gözlemlenmiştir. Saduakasov'un söylediği gibi Uygurcada Rusçadan gelip özleşen kelimeler resmî ve edebî yazılar, kitap dergilerde daha çok kullanılsa da bu kelimelerin günlük yaşamdaki kullanımı da oldukça fazladır. K26 kendisinin Uygurca okula giderek Uygur dilinde eğitim görse de günlük yaşamda daha çok Rusça kullandığını belirtmiştir. K26 daha çok Rusça konuşmasının sebebini şehirde yaşamasına ve ailesinde de Rusça konuşanların olmasına bağlı olduğunu söylemektedir.

Ya ne znayu chto rasskazat' pro eto. İmenno mana moşu jili mäktäptä Uyğur klassi eçilsun döp jiğınla boldi. Ukilirim toje Uyğur klassığa barıdu biraq öydä Uyğurçä sözlimeymiz. Meniñ üçün başqa natsiyağa tegiş bez raznitsy. Apam eç nimä deneydu, dadam qarşı (K26, 21 yaş, 05.04.2019).

Ben bu konuda ne diyeceğimi bilmiyorum. Özellikle bu yıl Uygur sınıflarının açılması için toplantılar gerçekleşti. Kardeşlerim de Uygur sınıfında okuyorlar ama biz evde Uygurca konuşmuyoruz. Benim için evleneceğim kişinin milleti önemli değil. Annem bu konudaki fikrime karşı değil ama babam karşı.

K26'nın konuşmalarındaki *imenno*¹⁶, *klass*¹⁷, *toje*¹⁸, *bez raznitsy*¹⁹ gibi kelimeler günlük yaşamda en çok kullanılan kelimelerdir. Bu kelimelere K27'nin konuşmalarında da rastlamak mümkündür. K27 köyde doğup, 12 yaşından itibaren şehirde yaşamaya başladığını ifade etmiştir. K27 Uygurca okula gitmesine rağmen günlük konuşmasına daha çok Rusça ekleyerek konuştuğunu dile getirmiştir. K27 konuşma dilinin daha çok Rusçaya yatkın olmasının sebebinin Uygurca okuldaki arkadaşları ile tenefüslerde Rusça konuşarak Rusça konuşmaya alışması ve üniversitedeki bölümünün de Rusça olması ile ilgili olduğunu söylemektedir.

Män 1995 jili Ämgäkçiqaзақ nahiyäsi, Ğeyret yesizida tuğuldum. 2002 jili birinçi klassqa²⁰ badım. Keyin ailäviy çağdayla²¹ bilän ata-anam

¹⁶ İmenno (Rusça) – Türkçede *illa ki* anlamına yakındır.

¹⁷ Klass (Rusça) – Türkçede *sınıf* anlamını verir.

¹⁸ Toje (Rusça) – Türkçedeki karşılığı *da/de* eklerine yakındır.

¹⁹ Bez raznitsy (Rusça) – Türkçedeki *farketmez* kelimesine yakındır.

²⁰ Klass (Rusça) – sınıf anlamını verir. Uygurcadaki kullanımı “*sinip*”.

*Almutığa köçüp kelişke qarar bedi. Kägän jili nomer 153'çi gimnaziyege²² 7'çi klassqa qobul qilindim. 2013 mäktäpni tügütüp, Turan Universitetiğä²³ oquşqa çüştüm, oquşni tügättim. Hazir ailimiz bilän Dostluq mehelligide öy *snimat*²⁴ qilip turvatimiz. Keläçäktä magistraturığa çüştüp oquğum ba. Nu *poka*²⁵ ailäviy çağdaylağa bağliq işlävatimen. Biz öydä Uyğırçe sözläyimiz. Uyğırçä mäktäptä oqusammu u yädiki balıla tänapuslarda bäribirmu Orusçä gäp qilatti *no* Drujba mähällisidä اساسän koçilada *t*²⁶ *magazinlada*²⁷ Orusçä sözlişidu. Zaman telivigä bağliq hemme tilni bilgän yahşi, *no*²⁸ biraq öydä ana tilda sözläşkän durus (K27, 24 yaş, 05.04.2019).*

Ben 1995 yılında Enbekşikazak rayonu, Gayret köyünde doğdum. 2002 yılında birinci sınıfa gittim. Sonra aile durumları nedeni ile annem babam Almatı'ya taşınmaya karar verdiler. Geldiğimiz sene 153 numaralı lisenin 7. sınıfına kabul edildim. 2013 yılında okulu biritip, Turan Üniversitesi'ni kazandım. Şu an ailemiz ile Dostluk mahallesinde ev kiralarak yaşıyoruz. Gelecekte yüksek lisans yapmayı düşünüyorum. Şimdilik aile durumları nedeniyle çalışıyorum. Biz evde Uygurca konuşuyoruz. Uygurca okula gitsem de oradaki çocuklar ile tenefüslerde hep Rusça konuşurduk. Fakat Drujba mahallesinde sokaklarda, dükkânlarda daha çok Rusça konuşulur. Tabii ki devre göre fazla dil bilmenin kötü tarafı yok ama evde ana dilde konuşmak doğrudur.

K26 da K27 gibi konuşmasında en çok bağlaçları Rusça olarak kullanmıştır. Bu durumun Rusça bilmeyen veyahut Rusça seviyesi düşük olan insanlarda varolduğu gözlemlenmektedir. Mesela K27'nin konuşmasında kullandığı "*snimat' qilip*" gibi bir birleşik fiili farketmek mümkündür. "*Snimat' qilip*" fiili "kiralarak" anlamını vermektedir. Birinci fiil yani *snimat'* "kiralamak" Rusça bir kelimedir. İkinci fiil *qilip* "yapıp" fiili ise Uygurcadır. Yani Kazakistan Uygurlarının konuşmalarında bu tür fiiler çok sık kullanılmaktadır. Mesela *zvonit' qilip* "arayıp", *taksovot'qilip* "taksicilik yapıp", *zakaz qilip* "sipariş verip" gibi fiillerin günlük konuşma içerisinde çok fazla kullanıldığını görebilmekteyiz. Sovyetler Birliği döneminden kalan bu konuşma özellikleri hiç değişmemiştir ve günümüzde de devam etmektedir.

Günümüz Kazakistan Uygurları bahsettiğimiz standartlaştırılmış kelimeler dışında günlük konuşmalarına bazı Rusça kelimeleri ekleyerek konuşmaktadırlar. Bu durum hem şehir hem de köy ahalisinin yaşamında mevcuttur. Kullanılan bu kelimeler en

²¹ Çağday (Kazakça) – durum anlamını verir, Uygurcası "*turmuş/ehval*".

²² Gimnaziya (Rusça) – lise anlamını verir. Uluslararası standart bir terimdir

²³ Universitet – Üniversite standart bir terimdir

²⁴ *Snimat'* (Rusça) *qilip* – kiralarak anlamını verir. Buradaki "*qilip*" sözcüğü Uygurcadır. Rusça fiil ile Uygurca fiilin birleşmesi ile kiralarak anlamını vermiştir.

²⁵ *Nu poka* (Rusça) – şimdilik anlamını verir, Uygurcası "*hazirçe*".

²⁶ *İ* (Rusça) – Rusçada ve bağlacının yerine kullanılan bağlaçtır. Uygurcası da "*ve*" şeklindedir.

²⁷ *Magazin* (Rusça) – dükân, büfe. Uygurcası "*dukkân*" dır.

²⁸ *No* (Rusça) – ama bağlacının Rusçadaki kullanımınıdır. Uygurcasında "*biraq, ama, lekin*" gibi şekilleri mevcuttur.

çok bağlaç ve fiillerden oluşmaktadır. Örneğin *uje* “zaten”, *daje* “bile”, *tipa* “gibi”, *mojet* “mümkün”, *ili* “ya da”, *i* “ve”, *imenno* “özellikle”, *tol’ko* “sadece”, *davay* “haydi!” gibi günlük yaşamda sıklıkla kullanılan kelimerin Uygurcası yerine daha çok Rusçası kullanılmaktadır. Bu kelimeler dışında günlük yaşamda kullanılan bazı eşyaların adı da Rusça şekli ile kullanılmaktadır. Mesela *holodil’nik* “buzdolabı”, *stiral’naya mashina* “çamaşır makinesi”, *ruchka* “kalem”, *shetka* “fırça”, *sumka* “çanta”, *magazin* “bakkal” vb. gibi günlük yaşam konuşmalarında sıklıkla geçen kelimelerin de kullanım dili Rusçadır.

Örnek olarak sunduğumuz bu kelimelerin bahsedildiği gibi hem köy ve kasaba hem de şehirlerde yaşamakta olan insanların konuşmalarında geçtiği görülmektedir. Köydeki Uygurların konuşmalarında Uygurca daha ağırlıklıdır. Uygurcada Rus dilinden gelen soyad ekleri dışında yapım ve çekim ekleri yer almamaktadır. Grafik olarak alfabe ve bazı Rusçaya özgü harfler dışında fazla bir etkileşim görülmemektedir.

Rusça dışında Uygurcada Kazakçadan geçerek özleşen kelimeler de vardır. Saduakasov’un dil çalışmaları kitabından, Uygurcaya Kazakçadan geçen birkaç kelime yer almaktadır. Saduakasov’a göre Uygurcadaki en çok kullanılan Kazakça kelimeler *cağday* “durum”, *tekqine* “sadece”, *esiresi* “özellikle” vb. Saduakasov’a göre Uygurca Kazakçadan fazla etkilenmemiştir sadece günlük yaşamda kullanılan birkaç kelimenin geçmesi dışında başka Kazakça kelimeler Uygurcada yer almamaktadır (Saduakasov, 2009 s.194).

Saduakasov’un çalışmasında geçtiği gibi *cağday* kelimesi Kazakistan Uygurları arasında pek yaygındır. Bu kelimenin normal edebî dildeki kullanımı *ähval/turmuş*’tur. Fakat Kazakistan Uygurları Kazakçadaki kullanımını özleştirmiş bir şekilde kullanmaktadırlar.

Bahsedilen bu kelimeler günlük yaşamda en sık kullanılan kelimelerdir. Örneğin K7 ile yaptığımız görüşmelerde bazı Kazakça kelimelerin kullanımını görebilmekteyiz.

Män 1934 jili tuğuldum. Män 6 yaşqa girgändä dadam hemmisi soquşqa²⁹ ketti. Biri mu yenip kämidi. Soquşta ölüp qaldı. Men 6 yaştin

²⁹ Soquş – savaş anlamını verir. Bu kelimenin edebi Uygur dilinde kullanılan versiyonu “*uruş*”tur. Fakat Kazakistan Uygurlarının daha çok “*soquş*” olarak kullanmaktadırlar. Kelimenin Kazakçası “*soğıs*”. Dolayısıyla bu kelimenin Kazakçadan Uygurcaya geçtiği düşünülmüştür.

*tatip etizda işlidim. Uniñdin keyin oma orduq. Bir män ämäs pütkül moşu Känäş jutinin meniniñçilik qizliri işlättuq. U vaqtida traktor, kombaynla az. Bosimu buzulup qalidu. Yasaydiğan adäm yoq. 1945 jili soquş päslidi. Biraq **cağdaylar** yahşılanmidi. Tapqan täginimizni soquşqa ävätivetip, açarçiliq bopla tuda. Aran degändä äs hoşumizni jigduq. **Biraq ta**³⁰ köñlimiz yerim boldi. Nemişkä sävävi ölüp kätänlägä jigliduq. Biz qerip kättuq. Meniñ **qurbila**³¹ hämmisi ölüp boldi. Hazir **cağdiyimiz** yahşi, qosiğimiz toq. Şu zaman teş bosun, hemmä nersä ittapaqlıqtin, hälqimiz ittapaq bosa, hämmisi işlisä yaman kündä qamaydu. Bala-caqimiz aman bosun (K7, 85 yaş, 11.03.2019).*

Ben 1934 yılında doğdum. Ben 6 yaşındayken babam ve herkes savaşa gitti. Hiçbiri de dönmedi. Savaşta vefat ettiler. Tek ben değil bütün benimle aynı yaşta olan Keneş köyünün kızları da çalıştı. O zamanlar traktör, kombayn yok. Olsa da çok az ve o kırılrsa tamir edecek de kimse yoktu. 1945 yılında savaş bitti. Fakat durumlar iyileşmedi. Topladığımız herşeyi savaşa gönderdiğimiz için açlık yaşandı. Zar zor kendimize geldik ama çok ağladık ölenlere. Biz yaşlandık artık. Benim arkadaşlarımın hepsi vefat etti. Şimdi durumlarımız iyi. Günümüz hep böyle iyi olsun, herşey beraberlik ile bağlıdır. Halkımız beraberlik içinde yaşasa kötü günde kimse kalmaz. Çoluk çocuğumuz iyi yaşasın.

İşaretlemiş olduğumuz kelimeler edebî Uygurcada veyahut Uygur dilinde yazılan kitaplarda yer almasa da günlük yaşam konuşmasında kullanılmaktadır.

Kazakistan Uygurları Kazakçaya göre Rusçadan daha çok etkilenmiş bir durumdadır. Kazakçadan Uygurcaya geçen kelimelerin de sayısı fazla değildir. Yıllarca aynı toprakları paylaşarak ve iç içe yaşasalar da aralarında fazla bir dilsel etkileşim yaşamamışlardır.

3.1.3.2. Uygurcadaki Çince'den Geçerek Özleşen Kelimeler ve Onların Kullanımı

Günümüz Uygurcasında Çince'den geçerek dil içerisinde özleşen kelimelerin sayısı çok fazladır. Araştırmacılara göre bu kelimeler eski dönemlerde Uygurların Çin ile yaptığı ticarî ilişkiler aracılığıyla geçmeye başlamıştır. Doğu Türkistan'ın belli bir dönem Çin'in tesiri altında kalması, Uygur dilinin Çin dilinden etkilenmesine neden olmuştur. Daha sonra bölgenin tamamıyla Çin'in eline geçmesi nedeniyle birtakım sosyal ve siyasi ilişkiler de gerçekleşmiştir. Söylenen tüm bu olayların gerçekleşmesi

³⁰ Biraq ta – ama bağlacının anlamını taşır. Uygurcada *biraq* (ama) bağlacı vardır. Fakat “*ta*” ile beraber kullanılmaz. Bu kelimenin “*ta*” ile beraber kullanılması da Kazakçadan gelme ihtimalini yaratmıştır. Çünkü Kazakçada “*biraq ta*” olarak kullanılmaktadır.

Qurbila – benim ile aynı yaştakiler anlamını veren bir kelimedir. Bu kelime Uygurcada mevcut değildir. Kazakçada mevcut bir kelime olup Kazakçadaki kullanım şekli “*Qurby-qurdas*” tır. Yani “*qurby* (arkadaş)”, “*qurdas* (benim ile aynı yaştaki birisi)” anlamını vermektedir.

Uygur dilinin kelime hazinesinde Çince kelimelerin yer almasında etkili olmuştur (Baratov, 1975, s. 94).

Uygurcadaki Çince kelimeler günümüzde Kazakistan'da konuşulan Uygurcada da vardır. Uygurların bu topraklarda uzun seneler yaşamalarına ve Uygurcanın Rusçadan etkilenmesine rağmen bu kelimelerin kullanımı değişime hiç uğramamıştır.

Saduakasov Çince olarak düşündüğümüz kelimelerin bazılarının Dungancaya ait olabileceğini de belirtmiştir. Dunganca Çinceye çok yakın bir dildir. Dolayısıyla Uygurcadaki bazı günlük yaşamda kullanılan kelimeler ve yemek adları Çinceден Dunganca aracılığı ile Uygurcaya geçmiştir. Örneğin: *läñmän, manta, juta, puñ, aşlänpuñ, hoşañ, laza, yañiyu, coza, çoka, säy, sanña, cüsäy* gibi yemek adlarının hepsi Çinceден Dunganca aracılığı ile geçen kelimelerdir. (Saduakasov, 2009, s. 123).

Saduakasov'un çalışmasında yer alan bu kelimeler günümüz Kazakistan Uygurcasında da sıklıkla kullanılmaktadır. Günümüzde Kazakistan'da yaşayan Uygurların bu Çince kelimeleri kullanmaları onların eskilerden günümüze kadar devam etmekte olan yemek kültürünün kaybolmamasının göstergesidir. Çince kelimelerin kaybolmamasının ikinci sebebi ise Uygurlar ile Dunganların Kazakistan topraklarına beraber göç etmeleri ve coğrafi konum olarak aynı yerlerde ikamet etmeleri ile ilgilidir. Üçüncü sebep olarak göçlerin 1960'lı yıllara kadar devam etmesini de söyleyebilmek mümkündür. Çünkü 1960'lı yıllarda göç eden Uygurlar en çok kendilerinden önce gelip yerleşen Uygurların yoğun olarak yaşadığı kasaba, köy ve semtlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durumların neticesinde Çinceден Uygurcaya geçen bazı kelimeler dildeki etkisini kaybetmemiştir.

Alan araştırması sırasında katılımcılarımıza “*Evde hangi yemekleri daha çok hazırlıyorsunuz?*” sorusu sorulduğu zaman araştırmalarda Çince olarak adlandırılan yemek adlarını duymak mümkün olmuştur. Örneğin K9, Uygurların yemeğe çok önem veren bir millet olduğunu dile getirmiştir.

Öydä uyğur tamaqlirini etip yäymiz. Uniñsiz bomaydu. Meniñçe bosa bariçä Uyğur tamaqlirini etip yägän durus. Manta³², läñmen³³, çöşüre³⁴, hoşañ³⁵ degän tamaqlani yahşi körimiz (K9, 54 yaş, 56.03.2019).

³² Manta (Çince/Dunganca bir adlandırmadır) – Uygur geleneksel yemeği

³³ Läñmän (Dunganca bir adlandırmadır) – Uygur geleneksel yemeği

Evde Uygur yemeklerini hazırlayıp yiyoruz. Onsuz olmaz. Bence imkân oldukça kendi Uygur yemeklerimizi hazırlamak doğrudur. **Manta, läñmân, çöşürä, hoşañ** gibi yemekleri çok severiz.

Yemek adları dışında Uygurcada günlük yaşam içerisinde *coza*³⁶, *kanñ*³⁷, *po*³⁸, *çänçözä*³⁹, *mäñiz*⁴⁰, *ho*⁴¹ vb. kelimeler de kullanılmaktadır (Saduakasov, 2009, s. 2016).

Bahsedilen bu yemek çeşitlerini ve yemek adlarını sadece bir Uygur'un evinde değil Kazakistan'daki diğer etnik grupların konuşmalarında ve Kazakistan'da işletilmekte olan tüm lokantalarda da görebilmekteyiz. Bu kelimeler artık resmî dile anlamı hiç değişmeden geçtiği için günlük kullanımlarında da belli bir değişime uğramamıştır. Çince ve Dunganca dediğimiz yemek adlarının sadece Uygurcada değil Kazakistan'da yaşayan tüm ulusların konuştuğu dillerde de varolduğu görülmektedir.

3.1.4. Uygur Dilinin Kullanım Alanları

3.1.4.1. Eğitim Alanları

Kazakistan Uygurlarının dil kullanım alanları hakkındaki bilgilere çalışmanın önceki bölümlerinde de yer verilmiştir. Sovyetler döneminden itibaren devam eden Uygur dilinde eğitim veren okullar, Uygur dilinde yayımlanan gazete ve dergiler günümüze dek varlıklarını sürdürmüştür. Onun dışında Kazakistanlı büyük besteci Kuddus Gojamiyarov adındaki “*Uygur Akademik Devlet Tiyatrosu*” da Uygurların kültürel ve sanatsal mirasını devam ettirerek halka hizmet vermektedir.

Kazakistan'daki Uygur dilinde eğitim veren okul ilk kez 1914 yılında günümüzdeki Uygur rayonuna bağlı Çon Aksu köyünde açılmıştır. Daha sonra bu okulların sayısı

³⁴ Çöşüre (Uygurca) - Uygur geleneksel yemeği

³⁵ Hoşañ (Çince) - Uygur geleneksel yemeği

³⁶ Coza (Çince) – Türkçede yemek masası anlamını vermektedir.

³⁷ Kañ (Çince) – Uygur evlerinde yemek yapmak için yapılan kazanlar vardır. O kazanlar topraktan yapılan bir alana yerleştirildiği için onun etrafı sıcak olur. Bu sıcak köşeye *kanğ* denir.

³⁸ Po (Çince) – Yalan anlamını vermektedir. Uygurlar daha çok po etip yani birebir tercüme edecek olursak (yalanı fırlatıp) gibi bir yapıyı çok kullanırlar.

³⁹ Çänçözä(Çince) – Sebzelerin ekildiği alanı yabancı otlardan temizlemek için kullanılan alet adıdır.

⁴⁰ Mäñiz (Çince) – Uygurcadaki yanak kelimesidir.

⁴¹ Ho (Çince) – Uygurcadaki buhar kelimesidir.

çoğalmıştır. Uygurların yoğun olarak yaşadığı köylerde en az bir okul hizmet vermiştir (Kasım, 2005, s.183).

Tablo 21. Kazakistan'daki Kazakça ve Farklı Dillerde Eğitim Veren Okulların Sayısı⁴²

Yıllar	Eğitim dilleri					
	Kazakça	Rusça	Uygruca	Özbekçe	Tacikçe	Ukraince
2000	3545	2356	13	81	3	1
2001	3648	2321	14	82	3	1
2002	3632	2199	14	78	3	1
2003	3636	2122	14	80	3	1

Sovyetler döneminden beri eğitim vermekte olan bu okullarda 1931 yılında yaklaşık 2500 Uygur eğitim görmüşken, 1935 yılında bu sayı bütün oblastlar ve rayonlar açısından baktığımız zaman 48.220 öğrenciye yükselmiştir. 1951-1952 yılları arasında 52 Uygur okulu hizmet vermiştir, daha sonra 1969-1970 yılları arasında bu sayı 64'e kadar artmıştır. 1986-1987 yılları arasında bu okullardan 38 okul karışık dilli (Uygruca-Kazakça, Uygruca-Rusça) okula dönüştürülmüştür (Akanova vd, 2007, s.225).

Kazakistan'daki Uygur kültür merkezinin yaptığı son araştırmalara göre günümüzde Kazakistan'da Uygur dilinde eğitim verebilen okulların sayısı 62'dir. Bunların arasında tamamıyla Uygur dilinde eğitim veren okul sayısı 14'tür. Saymış olduğumuz 62 okuldaki kalan 48 okul ise Uygruca-Kazakça ve Uygruca-Rusça karışık bir şekilde eğitim veren okullardır. Bu okulların büyük bir kısmı köylerde bulunmaktadır⁴³.

Kazakistan'da Uygur dilinin resmî dil olarak kullanım alanları bahsetmiş olduğumuz Uygur okulları, Uygur dilinde yayımlanan gazete, dergiler ve Uygur Devlet Tiyatrosudur. Bu alanların nasıl çalıştığı, ne zamandan beri devlet ve halka hizmet

⁴² <http://www.edu.gov.kz> (25.07.2019).

⁴³ <https://assembly.kz/> (30.07.2019).

sağladığı, problemleri ve bugünkü durumları ile ilgili bilgiler aşağıdaki bölümlerde anlatılacaktır.

3.1.4.2. Eğitim Alanlarındaki Problemler

Elde ettiğimiz birtakım veriler sayesinde Kazakistan'da Uygur dilinde eğitim veren okulların sayısını görebilmekteyiz. Fakat alan araştırması yaptığımız sıralarda bu okulların öğrenci sayısının her yıl azaldığı hakkındaki şikâyetleri de duyabildik. Daha sonra bu bilgiyi kapsamlı bir şekilde araştırmak için bazı şahıslar ile görüşme yapılmıştır. Görüştüğümüz kişilerden biri emekli öğretmendir. Katılımcımızın söylediğine göre kendisi çalıştığı okulda Uygur dilinin gelişmesi için çok çaba harcadığını ve o Sovyetler dönemindeki ağır şartlarda çocukların ana dillerine olan merakını ve saygısını koruyabildiğini dile getirmiştir. K39 bugünkü Uygur ailelerden memnun olmadığını ve çocuklarını yabancı bir dilde okutmasının sonucunun Kazakistan'daki Uygurların dil durumu için tehlikeli olduğunu da vurgulamıştır.

Bir zamanlarda rus tilliq mäktäplärdä oquvatqan oquğuçilirimizin sani köpäydi. Bu nemişkä dep män buniñ sävävini tekşüräp, Bilim Ministerstvisiğa badim. Ula bizgä uyğur tilinin rus tilliq mäktäplärdä oqutvatqan uyğur balliri üçün yazğan programmisi ve kitapliri yoq dedi. Biz buni qolğa elip kitap yazduq. U kitap Rus mäktäpliriniñ bázileridä ba hazır báziliridä yoq. Mäyli qaysu mäktäptä oqusun ana tilini unutmisun döp yezilğan edi u kitapla. SSSR zamanida bu mektäpler yahşi xizmet atqudi. Keyin musteqillik ağandin keyin Qazaqstanda biraz qiyinçiliqlar boldi. Biz äel keynige dacip qağandäk bolduq. Hazir yahşi keñçilik ba. Öz vaqtida käynidin qoğlišip jürüp aşqan mäktäplärniñ sani aziyvatidu, bala sani toşmavatidu. Bizniñ ata - anila ätiki küni oylap, ballirini ye rus ye qazaq mektivigä berivatidu. Bu mesilä boyiçe uyğur mädäniyät märküzli, mähällinin jigiti başliri bolup köplöp küç çiqirvatimiz. Biraq burunqi ata anila balilirini öz ana tilidiki mäktäpkä beriş üçün köpiräk küç salatti. Hazirqila bosa tez oylaydu. Bugünki künni oylaydu etini oylimaydu. Mektep bommidimu demek keläçäktä millet yoq degän söz. Millet yoq boğandin keyin bizniñ urpi-adetlirimiz nägä ketidu. Moşundaq qalaymiqançiliqla boluvatqini ras (K39, 78 yaş, 20.07.2019).

Geçmiş yıllarda Rus dilli okullarda okuyan öğrencilerimizin sayısı çoğalmıştı. Bunun nedenini araştırarak Eğitim Bakanlığına gittiğimde Uygur dilinde eğitim verebilecek iyi bir programlarının olmadığını ve Rus dilli okullara giden Uygur öğrenciler için ana dili dersini öğretebilecek kitapların olmadığını söylediler. Biz bu programları hazırladık, kitaplar yazdık. Fakat Rus dilli okullar için hazırladığımız ders programları birkaç yıl sürdü ondan sonra durduruldu. Hangi okula giderse gitsin kendi ana dilini unutmasın diye yaptığımız çabaların hepsi boşuna gitti. SSCB döneminde ana dilinde eğitim veren okullar çok iyi çalıştı. Daha sonra, bağımsızlık kazandıktan sonra Kazakistan'ın başından zor

dönemler geçti. Dolayısıyla Uygur milleti de bu durumdan etkilendi. Biraz geriye gitti. Şimdi durumlar iyi. Fakat zamanında çabalayarak, koşturarak açtığımız okullara giden öğrenci sayısının azalması, sınıfların açılmaması gibi durumlar çoğalmaya başladı. Bizim aileler geleceği düşünüp çocuklarını Rus veyahut Kazak okullarına göndermektedirler. Bu konu üzerine Uygur kültür merkezleri ve mahalle başları ile beraber iş yapıyoruz. Fakat söylemekte fayda var ki eskiden aileler çocuklarını ana dilindeki okula vermek için çabalardı. Günümüzdeki aileler öyle değil. Çok hızlı düşünüyorlar. Yarını hiç düşünmüyorlar. Okul olmadığı müddetçe millet de olmaz. Millet olmadıktan sonra bizim örf ve âdetlerimiz de kaybolur. Böyle problemlerin günümüzde yer aldığı doğrudur.

K39 bugün olmasa başka bir gün gençlerin millî iradesinin uyanacağını ve gençken yaptığı hataları düzeltmeye çalışacağına inandığını da söylemiştir.

K39 da K40'ın anlattığı konuya benzer bir konudan bahsetmiştir. Kendisi günümüzde Uygur Kültür Merkezi'nin Uygur rayonundaki temsilcisi olarak Uygurların dil ve kültür gibi unsurlarının korunması ve Uygur ahalisinin ana dillerine karşı olan tutumlarının değişmemesi konusunda çalışmalar yaptığını ifade etmiştir. K36 her sene okullar açılmadan önce kendisi ile beraber çalışan görevlilerin aileler ile görüşmeler yaparak, Uygur dilli okullara öğrenci toplamaya çalıştıklarını dile getirmiştir.

Uygur Nahiyämizde 35 minga yeqin Uygur turidu. Men nahiyämiz märkizi Çonca yezisiniñ Aqsaqallar keñisiniñ räyisi bolimen. Biz Uygur mädäniyät märkizi bilän birlişip hizmät atqurup kelivatimiz. Bizniñ asasiy işimiz ana tilimizni saqlap qeliş işliri, balilarni ana tildiki mäktäplägä tatus bosun, urpi - adätlerimizni davam qilguzuş barliq barliq işlägä biz cavap berimiz. Nahiyämizde ve vilayitimizdä bovatqan barliq iş çarilärgä biz qatnişimiz. Uygur mädäniyät märkiziniñ en asasiy bolup hesaplinidigan işliriniñ biri u ana tili mäsilisi. Bayqi män etip ötkändäk ana tilimizni, ädäbiyatimizni vä mädäniyitimizni täräqqiy qilduruş üçün moşulani keläcäk ävladimizgä qalduruş bizniñ minnitimiz. Ändi her bir ata-ana öz balisini haligan mäktäkpä beridu. Bizniñ häliqniñ kenäş zamanidin kevatqan bir ağriği ba. U asanlıqçä saqaymaydu. Äşu rus tilliq mäktäplägä balilani köpäräk berivatidu. Uniñ üstidinmu biz işlävatimiz. Biraq... Ändi bu mäsililermu yeşilidu dep oylaymän. Mäktäplirimizdin sirt hizmät körsitivatqan “Uygur avazi” gezitimiz, Uygur Akademiyaliq teatrimiz ba. Uniñdin başqa yazğuçilirimiznin kitap, maqalilirini çiqiriş mähsitidä hizmät qilivatqan Qazaqstan Millî Akademiyasiniñ içide Uygur bölümçiliri mu ba. Qisqıçe eytqanda hämmä mümkinçilikler ba. Moşula üçün Dölet beşiğa minnätarmiz (K40, 71 yaş, 20.07.2019).

İlçemizde 35 bine yakın Uygur ikamet etmektedir. Ben rayonumuzun merkezi Çonca köyünün Aksakallar meclisinin temsilcisiyim. Biz Uygur Kültür Merkezi ile beraber çalışmaktayız. Bizim yaptığımız esas görev, o evlatlarımızın ana dillerinde eğitim alması için çağrıda bulunmak. Örf ve âdetlerimizin devam etmesine dair işlerin hepsinden biz sorumluyuz. İlçemizde eyaletimizde yapılan bütün proje ve çalışmalara biz katılıyoruz.

Uygur Kùltür Merkezi'nin esas işi ana dili konusunu ve onun problemlerini çözmektir. Yukarıda anlattığım gibi ana dilimizi, edebiyatımızı, kùltürümüzü korumak bizim için şereftir. Şimdi günümüzde birçok aile çocuklarını Rus okuluna göndermektedir. Bu Sovyetler zamanından beri devam eden bir hastalık diyebilirim. O hastalıktan hâlâ insanlar iyileşemiyorlar. Bu konuda biz çalışıyoruz. Ama... Okullar dışında "Uygur avazi" (Uygurun sesi) gazetesi, Uygur Devlet Akademi Tiyatrosu ve Kazakistan Millî Akademisi'nin içinde Uygurca kitapları ve çalışmaları, makaleleri yayımlamak ve onlara destek vermek amaçlı açılan bölümler de vardır. Kısacası eğitime bağlı bütün imkânlar vardır. Bu yüzden devletin başındakilere çok minnettarız.

Günümüzde Kazakistan'daki Uygur dilinin eğitim alanlarının gelişmesi ve Uygur dilinde eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için çalışmakta olan Abay adındaki Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde yer alan Uygur Dili ve Edebiyatı bölümü vardır. Fakat eskiden sadece Uygur Dili ve Edebiyatı olarak çalışan bu bölüm istekli öğrenci sayısının azalması nedeniyle ek ders eklenerek Uygur ve İngiliz dili uzmanı, Uygur ve Fransız dili uzmanı gibi başka yabancı bir dil ile birleştirilmiş bir şekilde çalışmaktadır. K12'nin söylediğine göre o bölüme giden öğrenciler Uygurca'yı değil ikinci ek dili öğrenmek ve o dilden uzman olmak amacıyla bu bölümlere gitmektedirler.

Ben Abay adındaki Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi'nin Uygur Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdim. Şu an Çonca köyündeki Uygur okulunda çalışıyorum. 33 yıldır öğretmenlik yapıyorum. Okulumuza Uygur Dili ve Edebiyatı'ndan ders verecek öğretmenler lazım. Bizim mezun olduğumuz bölüme öğrenciler gitmiyorlar. Kimse bu mesleği seçmek istemiyor. Bu durumun ortaya çıkmasında günümüzdeki gelişmeleri içeren sosyal faktörler etkili olmuştur diye düşünüyorum (K12, 47 yaş, 16.03.2019).

Katılımcılarımızın ifade ettiği gibi Kazakistan'da, Uygurlar için hem dilsel hem de kültürel açıdan birçok imkânlar sağlanmıştır. En önemlisi eğitim ve bilim sahâlarında da birçok seçenek mevcuttur. Fakat katılımcılarımızın konuşmalarından günümüzde eğitim alanlarındaki problem olarak görülen unsurun toplumun kendisinden kaynaklandığını, Uygurların kendi ana dillerinde okullarının mevcut olmasına rağmen Rus dilindeki okullarda eğitim görmeyi tercih ettiklerini görebilmekteyiz.

Araştırmamızı gerçekleştirirken görüştüğümüz kişilerin içinde eskiden Uygur okulunda öğretmen olarak çalışıp günümüzde emekli olan kişilerin çoğu Sovyetler dönemindeki Uygurların millî iradesinin ve ana dilini korumalarına ilişkin düşüncelerinin daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. O dönemlerdeki okullarda yapılan sosyal, kültürel faaliyetleri ve öğrencilerin bu faaliyetlere karşı olan merakını

günümüzdeki gençlerde bulmanın zor olduğunu dile getirmişlerdir. K41 öğretmen olarak çalıştığı Sovyetler Birliği döneminde öğrencilerine ana dili dersi dışında müzik dersini de iyi ve faydalı bir şekilde işlediğinden ve hiç nota bilmeden Uygur çocuklarına Uygur müzik aletlerini çalmayı öğrettiğinden bahsetmiştir.

Pedagoji kolejinde eğitim aldığım zamanlar çok zorluklar çektik. Uygur dilinden kitaplar çok azdı. Biz bazılarını Rusçadan ve Kazakçadan tercüme ederek okuyorduk. Biz kaliteli bir eğitim gördük. O zamanlardaki gençlerin ana diline olan saygısı ve sevgisi çok iyiydi. Uygur dilinde yeni bir kitap yayımlandığını duyarsak hemen kütüphaneden sırayla alıp veyahut birbirimizden ödünç alıp okurduk. Öğretmen olarak çalıştığım zamanlarda öğrencilerimizin talebi ile dersten sonra ek ders yapardık. Kimse evine gitmek istemezdi. Ana dilinde şiir ve hikâye yazan öğrencilerimize değer ve fırsat verirdik. Onların yazdığı şiirlerini ve hikâyelerini gazetelerde yayımlardık (K41, 63 yaş, 20.07.2019).

Katılımcımıza sorduğumuz *Sovyet dönemi Uygur dili ve Edebiyatı dersi ile Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde işlenen Uygur Dili ve Edebiyatı dersi arasında farklılıklar var mıydı?* sorusuna aldığımız cevap şu şekilde idi:

Tarih ve edebiyat açısından fark vardı. KazakSSC olmasına rağmen daha çok Rus tarihi ve edebiyatı okutulurdu. Uygur edebiyatı ve Uygur dili dersleri de sınırlıydı. Bağımsızlık kazandıktan sonra ise Uygur dili ve edebiyatı ders saatleri çoğalmıştır. Hatta biz Uygur edebiyatı ders kitaplarına Doğu Türkistan edebiyatındaki ünlü şairleri ve yazarları da ekleyebildik. Ana dilinde eğitim vermek sadece okuldan değil evden başlamalı. Herkes evde Uygurca konuşup çocuklarına dilin değerini anlatırsa kimse başka dildeki okulu tercih etmez.” (K41, 63 yaş, 20.07.2019)

K40 Rusçanın toplum üzerindeki etkisini bir hastalık ve alışkanlık olarak ifade etmiştir. K41 ise her şeyin ailedeki terbiyeden ve anne babanın dil, kültür gibi millî unsurlara karşı bakış açılarından kaynaklandığını düşünmektedir. Günümüzde çocuğunu Rusça okula gönderseler de evde sadece ana dilinde konuşan ailelerin de var olduğu gözlemlenmiştir. Çağımızda birkaç dil bilmek herhangi bir şahs için iyi bir fırsattır. Fakat ana dilin ikinci bir dil seviyesine düşmesi o dilin zamanla konuşma ve kullanılma oranını etkileyecektir. Dolayısıyla zamanla ana dil önemini kaybedecektir. Katılımcılarımızın belirttiği gibi Rus okullarında eğitim görmekte olan Uygur çocuklarının sayısı fazladır. Fakat kasaba ve köylerde bu çocuklar aileleri içerisinde Uygurca konuştukları için dili iyi bilmektedirler. Konu şehire gelince durumun çok daha zor olduğu görülmektedir. Günümüzde Kazakistan Uygurlarının

okul tercih problemi yıllardır yaşanmakta olan bir durumdur. Dolayısıyla katılımcılar yıllarca Uygur dilinin bu ülkede bu şartlarda kullanılmaya devam ettiğini söyleyerek ileride de bu durumun devam edeceğini dile getirmişlerdir.

3.1.4.3. Basın Yayın ve Gazetecilik Alanları

1921 yılından itibaren Almatı şehrinde “*Kämbägällär Avazi*” (Fakirlerin Sesi) adlı gazete yayımlanmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ise Uygur dilinde “*Qızıl-tañ*” (Kırmızı Sabah), “*Lenin Yoli*” (Lenin yolu) dergileri ve “*Qızıl Tuğ*” (Kırmızı Bayrak) adlı gazete de yayımlanmaya başlamıştır. Fakat Uygur gazeteciliği 1921 yılında değil 1918 yılında başlamıştır. İlk yayımlanan gazete “*Sadai Tarançı*” (Tarançı Sesi) olarak adlandırılmıştır (Kabirov, 1975, s. 11).

Sözü edilen gazete ve dergilerin çoğu günümüzde mevcut değildir. Bugünlerde Kazakistan’da “*Fakirlerin Sesi*” adlı gazete, “*Uygurun Sesi*” (*Uygur Avazi*) adıyla yayımlanmaktadır.

Gazetemiz 1957 yılından itibaren yenilikler içererek tekrar yayımlanmaya başladı. Daha önce “*Fakirlerin Sesi*” adıyla yayımlandıysa da 1957 yılında “*Komünizm Bayrağı*” olarak yeniden adlandırılmıştır. 1991 yılında ise adı tekrar değişerek “*Uygur’un Sesi*” adıyla günümüze değin yayımlanmaya devam etmiştir (K30, 57 yaş, 06.04.2019).

Uygur’un Sesi gazetesi Uygurların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin hepsinde yaygın bir durumdadır. Gazete haftada bir kere yayımlanmaktadır. Gazete katılımcılarımızın anlattıklarına göre kendi masraflarını kendisi karşılamak amacıyla paralıdır. Paralı olmasına rağmen bütün Uygular bu gazeteyi alırlar ve her Uygur’un evinde bu gazeteyi görebilmek mümkündür. Uygur’un Sesi gazetesinde tüm dünyadaki siyasi haberler, Kazakistan’daki siyasi haberler, Uygurların sosyo-kültürel faaliyetleri, tarımcılık vb. gibi her türden konuları içeren makaleler ve haberler yayımlanmaktadır. Gazete resmî olarak yayımlanan bir gazete olduğu için önce Kazak Basın Yayıncılık Kurulu’nun kontrolünden geçerek yayımlanmaktadır.

Gazetemizde toplam 16 personel çalışmaktadır. Onun dışında rayonlardaki haberlerden sorumlu 3 gazetecimiz de bizimle ortak çalışmaktadır. Gazetecilerimiz Uygur, Panfilov ve Enbekşikazak rayonlarındaki genel haberler ve Uygurlara ait haberleri bize iletmekten sorumludur. Bizim gazetemiz 1957 yılından itibaren resmî olarak yayımlansa da onun ortaya çıkışının 1918 yılına kadar uzandığı tarihten

bellidir. Tarançı Sesi (*Sadai Tarançı*) gazetesi hakkında birtakım kanıtlar bulunmuştur. Bu kanıtlar Kazakistan Gazeteciliği Akademisi'nin müdürü S. Kazıbayev tarafından onaylanarak "Uygur basın yayıncılığının 100. yılı" konferansı düzenlenmesine Devlet tarafından izin verilmiştir. Bu etkinliği Kazakistan Uygur Kültür Merkezi düzenlemiştir (K31, 54 yaş, 06.04.2019).

K31 de Kazakistan'daki Uygurlara bütün imkânların sağlandığını, Kazakistan'da Uygur dilindeki gazeteler, okullar ve Uygur Devlet Tiyatrosu'nun mevcut olduğunu ve böyle imkânların Kazakistan dışında Uygurların bulunduğu başka hiçbir ülkede olmadığını dile getirmiştir. K31 Uygurların hepsi olmasa da belli bir kısmının böyle özelliklerin farkına varamamalarını bir problem olarak görmektedir.

Basın yayın alanlarından bahsedilecek olursa Uygur dilinde yayımlanmakta olan kitapların sayısının da az olmadığı görülmektedir. Kazakistan'da önemli sayılan "Mektep" ve "Jazuşı" yayınlarında Uygur dili uzmanlarının da çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu uzmanlar Uygur dilinde yayımlanan kitap, okul ve ders kitaplarının yayımlanması ve hatalara yer verilmemesinden hem editöriyel hem de dil uzmanlığı açısından sorumlulardır.

3.1.5. Uygur Dilinin Tehlikede Olup Olmama Durumu

Araştırmacılar Kazakistan Uygurlarının kullandıkları Uygurca ile Doğu Türkistan'daki Uygurların kullandıkları Uygurcada farklılıklar mevcut olduğunu söylemişlerdir. Buna ayrı bölgelerde ve farklı yönetim altında yaşamalarının da sebep olduğu düşünülmektedir. Bu konu hakkında Kazakistanlı Uygur filoloğu Saduakasov şunları söylemiştir:

Herkes malum ki bazı objektif sebeplere bağlı Uygur dilinin iki versyonu mevcuttur. Biri Doğu Türkistan Uygurlarının kullandığı resmî Uygurca ve ikincisi Sovyet Uygurlarının kullandığı Sovyet Uygurcasıdır. Büyük Ekim Devrimi'nden 1960'lı yıllara kadar Sovyet Uygurcasından Doğu Türkistan Uygurları da yararlanmışlardı. Fakat son yıllarda aradaki bu iletişim gittikçe azalmıştır (Saduakasov, 2009, s.191).

Saduakasov bu açıklaması ile Sovyet ve Çin ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde iki bölgede yaşamakta olan Uygurların diline dair ortak çalışmalar yapabiliyordu. Dolayısıyla kullanılan Uygur dilinin gramer ve edebiyat kitapları benzer bir şekildeydi. Hatta Saduakasov, gramer kitaplarının ilk başta Sovyetler döneminde yayımlandığı için Doğu Türkistan Uygurlarının bu kitaplardan yararlandığını ve

oradaki resmî dilde de Rusça kelimelerin kullanımının mevcut olduğununun altını çizmiştir (Saduakasov, 2009, s.191).

Tarihten bellidir ki Uygurlar Yedisu (Kazakistan) topraklarına farklı bölgelerden gelip yerleşmiştir. Yedisu'ya gelmeden önce 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Uygurlar, İli bölgesine göç etmişlerdi. (Bk. 2.1.2). İli bölgesine Turfan, Aksu, Yarkend, Hoten, Hami, Kuça, Bugur ve Korla şehirlerinden Uygurlar gelip yerleşmişlerdir. Daha sonra Çarlık Rusyası ile Çin'in yaptığı sözleşme neticesinde İli Uygurlarının çoğu Kazakistan'ın Yedisu bölgesine gelip yerleşmiştir (Saduakasov, 2009, s.182).

Kazakistan Uygurlarının kullandığı dilin farklı olmasının nedeni onun dilsel etkileşimi ile de ilgilidir. Kazakistan'a göç eden Uygurlar farklı bölgelerden göç ettikleri için farklı ağızlarla birleşerek ortak bir dil oluşturulmuştur (Saduakasov, 2009, s.191). Bu dil daha sonra o bölgenin resmî dili olan Rusçadan ve resmî alfabesi olan Kiril alfabesinden etkilenecek bazı özellikler kazanmıştır.

Uygurların farklı şehirlerden gelip bir bölgede birleşmesi farklı ağızların karışmasından kaynaklanarak farklılıklar içeren bir dil oluşmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru "*Tarançı Dili*", "*Tarançı Ağzı*" gibi bir kavram ortaya çıkmıştır (Aganina, 1954, ss.2-4).

Kazakistan Uygurlarının dilinin tehlikedeki durumunu tespit etmek veyahut bu konuda net bir açıklama yapmak zordur. Saha araştırmamızda yapılan mülâkatlarda sorulan sorulara aldığımız cevaplara göre de bir değerlendirme yapılacak olursa günümüzde Kazakistan Uygurlarının dilinin tehlike arz edecek bir durumu olduğu görülmemektedir. Uygurlar buldukları köylerde ve rayonlarda yoğun bir şekilde yaşadıkları için günümüzde o bölgelerde dilin iyi bir şekilde korunduğu gözlemlenmiştir. Fakat günümüzde köyden şehire taşınan köylülerin sayısı artmaktadır. Çünkü artık köylerde okul ve sağlık merkezi dışında iş yerlerinin olmaması köy nüfusunda işsizlik sıkıntısı yaratmıştır. Katılımcılarımızın verdiği cevaplara göre her yıl köyden en az 2-3 aile iş amaçlı şehire taşınmaktadır. Ama bu faktörlerin dilin kaybolmasına sebep olamayacağı düşünülmektedir. Çünkü saha araştırmamıza dâhil olan şehirli gençlerin verdiği cevaplara göre onlar da köyden taşınanlar olsa da ailelerinde hep Uygurca konuştuklarını ve çevresindeki tanıdık

ailelerin de aynı şekilde Uygurca iletişim kurduklarını söylemişlerdir. Hakikaten köylerden taşınarak şehire yerleşen Uygurların konuştuğu ve kullandığı dil Uygurcadır. Ayrıca hem Rusça hem de Kazakçayı iyi konuşabilmektedirler. Bu gibi durumlarda ailedeki yaşlıların ve aile ilişkilerinin rolünün çok büyük olduğu gözlemlenmiştir.

Şahsen bizim aileden bahsedecek olursam, şehirde yaşamamıza rağmen biz Uygurca konuşuyoruz. Onun dışında yemek kültürümüze ait olan millî yemeklerimizi yiyoruz ve gelenek göreneklerimize de dikkat ederiz. Kendim Uygur okulundan mezunum. İleride yuva kurup evlenirsem, çocuklarımı da Uygur okuluna vermeyi planlıyorum. Herkes Uygurca okula giden kişileri işsiz kalacak diye düşünüyor. Fakat durum öyle değildir. Ben mesela şu an en büyük Tıp Üniversitesi'nin başarılı bir öğrencisiyim (K28, 22 yaş, 05.04.2019).

Son 5-6 sene içinde Kazakistan'da büyük şehirlerde dilsel açıdan gelişmeler yer almaktadır. Köyde yaşamakta olan Kazak ahalisinin şehirlere taşınmasının büyük şehirleri Kazaklaştırmaya başladığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu faktörlerin başka Türk toplulukları için de yararlı ve faydalı olacağı gibi bir durum söz konusudur. Çünkü Uygurca iyi konuşabilen bireyin Kazakça öğrenmesi ve bilmesi zor değildir. Bu yüzden şehirlerin Kazaklaşmasının bazı Türk topluluklarının ana dillerini kaybetmemeleri açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Dil konusu tamamıyla şahsın kendi düşüncesi ve millî iradesi ile ilgili diye düşünüyorum. Kültür merkezleri ne kadar bu konu hakkında çalışma yapsa da sonunda verilen karar o şahsın düşüncesinin nasıl olduğunu gösterecektir (K29, 23 yaş, 05.04.2019).

Bu konu ile ilgili K19 sadece köyde Uygurcanın yaygın olduğunu, şehirlerde ise Rusçanın rolünün güçlü olduğunu dile getirmiştir.

Şehirde insanlar karşısındaki insanın Uygur ya da Kazak olduğunu bilse de Rusça konuşmayı tercih ediyor. Örneğin kendim köyde doğdum büyüdüm. Evde biz Uygurca konuşuruz. Fakat ev ihtiyaçlarını almaya şehirdeki pazarlara ve marketlere gittiğimiz zaman daha çok Rusça konuşmaya mecbur kalıyoruz (K19, 23 yaş, 01.04.2019).

Toplum üzerindeki Rusçanın rolü Sovyetlerden beri vardı ve günümüzde de devam etmektedir. Fakat ne kadar Rusça etkili olsa da Uygurların dilini kaybetmeden ana dillerine sahip çıktığı görülmektedir. Alan araştırması yaptığımız köylerin hepsinde Uygurcanın serbest bir şekilde konuşulduğu gözlemlenmiştir. Elbette bu durumda Kazakistan Cumhuriyeti'nin dil siyasetinde yer alan ve etnik gruplara sağlanan bazı dilsel ve kültürel açıdan imkânların da değeri ve katkısı vardır. Uygur halkı ne kadar

Kazaklara saygılıysa Kazaklar da Uygurlara bir o kadar saygılıdır. İki kardeş milletin kendi dillerinde konuşarak birbirlerini iyi anlayabildiğini görebilmekteyiz. Ana dilinde eğitim alabilme, ana dilinde gazete ve dergi okuyabilme ve ana dilinde kültürel faaliyetleri gerçekleştirebilme gibi imkânların milletlerin dillerini korumasını sağlayan iyi bir fırsat olduğunu belirtmek gerekir. Uygurlar günümüze kadar bu fırsatları iyi değerlendikleri için bu fırsatlar günümüzde de devam etmiştir. Dolayısıyla alan araştırmamızı esasa alarak günümüzde Kazakistan Uygurlarının dillerinin ve kültürlerinin tehlikeli bir durumda olmadığını söyleyebilmekteyiz.

4. BÖLÜM: KAZAKİSTAN UYGURLARININ SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Tarih kaynaklarına göre 19. yüzyılda, tarih dışı olarak gördüğümüz halkın bildiği kaynaklara göre daha öncesinden tahminen 13. yüzyıldan beri bu topraklarda yaşamaya başladığı söylenen Uygurlar günümüzde Kazakistan'da yaşamlarını sürdürmektedirler. Tarih boyunca Kazaklar, diğer Türk toplulukları ile dostluk ve beraberlik içinde ağır dönemleri atlatabilmişlerdir. Uygurlar da tüm Türk toplulukları ile beraber Rusya'nın iç ve dış politikasında yer alan siyasi olaylardan etklenmiştir. 1914-1918 ve 1941-1945 yıllarındaki Birinci ve İkinci Dünya savaşları ve 1929-1931 yıllarında yer alan açlık gibi durumları tecrübe etmiş ve zor dönemler atlattırlardır. Sovyetler dönemindeki ağır şartlara ve siyasi olaylara rağmen Uygurlar; dillerini, dinlerini, kültürlerini ve etnik kimliklerini iyi korumuşlardır. Günümüzde de aynı bu şekilde yaşamlarına devam etmektedirler. Kazakistan'da Uygurların en yoğun olarak yaşadığı bölgeler Enbekşikazak, Panfilov ve Uygur rayonlarıdır.

Günümüzde Uygur rayonunda toplam 63.288, Panfilov rayonunda 129.204 ve Enbekşikazak rayonunda 2013 yılındaki sayım sonuçlarına göre 278.538 bin nüfus vardır. Bahsedilen bu bölgelerde Uygurlar, Kazaklar yoğunlukta olmak üzere az sayıda Özbekler ve Ruslar da ikamet etmektedirler. Bu rayonlarda yaşamakta olan toplam nüfusun içindeki Uygurların sayısı Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 22. Uygurların Yoğun Olarak Yaşadıkları Rayonlara Göre Dağılımı⁴⁴

Rayon adları	Toplam nüfus	Uygurların nüfusu
Uygur	66 288	36 649 (% 57,91)
Panfilov	129 204	36 745 (% 28, 44)
Enbekşikazak	278 538 (2013)	15 bine yaklaşık (%22,1)

⁴⁴ <http://stat.gov.kz/> (10.10.2019).

4.1. AİLE YAPISI

Kazakistan Uygurlarının aile yapısından bahsedilecek olursa Uygurların aile konusunda yani evlilik ve çocuk yetiştirmek gibi konularda eskilerden beri devam ettirdikleri gelenek ve göreneklerinden kopmadan yaşadıkları görülmektedir. Araştırma esnasında Uygurlar için ailedeki terbiye, aile içinde uygulanan örf ve âdetlerin korunmasının ve evlilik konusunun önemli olduğu gözlemlenmiştir. Kimliklerini ve etnik kökenlerini koruyabilmek amacıyla kendi milliyetinden olan birey ile evlenmenin daha doğru olacağını ifade etmişlerdir. Fakat evlilik konularının günümüzdeki gelişmelerden kaynaklanarak değişmeye başladığı için ona da sıcak bakacaklarını dile getirmektedirler.

Uygurlarda Kazaklarda olduğu gibi yedi kuşak saymak, boya ayırmak gibi bir yapı yoktur. Geleneksel evlilik formlarında uzak akraba evlilikleri mevcuttu ama günümüzde bu durum kültürleri içerisinde kaybolmuştur. Fakat Özbekistan'da yaşamakta olan Uygurların bu geleneği devam ettirdikleri görülmektedir (Bizakov, 2013, s.224).

Araştırmacı Öger, Kazakistan Uygurları hakkında şunları söylemiştir:

Kazakistan'da yaşayan Uygurlar, kültürel kimliklerini koruyabilmek için somut olmayan kültürel miraslarını genç kuşaklara aktarma gayreti içerisinde. Kentleşme, küreselleşme ve Rus dilinin etkisi ile (şehir merkezinde yaşayan Uygur ailelerinde çocukların ana dilini iyi bilmemesi) yeni kuşakların geleneksel yapı ve sözlü kültür ürünlerine yabancı olması, bu kültürel aktarımı her geçen gün zorlaştırıyor da ebeveynler çocuklarına bu mirası aktarmak için bir çaba içerisinde (Öger, 2019, s.27).

Günümüzde Kazakistan Uygurlarında erken evlilik mevcuttur. Bu erken evlilikler aile büyüklerinin tavsiyesi veyahut kendi istekleri ile de gerçekleşmektedir. Erkekler en erken 21-23, en geç 27-28 yaşlarında yuva kurmayı tercih ederken kadınlarda evlilik yaşı en erken 20-21, en geç 24-25 yaş olduğu görülmektedir.

Uygurlarda kız isteme ve nişanlanma gibi törenler gerçekleştirildikten sonra evlilik töreni ve düğün yapılmaktadır. Fakat Kazakların ve bazı bozkır halklarının geleneği sayılan *kız kaçırma* geleneği Kazakistan Uygurlarında da pek yaygındır. Bu

geleneğin ortaya çıkışının Kazaklar ile Uygurların yıllarca beraber ve yoğun bir etkileşim içerisinde yaşamalarından kaynaklandığı görülmektedir.

Günümüzde Kazakistan Uygurları karma evlilikler de yapmaktadırlar. Uygurların en yakın ve en yoğun bir etkileşimle yaşadığı millet, Kazaklar olduğu için genelde bu iki millet arasında kız alıp kız verme yani dünür olma durumunun da varolduğu gözlemlenmiştir. Onun dışında büyük şehirlerde Uygur-Türk ve Uygur-Rus gibi karma evlilikler de mevcuttur.

Alan araştırmamıza dâhil olan katılımcılarımızın arasında da karma evlilik yapan 2 katılımcımız ve başka bir millettten gelin alan veyahut damadı olan 2 katılımcımız vardır.

Meniñ ayalım Qazaq. Biraq balilirim Uyğurçe mäktäpni pütädi. Öydä Uyğurçe sözläymiz. Ayalimmu buninga qarşiliq bildümidi (K6, 52 yaş, 11.03.2019).

Benim karım Kazak ama benim çocuklarım ana dilinde eğitim gördüler. Evde Uygurca konuşuyoruz, eşim çok fazla dert etmiyor bu işi.

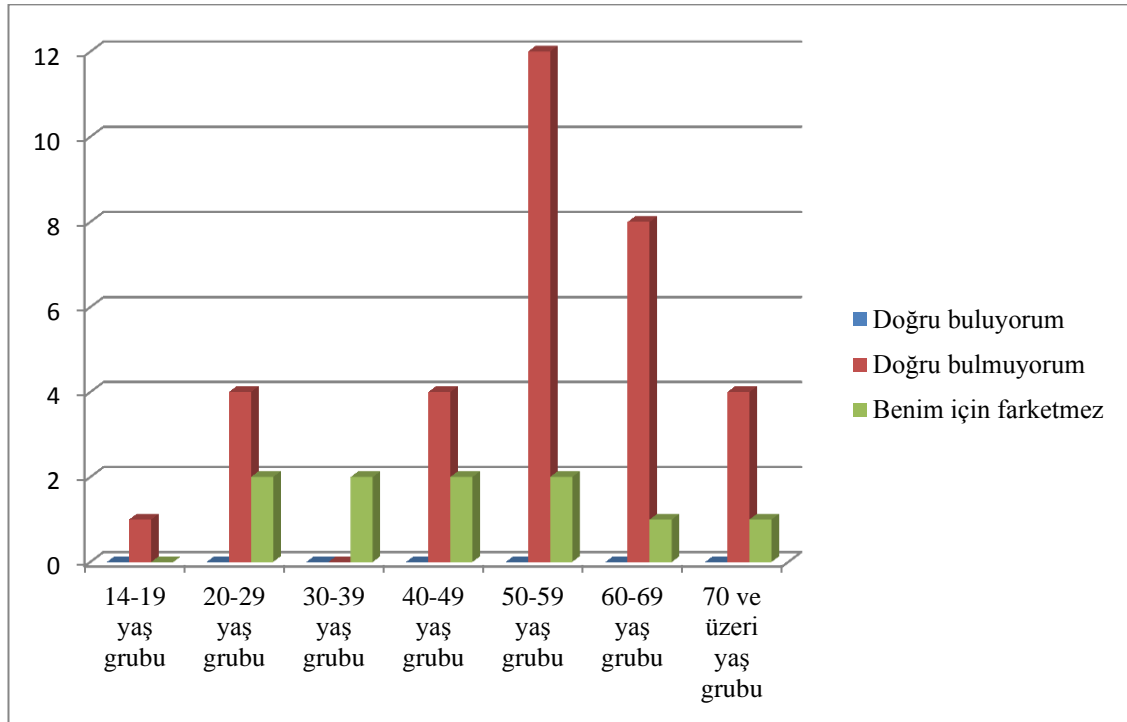
K8 karma evliliklere karşı olmadığını belirtmiştir. Kendisi Kazakların yoğun olduğu bir köye 1955 yılında Doğu Türkistan'nın Tekes bölgesinden ailesi ile göç ederek geldiğini ifade etmiştir.

Meniñ baş balam ba, 14 nävräm ba ve 3 kelinim ba. İki kelinim Qazaq, bir kelinim Uyğur (K8, 64 yaş, 15.03.2019).

Benim beş çocuğum, 14 torunum var. 3 tane gelinim var. İki gelinim Kazak, bir gelinim Uygur.

Katılımcılarımıza yöneltilen “*Karma evliliklere bakış açınız nasıl?*” sorusuna verilen cevaplar Grafik 6’da gösterilmiştir.

Grafik 6. Katılımcıların Karma Evliliklere Bakış Açısı

Katılımcılarımızdan aldığımız sonuçlara göre çoğu kişi karma evliliğe karşı olduğunu ifade etmiştir. Fakat cevap verenlerin içinde bu konu hakkında o kadar derin düşünmediğini, eğer kısmet olursa evleneceği kişinin milletine bakmayacağını söyleyen gençler de vardır. Sonuçlara göre 20-29 yaş grubundan 2, 30-39 yaş grubundan 2, 40-49 yaş grubundan 2, 50-59 grubundan 2 kişi “Benim için farketmez” cevabını verirken, 60-69 yaş grubundan, 70 yaş ve üzeri yaş grubundan ise toplam 2 kişi de bu konunun onlar için farketmediğini söylemiştir. Fakat bu konuda herkesin benzer bir cevabı ilgi çekmiştir. Katılımcılar evlenecek, gelin olacak, damat olacak adayların *Müslüman* olmasının önemli olduğunu da belirtmişlerdir.

Araştırmamıza dâhil olan katılımcılarımızın içinde evli olanların sayısı 35 ve evlenmeyenlerin sayısı ise 6’dır. Evli olmayan 6 katılımcımızın 1’i 60-69 yaş grubunda yer alırken, kalan 5 katılımcımız 20-29 yaş grubunda yer almaktadır.

Tablo 23. Evli Olan Katılımcıların Karma Evlilik Yapıp Yapmadıklarına Göre Dağılımı

Karma evlilik durumu	Sayı	Yüzde
Karma evlilik yaptım	2	4,8
Karma evlilik yapmadım	39	95,1
Toplam	41	100

Katılımcılarımızdan evli olan katılımcılarımızın içinde karmak evlilik yapan 2 kişi mevcuttur. Bu iki katılımcımızın 1'i 50-59 yaş grubunda, 2'si ise 70 üzeri yaş grubunda bulunmaktadır.

Kazakistan Uygurlarının karma evliliklere olan bakış açısını Bizakov'un çalışmasında geçen bilgiye ve yaptığımız araştırmaya dayanarak değerlendirecek olursak, Uygurlar daha çok kendi aralarında evlilik yapmayı tercih etmektedirler (Bizakov, 2013, s. 224). Fakat bazen şehirde büyümüş ve aile yapısı daha çok Ruslaşmış ailelerde karma evlilikler görülmektedir. Bu konuda gençlerin de düşüncesinin çağımızdaki gelişmelere göre değişmeye başladığını farketmek mümkündür. Katılımcılarımızın içinde evli olmayan 6 kişinin karma evlilik konusunda düşünceleri farklıdır. Sadece 67 yaşındaki 1 katılımcımız bu konuda cevap vermekten vazgeçmiştir. Katılımcımız artık yaşının bir yere vardığını ve evlilik yapmayacağını belirtmiştir.

Tablo 24. Evli Olmayanların Karma Evlilik Yapıp Yapmayacağına Göre Dağılımı

Karma evlilik durumu	Sayı	Yüzde
Karma evlilik yapmayı düşünüyorum	2	40
Karma evlilik yapmayı düşünmüyorum	3	60
Toplam	5	100

Kazakistan Uygurlarının aile yapısını araştırırken dikkatimizi çeken en önemli unsurlardan biri ailerdeki çocuk sayısının az olmasıdır. Günümüzde ailelerde en az

dediğimiz çocuk sayısı 2 ve en çok dediğimiz çocuk sayısı 4’ü göstermektedir. Bu durum daha çok köylerde mevcuttur. Şehir insanları fazla çocuk yapmamayı tercih etmektedirler. Genç kuşak da geçinme sıkıntıları, son zamanlardaki gelişmeler ve sağlık problemleri nedeni ile en fazla 2 çocuk sahibi olmayı planladıklarını dile getirmişlerdir.

Kazakistan’daki Uygurların aile yapısında farkedilen bir unsur daha vardır. O ailedeki üstünlük konusudur. Uygur ailelerinde erkeklerin rolünün üstün olması önemlidir. Tüm Türk topluluklarında olduğu gibi erkek çocuğa daha çok önem verilmektedir. Ailede babanın sözü geçmektedir. Uygurlarda “*Baba evin direği, anne evin yüreği*” atasözü çok yaygındır. Dolayısıyla evdeki tüm problemler ve kararlardan babanın sorumlu olduğu görülmektedir.

4.2. DİN

Uygurlar sünnî Müslümanlardır. Kadınları genellikle örtünmeyi ve başlarını kapatmayı çok tercih etmemişlerdir. Halk arasında eski Şamanizm inancından kalan *emçi*, bahşılara inanma ve başlarına zor bir durum geldiğinde onlardan yardım isteme gibi durumların da var olduğu görülmektedir (Bizakov, 2013, s. 227).

Günümüzdeki Uygurların dini ve dinî bakışı Orta Asya’daki diğer topluluklar ile hemen hemen aynıdır. Köy insanları arasında beş vakit namaz kılan ve her cuma camiye giden insanlar çok nadir bulunmaktadır. Köy ve taşra insanları Sovyetler dönemindeki bazı engellemelerden ve sınırlamalardan sonra dinlerini canlandırmaya başlamışlardır. Ancak bu durum yavaş ilerlemektedir. Fakat şehirdeki Uygurlar aksine İslam dinini canlandırmış bir durumdadırlar. Dinin canlanması köylerde değil şehirde hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Köyden şehire gelen genç kuşak da çevresine göre dinî âdetlerini öğrenmeye çalışmaktadırlar.

Köydeki Uygurların din durumlarının böyle olmasına rağmen onlar her yıl oruç tutmayı ve her yıl dinî bayramları kutlamayı tercih etmektedirler. Her ailede Kurban ve Ramazan bayramları için hazırlıkların yapıldığı ve sofraların bereketle dolu olduğu bir şekilde bayramların kutlandığı görülmektedir.

Uygurlar evlilik ve defin merasimlerini İslamî usüllere göre yapmaktadırlar. Fakat ölüm ve evlilik merasimlerinin bazı özelliklerinin Tanrıçılık, Şamanizm veyahut Budizimden kalma ihtimâli de vardır. Bu ritüeller artık gelenek ve göreneklerle iç içe geçmiş bir hâlde olduğu için İslamî olmadığı bilirse de devam ettirilmektedir.

Kazakistan Uygurları için *Müslümanlık* önemli bir unsurdur. Önceki bölümümüzde katılımcıların cevaplarında bahsedildiği gibi her aile çocuğunun ya da kızının yabancı ile evlenmesine ancak *Müslüman* olursa izin verebileceğini dile getirmiştir.

Günümüzde Kazakistan'daki Uygurların genç kuşağında daha çok dindarlığa karşı bir hevesin olduğu gözlemlenmiştir. Eskiden evinde görmediği İslamî âdetleri gençler çevre arkadaşları veyahut camilere giderek öğrenmeye başlamaktadırlar. Buna etken sebeplerin içinde sosyal medyanın da var olduğu düşünülmektedir. Bu durum daha çok şehir gençleri arasında yaygındır. Şehir gençleri dillerini değil dinlerini korumanın daha önemli olduğunu düşünmektedirler.

Katılımcılarımızın arasında Müslüman olmayan katılımcımız yoktur. Sovyetler döneminde din yasaklandığı için dinden uzaklaşan ve din konusuna önem vermeyen bazı katılımcılarımızın olduğu da görülmektedir. Bu durum daha çok 40-49, 50-59, 60-69 ve 70 yaş üzeri yaş grubu arasında mevcuttur. Gençler ise dinin dil gibi son derece önemli olduğunu belirtmektedirler.

4.3. EĞİTİM

Kazakistan Uygurlarının eğitime çok önem vermişlerdir. Araştırma esnasında görüştüğümüz kişilerin içinde çocuğunun eğitimi isteyen ve eğitimin önemli bir unsur olduğunu düşünen kişi sayısı da az değildir.

Kasım'a göre Sovyetler birliği döneminde en azından Ortaokulu bitirme şartlılık haline getirilmiştir. Ondan önce Çarlık Rusya döneminde okulların çoğunun Rusça olması bazı insanların eğitimsiz ve okuma yazma bilmemesine sebep olmuştur (Kasım, 2005, s.181). Çünkü o dönemlerde Rusça okula gitmeyi tercih eden sayısı yok denecek kadar az olduğu söylenmektedir. Daha sonra 1900'li yıllarına doğru Kazakça ve Uygurca okullar açılmaya başlamıştır. Fakat bu okulların her bir köyde

değil belli bir iki üç tane köyde bulunması sıkıntılı olmuştur. Herkesin o köylere gidip ve orada kalıp okuma imkânı olmamıştır.

Yine Kasım'a göre Çarlık Rusyası azınlık grupların çoğunun eğitimsiz olmasını istemiştir. Çünkü bu gruplar daha çok tarım, hayvancılık ile uğraştıkları için iş gücünün aksamasını İmparatorluk başındakiler pek doğru bulmamışlardı. Dolayısıyla 1888 yılındaki kayıtlara göre 12 köydeki toplam 7039 insanın sadece 334'ü eğitimliydi ve kalan 6705 kişi okuma yazma bilmiyordu (Kasım, 2005, s.181). Bu durum daha sonra düzelmeye başlamıştır. Herkesin okuma yazma bilmesi zorunluluk haline getirilmiştir.

Günümüzde Kazakistan'da da yasal olarak herkesin okula gitmesi zorunlu bir durumdur. Her sene nüfus kayıtlarına göre ailedeki okula gitmeye yaşı gelen çocukların listesi oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu listelere göre çocukların okula gidip gitmediği kontrol edilir.

Kazakistan Uygurlarının eğitime önem vermektedirler. Fakat günümüzde Kazakistan'da dindar ailelerin kızlarını okula göndermeye karşı oldukları bir durum görülmektedir. Araştırma esnasında gittiğimiz okulların yetkilileri ile görüşme gerçekleştirirken böyle bir ailelerin içinde birkaç Uygur ailesinin de var olduğu gözlemlenmiştir. Günümüzde Kazakistan'da bu durumu çözmeye yönelik çalışmalar da yapılmaktadır.

Alan araştırmamıza dâhil olan 41 katılımcımızın içinde hiç eğitim görmeyen ve okuma yazma bilmeyenler de vardır. Katılımcıların eğitim durumu Tablo 25'te gösterilmiştir.

Tablo 25. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Katılımcı yaş grubu	Katılımcı sayısı	İlk okul mezunu	Orta okul -lise mezunu	Üniversite
14-19 yaş grubu	1	1	1	1
20-29 yaş grubu	6	6	6	5
30-39 yaş grubu	2	2	2	1
40-49 yaş grubu	4	4	4	2
50-59 yaş grubu	14	14	14	10
60-69 yaş grubu	8	8	8	4
70 ve üzeri yaş grubu	5	3	3	1

Katılımcıların içinde Üniversite mezunu olmayanların çoğu erken işe başlayıp, Üniversite okumayı tercih etmeyenlerdir. Kendilerinin anlattıklarına göre ailevi şartlardan dolayı çalışmayı uygun bularak Üniversiteye gitmemişlerdir. 70 ve üzeri yaş grubundan hiç okuma yazma bilmeyen 2 katılımcımız vardır. Onlar da İkinci Dünya savaşı nedeni ile kolhozlarda çalışarak okula gidemediklerini belirtmişlerdir.

Kazakistan Uygurlarının eğitim konusuna olan bakış açısı gün geliştikçe değişmektedir. Eskiden çocuklarını şehirdeki Üniversiteye göndermeye endişe eden aileler şimdi çocuklarını yurtdışına göndermenin daha da avantajlı olacağını düşünerek imkân oldukça çocuklarının iyi bir eğitim görmeslerini istediklerini belirtmektedirler.

4.4. EKONOMİ

Tarih sayfalarına bakılırsa Uygurların yerleşik kültürü sürdüren ve yerleşik kültürün talep ettiği meslekleri sahiplenen bir Türk topluluğu olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu meslekleri devam ettiren Uygurlar da az değildir. Geleneksel meslekler sayılan bahçivanlık, tarımcılık, el yapımı işleri, ayakkabıcılık gibi işler daha çok köylerde devamlılığını sürdürmektedir. Onun dışında Uygurlar hayvancılık da yapmaktadırlar. Günümüzde Kazakistan'da hayvancılık, bahçivanlık ve tarımcılık özel biznes sayılarak devletin ekonomisinin güçlenmesi için bu işi yapan kişilere Devlet tarafından destek verilmektedir. Dolayısıyla hayvanlarını, meyvelerini ve tarım ürünlerini satarak iş yapan Uygurlara sıkça görülmektedir.

Uygurlar eski dönemlerden beri ticaret işlerinde başarılı oldukları için Kazakistan'daki büyük pazarların başında Uygurların olduğu görülmektedir. Onun dışında Kazakistan'daki Uygurlar mutfak ve yemek konusunda da iyi iş yapabilmektedirler. Büyük şehirlerde Uygur lokantalarının sayısı da çok fazla olduğu gözlemlenmiştir. Uygurların yemek kültürü ile tüm Orta Asya'ya meşhur olduğunu da görebilmekteyiz.

Günümüzde Kazakistan'daki Uygurların ekonomi durumları katılımcılarımızın söylediklerine göre iyidir. Bu konu hakkında katılımcılarımız ile yaptığımız sohbetlerde de olumlu cevaplar alınmıştır.

Kazakistan'da yaşayan Uygurların hayatına sosyal açıdan baktığım zaman çok iyi diyebilirim. Hepimizin durumu ortadan iyiye doğru gider. Durumu çok kötü olanlar da vardır. Öyle bir durum her yerde var. Şehirdekileri bilmiyorum. Biz köyde yaşadığımız için köy ahalisine baktığım zaman herkesin durumları iyi diyebilirim (K38, 57 yaş, .03.2019).

K38 her şey kişilerin çabasına bağlı olduğunu söyleyerek, eğer iyi bir eğitim görürse, başarılı olursa iş bulmanın zor olmayacağı düşüncesindedir. Kendi iki kızının da Uygur okulunu bitirecek, şuan iyi bir iş yerlerinde çalıştığını söyleyen katılımcımız iş bulmak veyahut Üniversitede okumak için ana dili ikinci sıraya koymanın doğru olmadığını da belirtmiştir.

Uygurlar sadece bu meslekler ile sınırlı kalmamaktadır. Devlete bağlı çalışan yani öğretmen, muhasebeci, doktor gibi hizmet sektörlerinde çalışan Uygurlar da vardır. Onlardan biri tarihçi Ablat Kamalov Uygurların Kazakistan'da yaşamakta şanslı olduğunu dile getirmiştir.

Aslında Kazakistan'daki Uygurlara birçok imkânlar sağlanmıştır. Fakat bunları doğru faydalanmak milletin kendi iradesinde bağlıdır. Biz milletimize bazı şeyleri doğru yapmasını öğretmemiz lazım. Yani sağlanan çoğu imkânların kullanılmasında aksilikler vardır. Onların içinde okul tercihi meselesi ilk sıradadır (K32, 58 yaş, 06.04.2019).

Kazakistan'nın rayon merkezi ile şehirlerinde yaşamakta olan Uygurların çoğu ticaret ile uğraşmaktadırlar. İlçe ve şehir pazarlarında çalışan tüccarların çoğu Uygurlardır. Ticaretçilik Uygurların eskiden yaptığı işlerden biri sayılmaktadır. Günümüzde Kazakistan Uygurları da bu işlerine devam ettirmektedirler. Fakat bazı katılımcılarımız 1993 yılındaki ekonomik kriz döneminde çoğu insanlar asıl mesleklerini bırakıp pazarlarda çalışmaya yöneldiklerini de belirtmişlerdir.

K10 eğitilmiş insanların iş bulmakta zorlandıklarını ve çoğu zaman insanların özel sektörlerde çalışmaya mecbur kaldıklarını ve ve özel biznes yapmaya çalıştıklarını dile getirmiştir.

Oquğanla nurgun äslidä. No⁴⁵ iş yoq. İşi bomigandin keyin amalniñ yoqidin moşu setiqçiliq qiliş keräk boldi. Bu işni qimisaq öydä oltağan bilän heçkim ahça bämäydu. Biz 1993 jildin başlap köktat setivatimiz. Ändi hämmisiniñ tumuşi yahşi ämäş. Undaq semyala⁴⁶ köp. Ändi tirikçilik qiğan adem heç qaçan ölmäydu. Qazaqstanda biz yaman yaşavatimiz demäyimiz. Miñ qätlik şükri. Bizgä mümkinçilikläni yartip bervatidu,

⁴⁵ No (Rusça) – Ama bağlacının anlamını vermektedir.

⁴⁶ Semya (Rusça) – Aile anlamını vermektedir.

bizma qolimizdin kelişçä tirişip öz cenimizni özimiz beqivatimiz (K 10, 59 yaş, 15.03.2019).

Eğitim görenler çok aslında. Ama iş yok. İş olmadığı için çaresizlikten ticaretçilik yapmak zorunda kaldık. Bu işi yapmasak evde otursa bizd kimse destek olmaz ve para da vermez. Biz 1993 yılından itibaren pazardayız. Sebze satıyoruz. Herkesin durumu iyi değildir. Öyle aileler çok. Açıkçası çabalanan insan kolay kolaya aç kalmaz. Kazakistan’da biz kötü bir durumda yaşıyoruz diyemem. Çok şükür. Bize imkanlar sağlanmaktadır. Biz de elimizden gelinceye kadar kendimizi geçindirmeye çalışıyoruz.

Tablo 26. Katılımcıların Yaptığı Mesleklere Göre Dağılımı %

İş	Sayı	Yüzde
Memur	11	26,8
Editör	4	9,7
Ticaretçi	7	17,07
Sanatçı	5	12,1
Öğrenci	6	14,6
Emekli	5	12,1
İşsiz	3	7,3
Toplam	41	100

Araştırmamıza dâhil olan 41 katılımcının içinde sadece 2 katılımcımız işsiz, diğer 39 katılımcının hem devlet hem de özel sektörlerde iş yaptığı görülmüştür. Fazla bir sayıyı gösteren yani 11 kişinin % 26,8’lik bir oran ile öğretmen ve diğer Devlet işlerinde çalıştıkları görülmektedir.

Günümüzdeki Uygurlar yaşamlarından çok memnun olduklarını belirtmektedirler. Araştırmamıza dâhil olan insanlar da para ve işsizlik sıkıntısı çekmediklerini ifade etmişlerdir.

4.5. GELENEKSEL MERASİMLER

Uygurlarda gerek aile bağlarının korunması ve toplumsal barışın sağlanmasında *toyların*⁴⁷ rolü önemlidir. Öger’e göre Uygurlarda bir bebeğin dünyaya gelmesi ile

⁴⁷ Toy – düğün anlamını vermektedir.

başlayan bu düğünler ve törenler, sosyal hayatın her aşamasında kendini gösterir. Bebeğin kırıklanması ve ardından beşiğe alınmasında düzenlenen *böşük toyu*⁴⁸ bu törenlerin içinde ilki sayılmaktadır. Bir başka düğün ise ise sünnet düğünüdür (Öger, 2019, s.28).

Öger, Uygur düğünleri hakkında şunları söylemiştir:

Söz kesme ile başlayan nişan, nikâh ile devam eden düğün sürecinde “*nikah suyu*” olarak adlandırılan süt, tuz ve ekmek karışımı oldukça dikkate değerdir. Aynı yastığa baş koymaya ant içen gelin ile damadın nikah suyunu içmesi, Türklere tuz ekmek hakkının bir yansıması olup, nikahın perçinlenmesini sağlamaktadır (Öger, 2019, s.27).

4.5.1. Düğün Merasimleri

Uygurlarda evlilik merasimi ilk başta çoğu Türk topluluklarda olduğu gibi kız istemeden başlamaktadır. Kız istemeye Uygurca *İşik eçiş – älçi ävätiş/kirgizüş* denmektedir. Bu kelimenin Türkçeye *kapı açma-elçi gönderme* şeklinde tercüme edilebilir. Törenin böyle bir şekilde adlandırılması iki tarafın yakınları ilk defa bir araya gelerek ilk kez kız evinin kapısının evliliğe yoluna doğru açılmasından kaynaklanmaktadır.

Bizakov, Uygurların hayatındaki müzik, dans, türkü gibi sanatsal kültürün yeri önemli olduğunu ve aynı zamanda Uygurlar güzel ve eğlenceli fıkraları ve tez düşünürlüğü ile de övünebilir bir Türk topluluğu olduğunu dile getirmiştir. Bizakov, Uygurların düğün törenlerinin müzik, dans, türkü ve fıkralar söylenerek eğlenceli bir şekilde yapıldığını dile getirmektedir (Bizakov, 2013, s.226).

Uygur düğünleri ilk başta *İşik eçiş-älçi kirgizüş* (kapı açma-elçi gönderme) denilen törenden başlamaktadır. Bu tören kız ve erkek tarafın yakınları ve mahallenin yiğitbaşının katılması ile gerçekleştirilir (Öger, 2019, s.223). *Kapı açma* denilen töreni nişanlanma törenine benzer bir törendir. Farklılığı şudur ki bu törende düğünün başından sonuna kadar nasıl gerçekleşeceği konuşulur ve kararlar alınır.

Nişandan sonra gerçekleştirilen düğüne *mäslähät çay* denilmektedir. Bu düğüne iki tarafın akrabaları toplanarak hazırlıklar yapılır. *Mäslähät çay* bölgeden bölgeye

⁴⁸ Böşük toy – Çocuğun kırıklanmasının ardından kız tarafında yapılan bir düğündürç

değişmektedir. Bazı yerlerde bu düğün yapılmamaktadır. Maslahat çaydan sonra *mal-gürüç-eliq seliq* denilen düğün vardır. Bu düğün kız tarafında gerçekleştirilecek olup, erkek tarafın akrabaları kız tarafına giderek düğün başlatılır (Öger, 2019, s.224).

K4'ün anlattıklarına göre günümüzde Uygurlarda evlilik merasimi toplamda üç gün sürmektedir.

Toyla beşida seliq⁴⁹ seliştin başlinidu. Toy qıldığan oğul täräp şu seliqlani ep kelidu. Toyimizniñ birinçi küni mäslihät çay⁵⁰ bolidu. Mäslihät çay deginimiz ändi mal-gürüçle⁵¹ kiridudä. Mäslihät çay toyi qiz täräptä ötidu. U yädä neka oqulidu. Keyin qiz täräp öziniñ bir dostiniñ öyigä ketidu. Ätisi äşu yädin oğul qizni alidu. Äşu burunqidäkla hemmisi. Mäslihät çaydın keyin tağ mälisi⁵² bolidu. Tağ mälisi özimizniñ urpi – adätleri boyıçä, tamaqla tatilidu keyin yoğan iri qara⁵³ soyilidu. Unun göşi qiz täräpkä berilidu. Qiz täräp äşu göş bilän tamaq etidu. Ätisi oğul täräp ätigänligi çoñ toyni⁵⁴ başlaydu. Keçqurun ändi yaşla üçün vecher⁵⁵ döp qoymiz ändi orusçilap. Yaşlaniñ kächlik toyi. U toydın keyin ätisi üz açqa⁵⁶ toyi. Kelinniñ üzi eçilidu (K4, 66 yaş, 11.03.2019).

Düğünler ilk başta vergi yazılmaktan başlar. Düğün yapacak olan oğlan taraf yazılan bütün malzemeleri getiriyor. İlk günkü düğünümüz meslihet çaydır. *Mäslihät çay* dediğimiz düğünde mal ve pirinç ile diğer vergide yazılan malzemelerin getirilmesi ile başlayan düğündür. Düğün kız tarafında yapılır. O düğünde imam nikahı kıyılır. Sonra kız akşam evinde kalmadan arkadaşının evinde kalır. Ertesi gün oğlan kızı oradan alıyor. Herşey eskisi gibi. *Mäslihät çaydan* sonra tağ melisi dediğimiz eğlence töreni başlar. *Tağ mälisi* dediğimiz düğünde ise getirilen büyük baş

⁴⁹ Seliq (Uygurca) – Türkçede vergi anlamına gelen bir kelimedir. Uygur örf âdetlerinde kızı istemeye geldiklerinde kız tarafı oğlan tarafına getirmesi gereken şeylerin listesini verir. O istenen şeyleri *seliq* olarak adlandırmaktadırlar.

⁵⁰ *Mäslihät çay* (Uygurca) – Türkçedeki tercümesi *tavsiye/karar* düğünüdür. *Mäslihät çay* kız tarafında yapılan düğüne kullanılan bir adlandırmadır.

⁵¹ *Mal-gürüç* (Uygurca) – *Mal* kelimesi Türkçede hayvan, *gürüç* kelimesi pirinç anlamını vermektedir. Bahsettiğimiz *seliq* yani vergide oğlan tarafının kaç kilo pirinç ve ne kadar et getirmesi gerektiği yazılır. Oğlan getiren bu malzemeler ile *Uygur pilavı* yapılarak yemek düğüne gelenlere dağıtılır. *Mal-gürüç* toplamda oğlanın kız tarafına getirdiği bütün malzemelere genel olarak verilen adlandırmadır.

⁵² *Tağ mälisi* – *Tağ* Türkçede dağ, *mälä* – köy anlamına gelmektedir. Bu da bir törenin adlandırmasıdır. Kız tarafında yapılan *mäslihät çay* düğününden sonra iki tarafın akrabaları ve yakınları savaha kadar eğlenecekler. Bu kutlamaya *tağ melisi* denmektedir.

⁵³ *İri qara* (Kazakça) – *İri* Kazakça bir kelime olup Türkçede büyük anlamını vermektedir. *Qara* ise hayvan anlamına gelmektedir. Yani bu iki kelime bir arada *büyük baş hayvan (dana)* anlamını vermektedir. Uygurlar bu kelimeye çok sık kullanılmaktadır.

⁵⁴ *Çoñ toy* (Uygurca) – Türkçedeki karşılığı *büyük düğündür*. Bu düğün kız tarafında yapılan düğünden sonra ertesi gün sadece büyüklerin toplanması ile oğlan tarafında yapılmaktadır. Dolayısıyla adlandırılması da büyük düğündür.

⁵⁵ *Vecher* (Rusça) – Kelimenin anlamı *gecedir*. *Gece* düğününü Uygurlar *vecher* olarak Rusça adlandırmışlardır. Sovyetler birliği döneminden kalan bu adlandırmanın kullanımı günümüze kadar devam etmektedir.

⁵⁶ *Üz açqa* (Uygurca) – Türkçe tercümesi *yüz açmadır*. Gelinin yüzünü açma töreni üçüncü gün oğlanın evinde gerçekleşmektedir. Gelin yüzü örtü ile kapalı bir şekilde akrabaların arasına girer ve kaynanası gelinin yüzündeki örtüyü açıp alından öperek onu evine kabul ettiğini bildirir. Sonrası yine eğlence ile devam eder.

hayvan kesilerek onun eti ve diğer malzemeler ile yemekler yapıp gelenlere dağıtılır. Ertesi gün oğlan tarafında büyük düğün yapılıyor ve akşama da *vecher* diyoruz Rusça olarak yani gece düğünü gençler için.

Tüm bu düğün merasimleri gerçekleştirildikten sonra da birtakım törenlerin yapıldığı da görülmektedir. Onlardan biri de *harduq çaydır*⁵⁷. *Harduq çay*, yine iki tarafın akrabaları ve oğlan ile kızın arkadaşlarının katılımıyla oğlan tarafının evinde gerçekleştirilir. Ayrıca Uygurlarda *salamliq* denilen gelin ve damadı selamlığa çağırın tören de mevcuttur. Kız ve damat, ilk başta kızın anne babasının evine giderek kızın anne babasına selam verirler. Daha sonra sıra başka akrabalara gelir ve onlar da gençleri evlerinde misafir ederek hediyeler dağıtır (Öger, 2019, s.244).

Evlilik düğünleri dışında yukarıda bahsedildiği gibi çocuk doğumu ile ilgili düğünler de mevcuttur. Bunlardan biri de *bebeğin kırıklanması*dır. K4, bu törenin Uygurlarda eskilerden kalan bir gelenek olduğunu söylemiştir.

Genelde bu gelenek, kız ve erkek tarafın büyükleri yani dünürlerin bir arada toplanması ile gerçekleşmektedir. Bu törende bebeğin saçı ve tırnağı ilk kez kesilir. Uygurlarda bazı Türk topluluklarında olmayan bir gelenek daha var. O da kız evlenip, dünyaya gelen ilk çocuğu ile beraber 40 gün annesinin evinde kalır. Bu gelenek, bebeğin en tehlikeli dönemlerinde annesinin kızına bebeğe bakmasını öğretmesi amaçlı yapılmış. Eskilerde büyüklerimiz öyle derdi. Meselâ, biz de gençken ilk çocuğumuza 40 gün annemizin evinde baktık. Annesi olmayanlara teyzeleri ya da babasının ikinci eşi varsa üvey annesi yardım etmeye çalışır (K4, 66 yaş, 11.03.2019).

Uygurlar, gelenek göreneklerini iyi bir şekilde korumuşlardır ve günümüzde de bu gelenekleri devam ettirmektedirler. Eskiden yapılması yasaklanan bazı örf ve âdetlerin yıllar geçtikçe gelişerek canlandırılmaya başlandığı görülmektedir. Eskiden evlerde yapılan düğünler, günümüzde büyük düğün salonlarında toplamda 200-300 kişinin katılımı ile gerçekleşmektedir. K4'ün bahsettiği gece düğününün Rusça söylemesinin sebebi, Sovyetler Birliği döneminde sadece bir kere resmî nikâh ve bir kere düğün yapılmasına izin verilmesi ile sadece akşamları gençlerin eğlenmesi için gece düğünü yapılmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu düğünün Rusçadaki kullanımı, Uygurcaya geçerek bu hâliyle kullanılmaya devam etmiştir.

Uygur düğünlerinin hepsi yemekli yapılıdır. Uygurlarda yemek ve sofraya hazırlama kültürü çok yaygındır. Bütün düğünler, yapımı zor olmasına rağmen yemeksiz geçmemektedir.

⁵⁷ Harduq çay – Düğün sonrası düğün hazırlığı yorgunluğunu atlatmak için yapılan tören.

Uygurların düğün merasiminde bir âdet daha ilgimizi çekmektedir. O da evlenen gelin ve damadın gece düzenlenecek olan gece düğünde 3 kere ateşin etrafında dönmesidir. Köy yaşlıları bu geleneğin gençlerin başındaki tüm nazarların ve kötülüklerin gitmesi ve böylelikle yeni bir hayata sorunsuz başlamaları ile ilgili olduğunu söylemektedirler. Böyle bir geleneği Hindlerin düğünlerinde görebilmekteyiz. Dolayısıyla bu geleneğin ortaya çıkış kaynağının ya Budizm ya da Şamanizm ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

4.5.2. Defin Merasimleri

Uygurlarda defnetme usülleri, İslamî şartlara göre yapılsa da bazı özelliklerin Şamanizmden kalma ihtimâli de vardır. Örneğin, Uygurlarda defin merasiminde vefat eden kişinin yakınları hep beyaz kumaş kullanmaktadırlar. Erkekler bellerine beyaz kumaş bağlarken, kadınlar da beyaz örtü takmaktadırlar. Erkekler, bellerindeki beyaz kumaşları vefat eden kişi defnedildikten sonra çıkartırlar. Kadınlarda ise durum farklıdır. Kadınlar, 40 günlük yas zamanı geçmeden başlarındaki beyaz örtüyü çıkarmazlar. Bu geleneği ölen kişinin sadece yakınlarının yapması doğru bulunmuştur. Ölümde beyaz renginin kullanımında Şamanizm'in etkisi olduğu düşünülmektedir.

Uygurlarda da vefat eden kişiyi defnetmeden önce yıkama usülü vardır. K4'ün anlattığına göre bu usülü ölen kişinin en yakınları ve arkadaşları gerçekleştirmektedir. Eğer genç birisinin ölümü ise köy büyüklerinin bunu gerçekleştirmesi tercih edilmiştir.

*Ölüm-jitim*⁵⁸ ändi ayal adäm är kişi adäm bosima baş adäm *süyekkä kiridu*⁵⁹. *Süyekkä kirgändä tärät alidu. Molliniñ ruhsiti bilän süyekkä kirip, süyekniñki üzini açqanda: “Bissimillahi Rahmani Rahim döp, gorunmañ, tatınmañ, siz bağan yägä bizmu barimiz” döp, çoka*⁶⁰ bilän üzini eçip uniñdn keyin ölükni juyidu. Baş adäm kiridu. Beşiğa, beligä, putığa, äskin su quyup bärängä bir adäm. Qarap tuğangä can-cigär qerindişi kiridu. Ölüm uziğandin keyin ölümniñ üçini beridu. Üç kün

⁵⁸ Ölüm-jitim – Türkçe çevirisi *ölüm-yetim*. Uygurlar “ölüm” denen tek kelimenin yerine daha çok *ölüm-yetim* ifadesini kullanmaktadırlar.

⁵⁹ Süyökkä kirmek – Ölen kişinin vücudunu yıkamak için kullanılan sözdür. *Süyek* kelimesinin Türkçesi “kemik”tir.

⁶⁰ Çoka (Çince) - Çubuk demektir

boldi döp jüt selip⁶¹ nüzir⁶² qilidu. Nüzirgü suyuq aş⁶³ etip, süyekkä kirgän baş adäm bilän holum-hoşna uruq-tuqqanlani çağırıdu. Ändi üç pütken din keyin yättisi, yättä kün tolganda qoy soyup jutdaşlırını, yeqinlırını çağırıp yättä nüzirini⁶⁴ beridu. Keyin ölümgä 40 kün tolganda yänä mal soyup, jiraq yeqindikilerniñ hämmisni çağırıp yänä qırqı nüzirini⁶⁵ beridu. Bu nüzirde 40 kün häm däm boğan uruq-tuqqanla taqaydu. Ändi qırqı nüzirdin keyin altä aylıq nüzir⁶⁶ andin keyin jilliq nüzirini⁶⁷ berip tügitidu (K4, 66 yaş, 11.03.2019).

Ölüm-yetimlerde kadın olsa da erkek olsa da beş kişi kemik yıkamak (ölen insanın vücudu) için girer. Vücut yıkamak için girmeden önce abdest alırlar. İmamın izni ile vücudu yıkamaya girip ilk başta ölen kişinin yüzünü açarlar: “Bissimillahi Rahmani Rahim dedikten sonra utanmayın, çekinmeyin biz de sizin gittiğiniz yere gideceğiz.” diyerek çubuk ile yüzünü açarlar. Ondan sonra yıkamaya başlarlar. Beş kişi yapar bu işi. Başını, belini, ayağını üç kişi ayrı ayrı yıkar ve su dökmek için ayrı bir kişi seçilir. Onların bu işleri doğru yapıp yapmadığına bakmak için ölen kişinin öz kardeşi de oraya girer. Sonra vefat ettikten üç gün sonra Kuran-Hetme töreni yapılır. Bu törene suyuq aş hazırlanıp, pişi pişirilir. Vücudu yıkayan beş kişi, bütün anma törenlerine davet edilir. Bu anma töreninden sonra yedi günlük, kırk günlük, altı aylık ve bir yıllık Kuran-Hetme törenleri devam ettirilir. Kırk günlük anma töreninde kurban kesilerek bütün akraba ve köydekiler çağırılır. O gün, evdekilere destek olmak için kırk gün yas tutarak o evde kalanlar, evlerine dönerler.

Yıkama usulünde su tersten dökülür. Çünkü ölen kişi için zamanın durdurulacağı mantığı ile zamanın tersten döneceği düşünülmektedir. Bu özellik de Şaman ritüellerinde bulunmaktadır. Fakat Uygurlar bunun İslamî bir âdet olduğunu düşünmektedirler.

Uygurlarda yas tutma en az 40 gün veyahut 6 ay, en çok 1 yıl sürer. Kişi vefat ettikten sonra ilk 7 gününde bütün ahaliye Uygurcası nüzir denilen Kuran-Hetme töreni yapılır. Kuran-Hetme ölüm tarihine 40 gün, 6 ay ve 1 yıl süre dolduğunda ancak bitecektir. Bu anma törenlerin hepsinde yemek yapılıp, tüm akrabalar ve köy, mahalle ahali davet edilir. Ölen kişinin en yakın akrabaları 40 günlük anma törenine kadar o evde kalır. Bu gelenek evdekilere destek olması ve onların bu acıyı atlatabilmesi için uygulandığı açıklanmaktadır. Kazakistan Uygurlarının günümüzde uyguladıkları örf âdetler bu şekilde devam etmektedir.

⁶¹ Jit – Jit bir pişi çeşididir. Hamuru ince ve yuvarlak bir şekilde açıp onu yağda kızartırlar. Bu pişinin sayısı ya beş ya da yedi tane olmak zorundadır. Pişiyi ölen kişiler razı olsun, yağ ve ateşten bizim onları andığımızı hissetsinler diye pişirirler.

⁶² Nüzir –Bu kelimenin Türkçedeki karşılığı Kuran-Hetme törenidir.

⁶³ Suyuq aş – Uygur geleneksel yemeği. Etlı, baharatlı, hamurlu bir çorba çeşididir.

⁶⁴ Yättä nüziri – Kişi vefat ettikten tam yedi gün sonra gerçekleştirilen Kuran-Hetme törenidir.

⁶⁵ Qırqı nüziri - Kişinin vefat ettikten tam kırk gün sonra gerçekleştirilen Kuran-Hetme törenidir.

⁶⁶ Altä ay nüziri - Kişinin vefat ettikten tam altı ay sonra gerçekleştirilen Kuran-Hetme törenidir.

⁶⁷ Jilliq nüziri - Kişi vefat ettikten tam bir yıl sonra gerçekleştirilen Kuran-Hetme törenidir.

Kazakistan'daki Uygurların uyguladığı bazı defin merasimlerinden Şamanizm ve tanrıcılığın kalıntıları görülmektedir. Örneğin, anma törenlerinin bir yıla kadar sürmesi Müslümanlıkta mevcut olan bir gelenek değildir. Dolayısıyla bu törenlerin Şamanizm ya da Tanrıcılık dinlerinden günümüze kadar devam etme ihtimâli vardır. Ölenlere ateş ve yağ kokusunu hissettirerek onlar için anma töreni yapmanın da Şamanizmden kalan ritüellerden olma olasılığı yüksektir.

4.5.3. Millî Bayramlar

Kazakistan Uygurlarının en çok kutladığı mili bayram Nevruz bayramıdır. K41'in söylediğinde göre her köyde Kazak ve Uygur bir araya gelerek bu bayramı kutlamayı alışkanlık hâline getirmişlerdir. K41 eskiden bu bayramın kutlanmasının yasaklanarak, unutulup kalmış bir uygulama olduğunu söylese de bu kutlamaların günümüzde tekrardan canlandığını dile getirmiştir. K41 yeniden öğretmen olarak işe başladığı Açınoqa köyünde bu bayramın 1992 yılında kutlandığını ifade etmiştir. Bu bayram kutlamasının ilk olarak hazırlık yapmakla ve bütün köy ahalisini bir arada toplamakla gerçekleştirildiğini söylemiştir.

Noruz mäyrimi⁶⁸ toğriliq bizniñ ädäbiyat kitaplırimızda yoqti. Keyin moşu Mustäqillik ağandin keyin ädäbiyat kitaplırimızda Noruz mäyrimi toğriliq bir üç-törtla kuplet şeir berilip qoyuptu. Şuniñ bilän bayqi mäktäp rähbärligi birinçi qetim Noruz mäyrimini ötkizäyli ve uyğur ballilirini sän başquğun däp bayqi maña tapşurma bärdi. Män izdinip, bu qandaq mäyräm, nämä mäyräm buni kim bilidu däp bayqi muallimler bilän biz izdäp Yarkäntkä baduq. Bilidiğan çoñ mamaylardin soriduq. Noruz mäyriminiñ tarihini. Şuniñ bilän biz bu mäyrämğä 7 türlük närsidin tamaq etilidiğini bilip, bayqi aşpäzlä tamaqqa täyyarlandi. Biz muallimlä bir köriniş sähnisini körsätüq. Kiyim keçäklä yoqti. Ändi 70 jil orusniñ idyalogiyasida tärbiländuq. Kiyim - keçäklär yok degüdäk azdi. Keyin millî kiyimlirimizni qoldin tiktüq. Mäyrämni yahşi ötküzüp çiqtuq. Mäyrämдин bir kün burun bir oquğucumğa özbekniñ ala çapini kiydürüp eşäkkä miñüzüp eşäkniñ egär-toqumlrini çirayliq qilip yasap mälidiki hähläni Noruz mäyrimigä täklip qığuzdum. Äşu jildin keyin Noruz mäyrimini toylaş mänilerdä bir änanigä aylandi (K41, 63 yaş, 20.07.2019).

Nevruz bayramı hakkında bizim edebiyat kitaplarımızda hiç bir şey yoktu. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra edebiyat kitabımızda Nevruz

⁶⁸ Mäyräm – Türkçede bayram kelimesidir. Doğu Türkistandaki Uygurlar bu kelimeyi *bayram* olarak kullanmaktadırlar. Fakat Kazakistan Uygurları Kazakçadaki versiyonu *meyram*'a yakın bir şekildedir *mäyräm* olarak kullanmaktadırlar.

hakkında üç dört satırlık bir şiir koymuşlar. Sonra okul müdürlüğündekiler 'Biz bu bayramı kutlayalım ve Uygur çocuklarını sen yönet.' diye beni görevlendirdiler. Ben çok aradım, bu nasıl bir bayram ve ne bayramı diye sonra birkaç öğretmen ile Yarkent şehrine gidip araştırdık. Oradaki büyük ninelere sorduk. Sonra bu bayramda 7 çeşit malzemeden yemek yapılacağı öğrenildi. Öğrenildikten sonra aşçılar yemek yapmaya hazırlandılar. Biz çocuklar ile bir sahne programı yaptık. İlk başlarda giyecek geleneksel kıyafet bulamadık. Sovyetin 70 yıllık yönetiminden sonra öyle şeyleri bulmak zordu. Sonra birkaçını kendimiz elde diktik. Bayram başlamadan bir gün önce bir öğrencime Özbeklerin geleneksel kıyafetini giydirip, eşeğe bindirip, bu arada eşeği de güzelce eğerler ve kumaşlar ile süsleyip bütün köydekileri bayramı kutlamaya davet ettim. O yıldan itibaren bizim köyde Nevruz bayramını kutlamak gelenek haline dönüştü.

K41'in anlattığı gibi her sene 22 Mart'ta Uygurlar mutlaka Nevruz bayramını kutlamaktadırlar. Kazakistan'daki bütün Müslüman topluluklar bu bayramı *Müslümanların yeni yılı* olarak bilmektedirler. Fakat, bu bayram Farsların kültüründe yer alan bir bayram olup Müslümanların sadece belli bir kısmında -daha çok Orta Asya'da yaşamakta olan Müslümanlarda- bu bayramın yaygın olduğu görülmektedir.

Katılımcılarımıza millî bayramlar hakkında soru sorduğumuz zaman çoğu Nevruz bayramından bahsetmişlerdir. Fakat bu bayram hakkında daha kapsamlı bir cevabı sadece K41'den almak mümkün olmuştur. Daha eskiden kutlanan bayramları hatırlayanlar yok denecek kadar azdır. K41, sadece İslam dini ile bağlı olan Kurban ve Ramazan bayramlarının son yıllara doğru canlandığını eski Sovyet dönemlerinde bu şekildeki bayramların kutlanılmasına izin verilmediğini de dile getirmişlerdir.

Kazakistan Uygurları da Sovyetler döneminden beri kutlamaya alışkın oldukları yılbaşı bayramını kutlamaya devam etmektedirler. Yılbaşı için her ailede güzel bir hazırlık yapılır. Sofralar kurulur ve misafirler beklenir. Bu bayram tüm Kazakistan'da her sene kutlanmaktadır. Her sene 31 Aralık'tan sonraki 3 gün, resmî tatil ilan edilmektedir.

4.6. YEMEK VE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

4.6.1. Yemek Kültürü

Uygur yemek kültürü, çeşitliliği ve lezzeti ile birçok ülkede meşhurdur. Etli yemeklerin farklı otlar ve baharatlarla bir bütün olarak hazırlanması insanları her

zaman kendine çekebilmektedir. Onun dışında Uygurların mutfak kültüründe hamurlu yemekler de çok yaygındır.

Görüldüğü üzere Uygur yemeklerini yapmayı bilmeyenler azdır. Her Uygurun evinde geleneksel yemeklerin yapılması önemli sayılmaktadır. Araştırmacılar Uygurların Kazakistan topraklarına gelip yerleşmesinden sonra Yedisu bölgesindeki bazı toplulukların yemek kültürünün zenginleştiğini dile getirmektedirler. Çünkü artık bu yemekleri Orta Asya’da yaşayan milletlerin sofrasında da bulabilmekteyiz.

Kazak araştırmacı Bizakov, Uygur yemeklerinin çeşidine göre lezzetinin de güzel olduğunu dile getirerek şunları söylemiştir:

Uygurlar *toğaç, qatlima, poşqal, sañza* gibi hamurlu ekmekli yemeklerine çok saygı duymaktadırlar. Onların dışında *suyuq aş, şova, läñmân, mäncüraş, halivaş* gibi soslular, etli ve hamurlu çorbalarını her Uygurun sofrasında görmek mümkündür. Sulu çorbalardan başka Uygur *pilavı, mantısı, çöşüresi, holuq neni, samsası, omaçı ve göşnan* gibi yemeklerin lezzetini övmemek mümkün değildir. Uygurlar çay seven bir millettir. Kendi geleneksel çaylarına “*ätkän çay*”⁶⁹ denilmektedir. Etken çay dışında *siñ çay*⁷⁰ ve yeşil çay gibi çay çeşitlerini içmeyi de sevmişlerdir (Bizakov, 2013, s. 224).

Günümüzde Uygurlar yemek kültürlerini iyi korumuş bir durumda bulunmaktadır. Araştırma esnasında yemek konusuna ilişkin aşağıdaki gibi cevaplar alınmıştır.

Biz ailede Uygurca konuşuyoruz. Uygur yemeklerine gelirse bütün herkes millî usullü yemeklerimizi hazırlamayı bilir. *Läñmen,uyuq aş, manta, çöşür, göşnan* vb. gibi geleneksel yemeklerimizin yeri bizim için ayrıdır. Ama arasıra Rusların *borşunu* ve Kazakların *beşbarmağını* hazırladığımız günler de oluyor (K35, 52 yaş, 07.04.2019).

Biz Kazakistan Uygurları örf, âdet, gelenek ve göreneklerimiz iyi koruyoruz. Ben düğünlere çok gidiyorum. Düğün merasimi ve defin merasimlerinin hepsi geleneklerimize uygun bir şekilde yapılmaktadır. Yemek kültürüne gelirse her Uygur evindeki kazan her gün kaynar. Uygurlar kendi yemeklerini çok seviyorlar ve yemek kültürüne çok saygı duyuyorlar (K17, 55 yaş, 16.03.2019).

Uygurların kendi Uygur yemekleri dışında Kazakların millî yemeği *beşbarmak*’ı ve Rusların meşhur çorbası *borş*’u ve Tatarların geleneksel pişi çeşidi *çiböreki*’ de hazırladıklarını görebilmekteyiz.

⁶⁹ Ätkän çay – Türkçe çevirisi “*yapılan/hazırlanan çay*” demektir. Etken çay normal siyah çaya tuz ve süt katılarak yapılmaktadır.

⁷⁰ Siñ çay – Uygurlar normal siyah çaya “*siñ çay ya da qara çay*” demektirler.

Kazakistan’da Uygur yemekleri en çok tercih edilen yemeklerdendir. Kazakistan’ın tüm şehirlerinde, illerinde işletilmekte olan Uygur lokantalarını görmek ve Uygur yemeklerinin tadına bakmak mümkündür. Uygur olmayan etnik grupların da evlerinde Uygur yemekleri yapıldığı gözlemlenmiştir. Yemek konusu dünyanın neresinde olsa da vazgeçilmesi zor ve gündelik yaşamdaki yeri önemli olan bir konudur. Dolayısıyla Uygurların da yemek kültürünün kendileri için önemli sayıldığını görebilmekteyiz.

4.6.2. Giyim Kültürü

Uygurların giyim kuşam kültüründen bahsettiğimiz zaman öncelikle *Uygur doppasını*⁷¹ anlatmak gereklidir. Ecdadlarından miras kalan bu baş giyimi giyme geleneği Kazakistan Uygurlarında da mevcuttur. Yaşları 50’yi aştıktan sonra tüm erkekler bu baş giyimi başından sürekli giyerler. Gençler ise sadece bayram, düğün ve defin merasimlerinde giymektedirler. *Doppa* sadece erkekler için yapılmaz. Kadınların doppaları da mevcuttur. Kadınlar ise doppayı pek sık kullanmazlar, sadece özel günlerde yaşı 40’ a kadar olan bayanlar ve genç kızlar doppayı giymektedirler.

Uygur atlası çok asırlı bir tarihe sahiptir. İpek kumaşı işlenmeye başladıktan sonra yapılmaya başlayan bu kumaşlardan dikilen atlas elbiseler günümüze kadar etkisini hiç kaybetmemiştir. Uygur kadınları atlardan dikilen kıyafetleri giymeyi daha çok tercih etmektedirler. Elbiseler ev içinde, çeşitli merasimlerde ve düğünlerde giyilmek üzere günümüzdeki farklı giyim tarzlarına göre dikilmektedir. Uygur gençleri nikâh törenlerinde geleneksel kıyafetleri giymektedirler. Erkekler uzun yelek ve içine geleneksel gömlek olan *kanvay*⁷² ve başına doppasını giyerken; Uygur kızları da başlarına *doppa* ile Uygur atlasından dikilen geleneksel elbiselerini giymektedirler.

Bahsetmiş olduğumuz bu kıyafetlerden *doppa* dışındakilerin hepsi sadece merasimlerde ve bayramlarda giyilmektedir.

⁷¹ Doppa – geleneksel Uygur baş giyimidir.

⁷² Kanvay – geleneksel desenleri içeren Uygur gömleğidir. Gömlek hem kadınlar hem de erkeklere olarak iki çeşide ayrılır.

Uygurların kültürel miraslarını iyi bir şekilde koruduğu görülmektedir. Bunun gibi özellikler alan araştırması esnasında fark edilmiştir. Kültürel miraslarına ve kültürel özelliklerine hem kırsal hem de kentsel alandaki Uygurlar iyi bir şekilde sahip çıkmışlardır. Dolayısıyla çağımıza göre yenilikler içererek kültürel mirasın daha da gelişmeye başladığı görülmektedir.

Kazakistan Uygurlarının geçmişteki göç tarihi, bugünkü durumları, dil durumları ve bazı kültürel özellikleri dikkate alınarak veriler toplanmıştır. Yapılan bu teze dayanarak bundan sonra yapılması gereken çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Öncelikle bu konunun sadece Kazakistan Uygurları üzerinden araştırılarak sınırlı kalmaması Orta Asya'nın Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkelerinde de ikamet etmekte olan Uygurların göç tarihi, günümüzdeki durumları, dil durumları ve sosyo-demografik özelliklerine dair yapılmalıdır. Uygurların durumları ülkeden ülkeye göre değişmektedir. Dolayısıyla bahsedilen ülkelerde yaşamakta olan Uygurların durumlarında ne gibi farklılıklar vardır, hangi Uygurlar kendilerinin dilsel ve kültürel miraslarına, etnik kökenlerine sahip çıkmaktadırlar, bu konularda tehlikeli olarak görünen durumların olup olmadığı incelenerek değerlendirmeler yapılmalıdır.

Kazakistan Uygurlarının göç tarihine ilişkin derinden incelemelerin ve kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir. Uygurların Kazakistan topraklarına göç etmesi hakkında farklı bilgilerin karşımıza çıkması bu konunun kapsamlı bir şekilde araştırma, akademik açıdan yorum, tartışma ve sonuçlar talep ettiği gözlemlenmiştir. Uygurların geçmiş tarihindeki bilgilerin de bu konu ile doğrudan bağlantısı olduğu için eski arşiv bilgilerine, Çin ve Rusya'nın arşivlerinde bulunmakta olan bazı kaynaklara başvurulması gerektiği de öngörülmüştür.

Uygurların Uygur dilinin durumu üzerine de birtakım incelemelerin yapılması gerektiği de gözlemlenmektedir. Bugüne kadar elde ettiğimiz bulguların belli bir kısmı gramer incelemesi ve dil yapısı ile ilgili olduğu için Uygurların dilsel etkileşimi veyahut Uygurlar ile beraber yaşamakta olan etnik grupların Uygur dilinden etkilenmesi gibi konuların da araştırma talep ettiği görülmektedir. Bu dil durumunu inceleme konusunda orta dönem, yeni dönem ve günümüz açısından değerlendirerek, sözlüklerde yer alan kelimeler üzerinden taramalar yapılarak konunun araştırılmasının önemli olacağı düşünülmüştür.

Kazakistan Uygurlarının sosyo-kültürel yapısı üzerine Sovyetler Birliği ve günümüz açısından bakılarak yapılacak araştırmalar da önemli bulunmaktadır. Çünkü Sovyetler döneminde yazılan kitaplar ve yapılan araştırmaların belli bir çerçeve içinde yazılması, bazı bilgilerin açığa verilmemesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla

bu konu üzerinde yine birtakım alan araştırmaları gerçekleştirilerek günümüz açısından karşılaştırılması da önemli bulunmaktadır.

Son olarak sunduğumuz bu örnek konular günümüz Trkolojisi için önemlidir. Çünkü Orta Asya'da yaşamakta olan Türk topluluklarının çeşitli siyasi uygulamalar ile karşı karşıya gelmeleri, büyük devletlerin hkimiyetleri altında yaşmaları onların bazı etniksel, kültürel ve dilsel özelliklerinin etkileşim yaşamasına neden olmuştur. Günümüzde bu devletlerin belli bir kısmı bağımsızlıklarını kazanmıştır. Dolayısıyla bu unsur onların bahsedilen özelliklerini koruması için ne kadar önemlidir ya da eski dönemlerde etkileşim yaşadıkları özelliklerin günümüze kadar kullanımı devam etmiş midir gibi konuların yeri günümüz Türkolojisinde eksik kalmaktadır.

SONUÇ

Dil durumu belli bir toplum içerisinde konuşulan bir dilin durumunu, onun iyi ya da kötü bir durumda olduğunu tespit etmek anlamına gelmemektedir. Toplumdilbiliminin önemli kollarından biri sayılan *dil durumu* kavramına günümüzde araştırmacılar tarafından büyük bir ilgi gösterilmektedir. Çünkü çağımızda gelişmekte olan teknoloji, uygulanmakta olan siyasi politikalar ve toplumu etkilemekte olan birtakım sosyal faktörler bazı dillerin kaybolmasına ya da o dillerin tehlikeli bir duruma düşmesine neden olmaya başlamıştır. Ayrıca doğup büyüdüğü toprakları terk ederek ülke ve ortam değiştirmenin de bir dilin değişmesinde ve kaybolmasında etkili bir sebep olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir toplumun veyahut belli bir etnik grubun dil durumunu tespit etmekte o toplumdaki siyasi, sosyal, demografik ve kültürel vb. faktörleri göz önünde bulundurarak incelemenin son derece önemli olduğunu unutmamak gerekir.

Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri konu başlıklı çalışmamız yukarıda bahsetmiş olduğumuz etken faktörler de göz önüne alınarak incelenmiştir.

Kazakistan Uygurları'nın dil durumu ve kültürel özelliklerini incelemek amaçlı gerçekleştirmiş olduğumuz alan araştırması ve bu araştırma neticesinde elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde aşağıdaki bilgileri açıklamak mümkündür:

İlk olarak Kazakistan'daki Uygurların dil durumundan bahsedilecek olursa: Günümüzde Kazakistan'da yaklaşık 270.000 bin Uygur yaşamaktadır. Uygur dili, Uygurların yoğun olarak yaşadıkları şehir, köy ve kasabalarda konuşulmaktadır. Uygur dili sadece aile ilişkileri dışında Uygur okullarında da kullanılmaktadır. Ayrıca Uygur dilinde gazete, dergi ve kitaplar da yayımlanmaktadır. Bütün bunların haricinde Uygur dilinde hizmet vermekte olan Uygur Devlet Akademi tiyatrosu ve Uygur Kültür Merkezi gibi iş yerlerinde de Uygur dili kullanılmaktadır. Bütün bu imkânlar Kazakistan Cumhuriyeti'nin yasal izinlerine göre yapıldığı için toplumun buldukları bölgedeki yönetime karşı olan memnuniyetlerini görebilmek mümkündür. Kazakistan'daki Uygurların yoğun olarak ikamet ettikleri yerler olarak

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Almatı oblastına bağlı olan rayonlar ve Almatı şehrinin kendisi gösterilebilir. Onun dışında az bir sayıda Kazakistan'ın yine güney bölgesinde yer alan Taraz, Taldıkorgan ve Çimkent şehirlerinde de ikamet eden Uygurlar da vardır. Fakat dillerine, kültürlerine ve diğer millî unsurlarına en çok sahip çıkan ve nüfus olarak da en yoğun olan kısmı Almatı şehrine ve Almatı oblastına bağlı rayonlarda yaşamaktadır.

Kazakistan'daki Uygurların içinde şehirde yaşayan Uygurların dil durumu, dile karşı tutumları kırsal alanda yaşamakta olan Uygurlara göre biraz daha düşük bir seviyededir. Yaptığımız görüşmelerde bu durumun oluşmasında etkili olan sebeplerden biri olarak Kazakistan'ın çok uluslu bir devlet olması ve büyük şehirlerde yaşamakta olan farklı etnik kökene sahip ulusların iletişim kurmak için kullandıkları dilin Rusça olması gösterilmiştir. Bu sosyal faktörden en çok genç kuşağın etkilendiği ve ana dillerinin ikincil seviyeye düşmesi durumu söz konusu olmaktadır. Fakat yukarıda bahsettiğimiz Uygur dilinde eğitim veren okullardan 3 tanesi ve Rusça-Uygurca iki dilde eğitim veren okul da dâhil olarak 4 tanesi şehirde yer almaktadır. Şehirdeki genç kuşağın her ne kadar ana dilinde eğitim veren okula gitse bile Uygurca konuşmada zorlandığı gözlemlenmiştir. Aile içindeki büyüklerin de bu duruma olan ilgisizliği böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Şehirde yaşayan Uygurların aile iletişiminde sadece yaşlı kuşağın Uygurca konuştuğu ve böyle ailelerin sayısının da sınırlı olduğu bilgilerine ulaşılmıştır. Fakat son yıllara doğru kırsal alandaki kişilerin şehire taşınması, şehirde yaşayan Uygurları da etkilemiştir. Şehir Uygurları da köyden gelen Uygurlar ile Uygur dilinde iletişim kurarak ana dillerini canlandırmaya başlamışlardır.

Kazakistan'daki Uygur Kültür Merkezi çalışanları ve bu Kültür Merkezi'nin köylerdeki temsilcileri rayon yani ilçe merkezindeki Uygurların da ana dillerine karşı tutumlarının düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun okul tercihi ile ilişkili olduğu öğrenilmiştir. Rayonlarda yer alan Rusça okulların öğrenci sayısını daha çok Ruslara göre Uygurların oluşturmakta olduğu tespit edilmiştir. Kültür merkezinin temsilcileri bu duruma yönelik çalışmalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Fakat her ne kadar çalışma yapılırsa da her sene Uygur okullarına giden öğrenci sayısının azaldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu durumun şehirdeki durumdan farkı şudur ki rayon merkezi

dediğimiz büyük köylerde aile içi iletişim dili Uygurcadır. Dolayısıyla Rusça okula gitse de genç kuşak iyi bir düzeyde Uygurca konuşabilmektedir. Büyük köy merkezlerinde Rusların az sayıda bulunması, Uygurlar ve Kazaklar dışında nüfusu yoğun olan bir etnik grubun olmaması Rusçanın kullanım oranını azaltmıştır. Konu kırsal alanlara yani köylere gelince Rusçanın bu bölgelerde yaygın olmadığı tespit edilmiştir. Bu bölgelerdeki en yoğun nüfusa sahip olan Kazaklar ve Uygurlar olduğu için iki akraba topluluk arasındaki iletişim dili hem Uygurca hem de Kazakçadır. Uygurlar ve Kazaklar senelerce beraber yaşamalarının neticesinde iki dilde de birbirlerini anlayacak bir seviyeye gelmişlerdir. Dolayısıyla kırsal alanda yaşayan Uygurların dili daha temiz ve daha da sağlamdır. Fakat günlük yaşamlarında kullandıkları bazı adlandırmalar Rusçadır. Bunun sebebinin de Sovyetler döneminde uygulanan dil politikaları ile ilgili olduğu düşünülmüştür. Çünkü bazı uluslararası terimlerin Uygurcaya Rusça aracılığı ile girdiğine dair bilgiler, Uygur dilbilimcilerinin yaptığı çalışmalarda ve açıklamalarda görülmüştür.

Kazakistan Uygurlarının dil durumu üzerine değerlendirme yapılacak olursa şunları ifade etmek mümkündür:

- 1) Kazakistan Uygurlarının dillerinin korunmasına yönelik birçok imkân sağlanmıştır.
- 2) Dilin kullanımı yasal izinler çerçevesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.
- 3) Dil kullanımı sadece belli bir bölge ve aile içindeki iletişim ile sınırlı değildir.
- 4) Dil kullanımına dair toplumsal veyahut siyasi bir baskı görülmemiştir.

Elde ettiğimiz bulgular neticesinde günümüz Kazakistan Uygurlarının dillerinin tehlike arz eden bir durumunun olmadığını söylemek mümkündür. Fakat sonraki birkaç yıl içinde bu durumun değişime uğrayacağı ve dil durumunda değişikliklerin olacağı muhakkaktır. Çünkü teknoloji gelişimi ve küreselleşme ile ortaya çıkan bazı unsurlar artık toplum içerisindeki iletişimin zayıflamasında etken sebepler olmaya başlamıştır. Kişiler arasındaki iletişimin, daha net bir şekilde söylenmesi gerekirse konuşma ve sohbetlerin azalması da dillerin tehlike altına girmesine sebep olacaktır.

Kazakistan Uygurlarının kültürel özellikleri üzerinde değerlendirme yapılacak olursa: Kazakistan'daki Uygurların günümüzde kültürel faaliyetlerde daha aktif bir

durumda oldukları tespit edilmiştir. Günümüzde Kazakistan Uygurları eskiden Sovyetler Birliği döneminde yasaklanan kültürel miraslarının bazı özelliklerini canlandırmaya yönelik bir durum içerisindeyler. Eskiden yasaklanmış olan düğün, defin merasimleri, millî bayramların çoğu tekrardan uygulanmaya başlamıştır. Kazakistan Cumhuriyeti çokkültürlü bir devlettir. Farklı kültüre sahip olan etnik grupların bir arada yaşaması kültürel etkileşimin yaşanması için uygun bir ortam yaratmaktadır. Fakat Kazakistan'da yaşayan Uygurların kültürel bir değişime ve etkileşime uğradığı görülmektedir. Aksine kaybolan eski örf ve âdetlerin tekrardan canlanması söz konusudur.

Uygurlar genellikle etnik kimliklerini korumak amacıyla kendi aralarında evlilik yapmaktadırlar. Katılımcıların düşüncelerine göre kültürlerini, örf ve âdetlerini yaşatmada bu evliliklerin rolü önemlidir. Elde ettiğimiz bulgulardan kaynaklanarak şunları söylemek mümkündür:

Birincisi örf, âdet ve gelenek-göreneklere canlandırma en çok şehirlerde yaşayan Uygurlarda görülmektedir. Şehirde yaşayan Uygurların dile karşı tutumları o kadar iyi olmamasına rağmen kültüre karşı tutumları son derece başarılıdır. Katılımcılarımız tarafından da yapılan açıklamalar da bu görüşü desteklemektedir. Onlara göre şehir Uygurları kendi kültürlerine özgü bazı özellikleri geliştirmek için çok çaba göstermektedirler.

Çokkültürlü bir ortamda yaşamalarından dolayı Uygurlar da diğer topluluklar gibi bazı şeylerden etkilenmiş bir durumda bulunmaktadır. Örneğin, Uygur örf ve âdetlerinde olmayan *kız kaçırma* geleneği Kazaklar ile beraber yaşamaları neticesinde gelişmiş bir gelenektir. Bu gelenek kırsal bölgede yaşamakta olanlar arasında çok yaygındır. Son yıllarda bu geleneğin ortadan kalkmaya başladığını görmekteyiz. Çünkü gelişmekte olan toplum arasında bu durum normal ve hoş karşılanmamaya başlamıştır. Bunların dışında Sovyetler döneminden beri sürdürülen Yılbaşı kutlamaları da mevcuttur. Bu etkinlik, büyük bir önem taşıyan bayramlardan sayılabilmektedir.

Uygurlar örf ve âdetlerini canlandırma ile beraber millî geleneksel giyimlerini de canlandırma süreci içerisindeyler. Son dönemlerde Uygur atlası, Uygur millî

motifleri ile dikilen kıyafetleri satan mağazaların sayısının çoğaldığı görülmektedir. Özellikle genç kuşağın nikâh törenlerinde bu kıyafetleri giymeye son derece özen gösterdiği gözlemlenmiştir. Bunların dışında yukarıda bahsettiğimiz Uygur Devlet Akademi Tiyatrosu ve diğer halk müzik ve dans toplulukları da Uygurların kültürel mirasının korunması üzerine çok çaba harcamaktadırlar. Sovyetler Birliği döneminden beri çalışmalarına başlayan tiyatro, halk müzik ve dans topluluklarının günümüzde daha da geliştiği ve gelişim süreci içerisinde bulunduğu gözlemlenmiştir.

Uygurların yemek kültürü ve Uygur mutfağı çok zengindir. Katılımcılarımızın paylaştığı bilgilere göre Uygurlar, genellikle kendi yemeklerini hazırlamayı tercih ederler. Çünkü yemek kültürünün önemli olduğunu söylemektedirler. Kazakistan'ın birçok yerinde Uygur lokantaları çalışmaktadır. Dolayısıyla Uygurların yemek kültürü de iyi korunmuş bir vaziyettedir. Çünkü Uygurların evi dışında birçok farklı etnik grupların sofrasında Uygur yemeklerinin de bulunduğu bilinen bir durumdur. Uygurlar yemek konusunda başka uluslardan fazla etkilenmemişlerdir. Aksine Uygur mutfağından Kazakistan'daki birçok ulusun etkilendiği görülmektedir.

Kazakistan Uygurları'nın dil durumu ve kültürel özellikleri üzerine yürütmüş olduğumuz araştırma neticesinde Kazakistan Uygurlarının genel durumunu değerlendirdiğimizde, hem dil hem de kültürel açıdan herhangi bir tehlike içinde bulunmadıkları tespit edilmiştir. Etnik kimliklerine, dillerine ve kültürlerine sahip çıkmaları ve yönetim tarafından sağlanan bazı imkânlardan yararlanabilme konusunda da sıkıntı yaşamadıkları gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aganina, L. (1954). *Uygurskiye Dialekty Kazahskoy SSR. Garmoniya i Singormonizm v İliyskom Dialekte Uygurskogo Yazyka*. Vestnik. AN KazSSR. №38. 30-37.
- Akanova D., Suleymenova E., Şaymerdenova N. (2007). *Yazyky Narodov Kazahstana*. Astana: Arman-PV Yay.
- Akbar, T.A. (2017). *Çokkültürlü Toplumlarda Toplumsal Barışın Sağlanması*. 1. Baskı. Ankara: Sonçağ Yayınları. 1-4. Erişim adresi: http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/sbedergisi_125e0.pdf
- Aktürk, Ş. (2006). *Etnik Kategori Ve Milliyetçilik: Tek-Etnikli, Çok-Etnikli Ve Gayri-Etnik Rejimler*. Doğu Batı Dergisi. ISSN:1303-7242. №38. 93-109.
- Almas, T. (1992). *Uyğular*. Almatı: Kazakistan Yay.
- Aristov, N. (1873). *O Kuldje. Materyaly Dlya Statistiki Turkestanskgo Kraya*. Verniy. Vestnik KazSSR. 216-220.
- Ayupov, Ş. (2019). *Jutum Pehrim*. Almatı: Jazuşı Yay.
- Baratov, Ş. (1975). *Uyğur Tilinig Kespiy Leksikisi*. Alma-Ata: Kazak SSR Nauka Yayınları
- Baratova, G. (1994). *Uygury v Kazahstane i v Sredney Azii v XIX-XX vv.* NAN RK. Alma-Ata.
- Baskakov, A., Nasyrova, O. (2000). *Yazıkoviye Situatsii v Tyurkoyazyçnyh Respublikah Rossiyskoy Federatsii (Kratkiy Sotsiolingvisticiskiy Oçrek). Yaziki Rossiyskoy Federatsii Novogo Zarubejya: Status i Funktsii*. Moskva : Nauka Yay.
- Belikov, V. (1997). *Leksicheskiye Zameny v Kreol'skih Yazykah: Analiz Stoslovnogo Spiska*. Moskva: Nauka Yay.

- Belikov, V., Krysin L. (2016). *Sotsiolingvistika. Uchebnyk dlya bakalavriata i magistratury*. Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet İmeni Lomonosova Yay.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşaaı*. İzmir: Aşına Kitapları Yay.
- Bizakov, S. (2013). *Tübi Bir Türkiler*. Almatı: Mektep Yay.
- Cengiz, M. (2016). *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleutçe Örneklimi*. Ankara. Doktora Tezi.
- Constant Amelie, F. (2014). *Ethnic Identity and Work*. IZA DP № 8571.
- Crystal, D. (1998) . *Dictionary of Language and Linguistics*. Londdon and New York. Routledge Yay.
- Eliot, T, çev, Kantarcıoğlu, S. (1987). *Kültür Üzerine Düşünceler*. Ankara: KTB Yay.
- Ercilasun, K. (2013). *Tarihî derinliklerden 19. Yüzyıla Kaşgar*. Ankara: AKDITYK Türk Tarihi Kurumu Yay.
- Fergyuson, Ch. A. (1989). *Problemy Vliyaniya Yazıkovoy Situatsii na Obuçenie Vtoromu Yazıku. Novoe v Zarubejnoj Lingvistike. Kontrastivnaya Lingvistika: Perevodı*. Moskva: Progress. 122-127.
- Guibernau, M. (2004). *Anthony D. Smith on Nations and National Identity: a Critical Assessment*. ASEN. 125-141.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hatami Khajeh, B. (2013). *İran'da Yaşayan Hâlâç Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı*. Ankara. Yüksek Lisans Tezi.
- Humphreys, M., Posner, D., Weinstein., Jeremy M. (2002). *Ethnic Identity, Collective Action, and Conflict: An Experimental Approach*. Paper prepared for Presentation at APSA, Boston.
- İsayev, M. İ. (1973). *Kul'tura i Yazıkovaya Politika. Razvitiye Yazıkov i Kul'tur Narodov v ih Vzaimodeystvii*. Moskva. Nauka Yay.
- İskakov. G., Kurbanova , Z (1995). *Migratsya Uygurov v Tsentral'noy Aziyi*. №6-7.

- Kabirov, M. (1975). *Sotsial'niye i Kul'turniye Preobrazovaniya v Zhizny Uygurov Kazahstana*. Kazah SSR: Znaniye. Alma-Ata. Nauka Yay.
- Kabirov, M. (1951). *Pereseleniye İliyskih Uygurov v Semireçye*. Akademiya Nauk Kazahskoy SSR. Alma-Ata. Nauka Yay.
- Kadırov, A. (1975). *Uygurskiy Sovetskiy Teatr*. Alma-Ata: Oner Yay.
- Kamalov, A. (2016). *Uygury Kazahstana*. Assambleya Narodov Kazahstana. Astana: InDesign studio. ISBN 978-601-280-797-4. №18. 16-20.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Birinci Basım*. Ankara: Nobel. 160-162.
- Kasım, A. (2005). *Uygur Nahiyesi Dostluk Vadisi*. Almatı: Mersal Yay.
- KazSSC Tarihi. (1948). *Materyaly po İstorii Kazahskoy SSR*. Alma-Ata. İzdatel'stvo Akademii Nauk KazSSR.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yay/
- Killi Yılmaz, G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibiryada Dillerinin Dil Durumu*. Ankara: Köksav Yay.
- Kloss, H. (1967). *Types of Multilingual Communities. A Discussion of The Ten Varieties*. Marburg.
- Kostenko, L. (1872). *Djungarya. Voенno-staticheskiy Oçerk*. Moskva: Nauka № 4. 429-430.
- Kymlicka, W. (2012). *Multiculturalism: Success, Failure, and The Future*. Washington: Migration Polisy İnstitute.
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 2*. Ankara: AKDITYK Türk Dil Kurumu Yay.
- Lurye, S. (1999). *Natsionalizm, etniçnost', kul'tura. Kategorii nauki i istoričeskaya politika*. Moskva. 101-111.
- Maimaitiming, M. (2017). *İli Bölgesi ve Tarançiler*. Ankara: Ankara Üniverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

- Malinowski, B. (2005). *Nauçnaya Teoriya Kulturi. A Scientific Theory of Culture*. Moskva: OG-İ Yay.
- Marks, F., Engels, F. (1851). *Pis'ma Engelsa k Marksu ot 23 Maya 1851 Goda*. Moskva
- Mechkovskaya, N. (2001). *Obşyeye Yazıkoznaniye. Struktura i Sotsial'naya Tipologiya Yazıkov*. Moskva: Flinta-Nauka Yay.
- Mihail'chenko, V. (2006). *Slovar' Sostsiolngvistiçeskih Terminov*. Moskva: Ran Yay.
- Nişancı, Ş., Işık, C. (2015). *Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni*. Kars. KAÜ İİBF Dergisi. Cilt 6. №9. 197-223.
- Nosova, S. (2016). *Konseptsia "Mul'tikul'turalizma" v Politike Stran Evropeyskogo Soyuzu*. Ekaterinburg. 13-19.
- Öger, A. (2019). *Uygurların Somut Olmayan Kültürel Mirası Kazakistan Örneği*. Ankara: Girişim Ajans Matbaa.
- Pantusov, N. (1881). *Voyna Musul'man Protiv Kitaytsev*. Kazan: Universitetskaya Tipografya.
- Pantusov, N., Katanov, K. (1906). *Noviye Pesni Usekskih Taranchey, Pereselennyh iz İliyского Kraya*. Kazan: Universitetskaya Tipografya.
- Prejevalskiy, N. (1881). *O Vozmozhnoy Voyne s Kitayem. Sbornik Geograficheskikh, Topograficheskikh i Sttischeskih Materyalov po Azii. Vypusk SPB №1*
- Rastovskiy, S. (1936). *Tsarskaya Rossiya i Sintzyan' v XIX-XX vekah*. Jurnal №3.
- Rishikeshav, R. (2003). *Ethnicity and Identity*. Nepal. T.U. Kirtipur. 3-11.
- Romashkiyevich, V.R. (2015). *Teoretiçeskiy Plyuralizm v İstolkovanii Ponyatiya "Yazıkovaya Situatsia"*. Moskva: Nauçny Dialog. 107-120.
- Rumyantsev, P (1914). *Taranchi. Materyaly po Obsledovaniyu Tuzemnogo i Russkogo Starojilcheskogo Hozyaystva i Zemlepol'zovaniya Semirechenskoj Oblasti*.

- Saduakasov, G. (2009). *Ízbranniye Trudy. Materyaly k Stroyu Uygurskogo Yazyka*.
Almatı: Giga-Treyd Yay.
- Saduakasov, G. (2009). *Ízbranniye Trudy. Materyaly po Uygurovedeniyyu*. Almatı:
Giga-Treyd Yay.
- Shveyster, A., Nikol'skiy, L. (1978). *Vvedenie v Sotsialingvistiku*. Moskva: Vıshaya
Shkola Yay.
- Shveyster, A. (2012). *Sovremennaya Sotsiolingvistika: Teoriya, Problemy, Metody*.
Moskva: Libroko Yay.
- Smagulova, K. (2006). *Yazykovaya Situatsiya v Kazahstane i Funktsionirovaniye
Russkogo Yazyka*. ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS. FOLIA
LINGUISTICA ROSSICA. 191-196.
- Smoktin, V. (2010). *Mnogoyazyçıye i Problemy Preodoleniya Mejjazykovih i
Mejjkulturnih Kommunikativnih Baryerov v Sovremennom Mire*. Tomsk.
- Usmanov, K. (1947). *Uygurskiye Ístochniki o Vosstanii v Sin'tzyane 1864 goda*.
Voprosy Ístorii. Alma-Ata: Nauka Yay.
- Veletskiy, S. (1915). *Zapiska o Polozhenii i Nuzhdah Pereselencheskogo Dela v
Semirechye*. Verniy.
- Veretevskaya, A. (2018). *Mul'tikul'turalizm Kotorogo Ne Bilo*. Moskva: MGİMO-
Universitet Yay.
- Vestnik. (1881). *Vestnik (Pamyatnaya Kniga) Zapadnoy Sibirii*. Omsk. Tip Okruj
Shtaba Yay.
- Vinogradskiy, A. (1907). *Tarançı. "Estestvoznaniye i geografiya"*. Moskva. №9. 45-
52.
- Yanık, C. (2013). *Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi*.
Çanakkale. Araştırma Makalesi. Kaygı 2013/20.
- Yermilov, A. (2012). *Multikulturalizm i Etniçnaya İdentiçnost'*. Ekaterinburg. 10-59.
- Yıldız, A. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz Öner, M. (1981). *Kültürlenme Kültürleme Süreci*. Egemimarlık. 29-32.

Zhuravlev, K. (1981). *Istoriya Yazıka i Diakhroničeskaya Sotsiolingvistika. Teoretičeskie Problemi Sotsial'noy Lingvistiki*. Moskva: Editorial URSS. 256 – 275.

Ek 1. KATILIMCI LİSTESİ (MÜLÂKAT)

Sıra	Kod Adı	Cinsiyet	Doğum Yeri	Yaşanılan Yer	Yaş	Uygurca	Medeni Hâli	Eğitim Durumu	Meslek	Mülâklat Tarihi
1	K1	Erkek	Uygur rayonu	Almatı şehri	86	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Emekli	10.03.2019
2	K2	Erkek	Uygur rayonu	Kıçık Dehan köyü	66	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Emekli	11.03.2019
3	K3	Kadın	Uygur rayonu	Almatı şehri	67	Biliyorum	Bekâr	Yükseköğrenim	Emekli	11.03.2019
4	K4	Kadın	Uygur rayonu	Açınoka köyü	66	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Emekli	11.03.2019
5	K5	Kadın	Uygur rayonu	Açınoka köyü	85	Biliyorum	Dul	Eğitim görmemiş	Emekli	11.03.2019
6	K6	Erkek	Uygur rayonu	Kıçık Dehan köyü	52	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Memur	11.03.2019
7	K7	Kadın	Uygur rayonu	Kıçık Dehan köyü	85	Biliyorum	Dul	Eğitim görmemiş	Emekli	11.03.2019
8	K8	Kadın	Doğu Türkistan	Çonca köyü	64	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Tüccar	15.03.2019
9	K9	Kadın	Uygur rayonu	Çonca köyü	54	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Tüccar	15.03.2019
10	K10	Kadın	Uygur rayonu	Çonca köyü	59	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Tüccar	15.03.2019
11	K11	Kadın	Uygur rayonu	Çonca köyü	55	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Sanatçı	16.03.2019
12	K12	Kadın	Uygur rayonu	Çonca köyü	47	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Öğretmen	16.03.2019
13	K13	Kadın	Uygur rayonu	Çonca köyü	35	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Sanatçı	17.03.2019
14	K14	Erkek	Almatı şehri	Çonca köyü	24	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Sanatçı	17.03.2019
15	K15	Kadın	Uygur rayonu	Çonca köyü	47	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Sanatçı	17.03.2019
16	K16	Kadın	Uygur rayonu	Çonca köyü	50	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Öğretmen	18.03.2019
17	K17	Erkek	Uygur rayonu	Çonca köyü	54	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	İşsiz	18.03.2019
18	K18	Erkek	Uygur rayonu	Çonca köyü	65	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	İşsiz	18.03.2019
19	K19	Kadın	Panfilov rayonu	Çon Çiğan köyü	23	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Öğrenci	01.04.2019
20	K20	Kadın	Almatı şehri	Dostluk mahallesi	44	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Tüccar	01.04.2019
21	K21	Kadın	Taldıkorgan şehri	Dostluk mahallesi	44	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Tüccar	01.04.2019

22	K22	Kadın	Uygur rayonu	Dostluk mahallesi	54	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Öğretmen	02.04.2019
23	K23	Kadın	Uygur rayonu	Dostluk mahallesi	51	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Öğretmen	02.04.2019
24	K24	Kadın	Uygur rayonu	Dostluk mahallesi	50	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Öğretmen	02.04.2019
25	K25	Kadın	Uygur rayonu	Dostluk mahalesi	44	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Müdür yardımcısı	02.04.2019
26	K26	Kadın	Almatı şehri	Kızılzılgayret mahal	21	Biliyorum	Bekâr	Yükseköğrenim	Öğrenci	05.04.2019
27	K27	Kadın	Enbekşikazak rayonu	Dostluk mahallesi	23	Biliyorum	Bekâr	Yükseköğrenim	Muhasebeci	05.04.2019
28	K28	Kadın	Enbekşikazak rayonu	Sultankorgan mahallesi	22	Biliyorum	Bekâr	Yükseköğrenim	Öğrenci	05.04.2019
29	K29	Kadın	Enbekşikazak rayonu	Zaryavostok maha	23	Biliyorum	Bekâr	Yükseköğrenim	Öğrenci	05.04.2019
30	K30	Erkek	Almatı şehri	Almatı şehri	57	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Editör	06.04.2019
31	K31	Erkek	Uygur rayonu	Almatı şehri	54	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Editör	06.04.2019
32	K32	Erkek	Almatı şehri	Almatı şehri	59	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Editör	06.04.2019
33	K33	Erkek	Uygur rayonu	Almatı şehri	56	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Editör	06.04.2019
34	K34	Kadın	Enbekşikazak rayonu	Dostluk mahallesi	20	Biliyorum	Bekâr	Yükseköğrenim	Öğrenci	07.04.2019
35	K35	Kadın	Enbekşikazak rayonu	Dostluk mahallesi	52	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Memur	07.04.2019
36	K36	Erkek	Uygur rayonu	Dostluk mahallesi	50	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	İşsiz	07.04.2019
37	K37	Erkek	Uygur rayonu	Çonca köyü	65	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Sanatçı	07.04.2019
38	K38	Kadın	Uygur rayonu	Açınoka köyü	57	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Tüccar	15.07.2019
39	K39	Erkek	Uygur rayonu	Conça köyü	78	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Editör	20.07.2019
40	K40	Erkek	Uygur rayonu	Çonca köyü	71	Biliyorum	Evli	Ortaöğrenim	Emekli	20.07.2019
41	K41	Kadın	Panfilov rayonu	Çonca köyü	63	Biliyorum	Evli	Yükseköğrenim	Emekli	20.07.2019

EK 2. FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. İkinci Dünya Savaşı esnasında kolхозlarda çalışmanın zor olduğunu ve o yüzden eğitim göremediğini anlatan köy yaşlısı (Çon Dehan (Açınoka) köyü 10.03.2019).

Fotoğraf 2. Yas tutan Uygur kadınları (Uygur rayonu, Kiçik Dehan köyü 11.03.2019).

Fotoğraf 3. “Arzu” Uyghur mzık ve dans topluluğu. (Çonca köyü, 16.03.2019).

Fotoğraf 4. Gç ile ilgili bazı bilgileri bizim ile paylaşan köy yaşlısı (Çon Dehan köyü 10.03.2019).

Fotoğraf 5. İkinci Dünya Savaşında yakınlarını kaybederek, onların yerinde küçük yaşlarından çalışmak zorunda kalan nine (Kiçik Dehan köyü, 11.03.2019).

Fotoğraf. 6. Almatı Şehrindeki “Uygur Magazin” butiğinin sahibi

Fotoğraf 7. Köy yakınlarında bulunan mezar kalıntıları (Çon Dehan köyü, 15.07.2019).

Fotoğraf 8. Uygur okulu (Çonca köyü, 20.07.2019)

Fotoğraf 9. Pazarda sebze satan Uygur kadını (Çonca köyü, 16.03.2019).

Fotoğraf 10. “Uyğur avazi” gazetesi (Çon Dehan köyü, 10.03.2019)

Fotoğraf 11. Uygurların yoğun olarak yaşadığı Çonca köyünün yiğitbaşı (Çonca köyü, 20.07.2019).

Fotoğraf 12. Uygur düğünü (Çon Dehan köyü, 11.08.2019).

Fotoğraf 13. Uygur düğünü (Çon Dehan köyü, 11.08.2019).

EK 3. SORULAR LİSTESİ

Genel Sorular

1. İsim soyadınız?
2. Cinsiyetiniz?
3. Nerede ve ne zaman doğdunuz?
4. Ne kadar zamandır burada yaşıyorsunuz? Eğer başka bir yerden gelmişseniz ne zaman ve nereden geldiniz?
5. Eğitimi durumunuz?
6. Mesleğiniz?
7. Medeni haliniz?
8. Neden bekar sınızdır?
9. Evlenecekseniz hangi millettten olmasını isterdiniz?
10. Evliyseniz, eşiniz ile bilgi veriniz?
11. Eşiniz de Uygur mu? Değilse neden?
12. Kaç çocuğunuz var?
13. Çocuklarınız ne iş yapar? İş yapmıyorsa neden?

Eğitim durumu ile ilgili sorular

1. Eğitim durumunuz?
2. Eğitim diliniz hangisi idi?
3. İlk ve orta okulda ana dilinizde eğitim gördünüz mü?
4. Yüksek okula gittiniz mi?
5. Yüksek okulda hangi dilde eğitim gördünüz?
6. Çocuklarınız hangi okula gitti, gidiyorlar?
7. Sizce Uygurların eğitime olan bakış açısı nasıldır?
8. Kazakistan'daki Uygurlara eğitim için nasıl bir imkanlar sağlanmıştır?
9. Çevrenizde yani tanıdığınız Uygurların hepsi çocuğunun eğitimi ister mi? İstemiyorsa neden?

Dil Kullanımı ile ilgili sorular

1. Ana diliniz nedir?
2. Evde sürekli Uygurca mı kullanıyor sunuz? Neden?
3. Ana dilinizi iyi bildiğinizi düşünüyor musunuz?
4. Başka hangi dilleri biliyorsunuz?
5. Adınızın anlamı nedir? Adınızı kim vermiş?

6. Çocuklarınızın adının Uygurca olmasını ister miydiniz?
7. Uygur ailelerinde çocuklara ilk olarak hangi dil öğretiliyor?
8. Ailede, akraba ve çevre iletişimde kullandığınız dil hangisi?
9. Öğrenmek zorunda olduğunuz ikinci bir dil var mı? Neden?
10. Çocukken aileniz sizinle iletişim kurarken hangi dili kullanıyordu?
11. Babanız ve annenizle iletişim kurarken hangi dili kullanırsınız?
12. Arkadaşlarınızla iletişim kurarken en çok hangi dili kullanırsınız?
13. Kendi fikirleriniz daha çok hangi dilde rahat açıklayabiliyorsunuz?
14. Günlük yaşamda en çok hangi dili kullanıyorsunuz?
15. Uygurca ailede mi öğrendiniz yoksa okulda mı?
16. Uygurca mı yoksa Rusçayı veya Kazakça mı daha iyi biliyorsunuz?
17. Uygurca okuyabilme, yazabilme, anlayabilme ve konuşabilme düzeylerini belirtebilir misiniz?
18. Hangi dilde gazete okuyorsunuz?
19. Uygurca kitaplar okuyor musunuz?
20. Okuduğunuz ve çok sevdiğiniz kitap hangisidir?

Kültür ile ilgili sorular

1. Eşiniz ile nasıl tanıştınız?
2. Eşiniz ile kendi isteğinizle mi evlendiniz yoksa anne-baba isteği ile mi?
3. Sizce ikinci yarıyı anne-baba isteği ile seçmek iyi bir şey mi? Neden?
4. Evlendiğiniz zaman düğün yapıldı mı?
5. Düğün hangi usulde ve nasıl yapıldı?
6. Karma evliliklere bakış açınız nasıl?
7. Çocuklarınızı evlendirirken nelere dikkat edersiniz?
8. Erkek ya da kız çocuklarınızın yerlilerle evlenmesini ister misiniz?
9. Eş seçerken hangi milliyet/dinden olması önemli mi?
10. Önemli ise hangi milliyet ve dinden olmasını isterdiniz?
11. Buna yönelik aileniz tarafından koyulan şartlar var mı?
12. Gelenek-göreneklerinize dikkat ediyor musunuz?
13. Evde hangi tür yemekler yapılır?
14. Eşiniz/anneniz Uygur yemeklerini yapmayı biliyor mu?,
15. Belli bir tören ve bayramda Uygur yemeklerini yapıyor musunuz?
16. Şarkı dinlemeyi sever misiniz?
17. Geleneksel ve ana dilinizde söylenen şarkıları dinler misiniz? Neden?
18. Türkü dinlemeyi sever misiniz?
19. Uygurca mukam ve türküleri biliyor musunuz?
20. Biliyorsanız bir türkü söyleyebilir misiniz?
21. Bilmiyorsanız sizce sebebi nedir?
22. Uygur dansını oynayabilir misiniz?

23. Dügünlerde daha çok hangi dans türü oynanır?
24. Sizce gelenek-görenekleri korumanın bir önemi var mı?
25. Varsa sebebini açıklayınız?
26. Çocuklarınız Uygur kültürünü iyi biliyor mu?
27. Bilmesini ister miydiniz?
28. İstiyorsanız sebebini açıklayınız?
29. İstemiyorsanız sebebini açıklayınız?
30. Uygur örf âdetlerini nasıl bir şekilde yaşatıyorsunuz?
31. Dügün örfleri nasıl uygulanır, anlatır mısınız?
32. Eskiden nasıl uygulanıyordu ve şuan nasıl?
33. Sizce eskiden sizin yaptığınız dügün törenleri ile şuan yeni kuşağın yaptığı dügün törenlerinde bir değişiklik var mıdır? Varsa o değişiklikleri anlatır mısınız?
34. Sizce dügün törenlerindeki değişikliğe Sovyet Döneminin etkisi oldu mu? O dönemden itibaren bir şeyler eksik kaldığını ya da arttığını düşünüyor musunuz?
35. Ölüm âdetleri nasıl uygulanır?
36. Ölüm âdetlerinde değişiklik oldu mu?
37. Eskiden uygulanan ölüm âdetlerinin hepsi şuan uygulanıyor mu?

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Tarih: 19.02.2019 15:30
Sayı: 35853172-300-E.00000461254

E.00006461254

Sayı : 35853172-300
Konu : Zulfera İMASHEVA Hk.

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 21.01.2019 tarihli ve 26674787-300/00000423193 sayılı yazı.

Enstitünüz Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Türkiyat Araştırmaları yüksek lisans programı öğrencilerinden **Zulfera İMASHEVA**'nın **Doç. Dr. Bülent GÜL** danışmanlığında yürüttüğü "**Kazakistan Uygurlarının Dil Durumu ve Kültürel Özellikleri**" adlı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **05 Şubat 2019** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

e-imzalıdır
Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden 3326cf8a-5e1d-4ab3-b18e-e9be660edaa6 kodu ile erişebilirsiniz. Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta:yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet
Adresi: www.hacettepe.edu.tr

Duygu Didem İLFRİ

